

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Opiskelijakirjaston verkkojulkaisu 2008

Demokratian synnystä moderniin moniarvoisuuteen 1900-luvulla

Marjo-Riitta Antikainen

Marjo-Riitta Antikainen, Esko M. Laine, Anne Birgitta
Yeung:
Kaupunkilaisten kirkko
Helsinkiläisten ja seurakunnan kohtaamisia kuudella
vuosisadalla
Helsinki: Otava, 2006
s. 89-160

Tämä aineisto on julkaistu verkossa oikeudenhaltijoiden luvalla. Aineistoa ei saa kopioida, levittää tai saattaa muuten yleisön saataviin ilman oikeudenhaltijoiden lupaa. Aineiston verkko-osoitteeseen saa viitata vapaasti. Aineistoa saa opiskelua, opettamista ja tutkimusta varten tulostaa omaan käyttöön muutamia kappaleita.

www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi
opiskelijakirjasto-info@helsinki.fi

MARJO-RIITTA ANTIKAINEN

Demokratian synnystä moderniin moniarvoisuuteen 1900-luvulla

Seurakunnat yhteisön muovaajina ja ylläpitäjinä

Hierarkian ja yhteiskuntarauhan tukipylväs

Avioliiton solmiminen kirkon ja seurakuntalaisten peilinä

Marraskuussa 1907 helsinkiläiset Lyyli Päiviö ja Anselmi Järvinen ilmoittivat kihlauksestaan Työmies-lehdessä. Samalla he tekivät lukijoille tiettäväksi aikovansa »mennä kristilliseen avioliittoon». Se, että he tiedottivat elämänsä tärkeästä käännekohdasta *Työmiehessä*, paljasti heidän ja heidän tuttaviansa kuuluvan lehden työväenluokkaiseen lukijakuntaan. Todennäköisesti he kannattivat myös poliittista työväenliikettä, koska ilmoittivat tapahtuneesta sosiaalidemokraattisen liikkeen äänitorvena toimineessa sanomalehdessä.¹

Joitakin päiviä myöhemmin saman lehden sivuilla toinenkin helsinkiläispari teki tiettäväksi kiintymyksensä. Tilda Vauhkonen ja Juhan David Kolehmaisien ilmoitus oli kuitenkin toisenlainen. He eivät menneet kirkossa naimisiin, koska eivät voineet hyväksyä kristillistä vihkimistä. Sen sijaan he toivoivat »tovereiden» hyväksyvän heidän »lemmenkauppansa» ja arvostavan sitä samalla tavalla kuin laillisesti solmittuja liittoja. Lopuksi Vauhkonen

ilmoitti ottavansa käyttöön miehensä sukunimen.² Kristillisen avioliiton asema ei enää 1900-luvun alkupuolella ollut rikkomaton, kuten Kolehmaisten tapaus osoittaa. »Susipareina» eli nykykielellä ilmaisuna avioliitossa eläminen oli toki tuttua jo aikaisemmilta vuosisadoilta, mutta ensi kertaa sellaisia alettiin Kolehmaisten tavoin julkistaa lehti-ilmoituksella ja yhteisöltä toivotulla hyväksynnällä.

Radikaalisuudesta huolimatta Kolehmaisten ja muiden heitä seuranneiden samanmielisten ilmoitukset eivät herättäneet kaupungissa yhtä suurta kohua kuin ruotsinkielisen filosofian tohtori Rolf Lagerborgin ja neiti Elna Selinin muutama vuotta vanhempi liitto. Helsinkiläisen Lagerborgin ja viipurilaisen Selinin liitto solmittiin Viipurin raastuvanoikeudessa. Selin kanteli oikeudelle pariskunnan sukupuolisuhteesta ja siitä, että Lagerborg kieltäytyi kirkollisesta vihkimisestä. Ruotsin vallan ajalta periytyneen lain perusteella oikeus tuomitsi pariskunnan avioliittoon. Lain mukaan pariskunta voitiin julistaa toisen osapuolen kanteesta aviopariksi, jos he olivat syyllistyneet esiaviolliseen sukupuolisuhteeseen, mutta toinen heistä karttoi vihkimistä. Lagerborgit olivat ensimmäisiä, jotka yhteisestä toiveestaan laillistivat suhteensa tuomioistuimessa.³

Järvisten, Kolehmaisten ja Lagerborgien erilaiset tavat aloittaa yhteiselämänsä paljastavat hyvin, miten eri tavalla vuosisadan alun helsinkiläiset suhtautuivat kirkkoonsa, kristillisiin toimituksiin ja kristillisiin uskonkäsityksiin. 1800-luvulla alkanut ruotsinkielisen yläluokan etäännyminen kristinuskosta syveni. Uutta oli kuitenkin se, että uuden vuosisadan puolella myös työväen kosketuspinta kirkkoon alkoi oheta. Vuoden 1905 suurlakon ja 1906 eduskuntauudistuksen myllerryksen jälkeen sosiaalidemokraattisen puolueen sisällä alkoi yhä vahvemmin kuulua kirkko- ja uskontokielteisiä kannanottoja. Muroksesta huolimatta helsinkiläisten enemmistö, johon Järviset lukeutuivat, liittyi pitkään historialliseen jatkumoon ja meni naimisiin kirkossa kuten niin monet en-

Vanhankirkon kanttorin tyylinäyte 1930-luvulla. Otavan kuva-arkisto.

Gamla kyrkans organist på 1930-talet. Otavas bildarkiv.

nen heitä. Se oli totuttu tapa, mutta myös pakko, sillä luterilaisen kirkon jäsenille kirkollinen avioliitto oli ainoa tapa solmia laillinen suhde. Vihkimisen ehtoina olivat rippikoulun suorittaminen ja vuoteen 1910 asti ehtoollisella käynti. Siviiliavioliittolaki hyväksyttiin vasta vuonna 1917. Kirkosta eroaminen oli puolestaan mahdollista vasta vuodesta 1923 alkaen.⁴

Kolehmaisten ja Lagerborgien tavoin tietyt työväenluokan ja yläluokan jäsenet eivät vakaumuksensa takia voineet vastaanottaa ehtoollista. Se merkitsi sitä, että he olemassa olevien lakien takia tulivat kelvottomaksi solmimaan avioliiton. Kristillinen avioliitto oli mahdoton siksi, että he sosialistisen tai materialistisen maailmankuvansa takia ylipäättään vastustivat kirkkoa ja sen edustamia uskonnollisia arvoja. Näiden näkemysten takia jo edellisellä vuosisadalla muuttunut käsitys ehtoollisesta tuli 1900-luvun alussa koetelluksi samalla kun luterilaiseen kirkkoon kohdistunut arvostelu kasvoi.

Kolehmaiset ja Lagerborgit joutuivat vakaumustensa ja olosuhteiden pakosta keksimään uusia tapoja virallistaa suhteensa. Lagerborgien tie jäi äärimmäisyydeksi. Vain harvat ylä- ja keskiluokkaiset helsinkiläiset ottivat heistä mallia. Jotkut ylemmän sosiaaliryhmän edustajista kiersivät suomalaisia säädöksiä solmimalla siviiliavioliiton ulkomailla, vaikka sillä tavalla solmitun parisuhteen virallisesta asemasta Suomessa ei ollut varmuutta. Kahden helsinkiläisen seurakunnan jäsenistä vain 1,1 % eli muutamat yksittäiset henkilöt solmivat joko tuomioistuina-avioliiton tai ulkomaisen siviiliavioliiton 1900-luvun kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana. Kielitaidon ja resursien puuttuessa kumpikaan tapa ei ollut työväestön suosiossa. Sille suosituin tapa virallistaa parisuhde oli Kolehmaisten ta-

voin lehti-ilmoituksella solmittu »oman-tunnonavioliitto».⁵

Kaiken kaikkiaan kirkollisista toimituksista, niitä koskevasta lainsäädännöstä ja suhtautumisesta kristillisiin arvoihin tuli 1900-luvun alussa helsinkiläisiä erilaisiin ryhmiin jakavia asioita. Avioliiton solmimistapa oli konkreettinen osoitus helsinkiläisen yhteisöllisyyden murroksesta, politisoituvasta työväenliikkeestä ja ylipäätään seurakuntalaisten kasvavasta heterogeenisuudesta. Yhtäältä helsinkiläisiä yhdisti vuonna 1906 saavutettu yhdenvertaisuus valtiollisissa vaaleissa ja sen luoma kiinnostus politiikkaan, mutta toisaalta muun muassa uskonnolliset näkemykset erottivat heitä yhä enemmän toisistaan.

Valmistautumattomuus

Yhteisöllisyyttä eivät murtaneet yksin kirkollinen lainsäädäntö ja poliittiset, uskonnolliset tai maailmankatsomukselliset eroavaisuudet. Äänioikeusuudistuksesta huolimatta luokkahenkiset, säätytietoiset asenteet ja tavat elivät edelleen ihmisten mielessä, arjessa ja arvostuksissa. Moninaisuutta lisäsi kaupunkiin virtaava jatkuva muuttajien joukko, jolle ei näkynyt loppua. Muuttoliike toi paikkakunnalle yhä uusia ja erilaisista taustoista tulevia ihmisiä. Se vahvisti myös kaupungin eriosien erilaisuutta. Alimpaan sosiaaliryhmään kuuluneiden koti löytyi useimmiten Pitkäsillan pohjoispuolelta, kun taas keskikaupungilla ja etelässä asui enemmän keski- ja yläluokkaista väestöä.⁶

Kirkko Helsingissä oli monella tapaa valmistautumaton ja hidaskohtaamaan maailmankatsomuksellisessa ja yhteiskunnallisessa murroksessa eläneet seurakuntalaisensa. Aika ajoi seurakuntien ohi yhä kiihtyvämässä määrin. Kuvaavaa

oli, että Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan jakaminen pienemmiksi seurakunniksi kesti kaikkiaan neljäkymmentä vuotta. Ensimmäinen yritys tehtiin vuonna 1865, mutta tulokseen päästiin vasta viidennellä yrittämällä vuonna 1905. Ruotsinkielisten ja suomenkielisten oli hankala ratkaista, pitkö seurakunta jakaa alueellisin vai kielellisin perustein. Lähes yhtä vaikeaa oli päästä yhteisymmärrykseen siitä, miten ruotsalais-suomalaisen seurakunnan varallisuus jaettaisiin. Kun kieliryhmien valtasuhteet muuttuivat siten, että suomenkielisiä alkoi olla varakaita ruotsinkielisiä enemmän, päästiin lopulliseen ratkaisuun. Vapaakirkollisuuden leviäminen ja kaupungin alueellinen laajeneminen edistivät niin ikään lopputulokseen pääsyä. Luterilainen kirkollinen julistus haluttiin ulottaa koko kaupungin alueelle ja estää samalla kilpailevien uskonnollisten liikkeiden leviäminen.⁷

Asutusta korkeammalle kohoava Kallion kirkko 1900-luvun alussa. Kotikäynnin ja kovasanaisin kehotuksin seurakuntien luottamushenkilöt yrittivät ylläpitää moraalialia ja torjua uskonnovastaisuutta. *Museovirasto.*

Berghälls kyrka höjer sig över den omgivande bebyggelsen i början på 1900-talet. Genom hembesök och stränga förmaningar försökte församlingarnas förtroendevalda upprätthålla moralen och motarbeta religionsfientligheten. *Museiverket.*

Työväenliike ei toimintansa alkuvaiheessa suhtautunut kielteisesti kirkkoon ja uskontoon. Muutos tapahtui vähitellen. Forssan puoluekokouksen ohjelmassa 1903 vaadittiin kirkon ja valtion erottamista sekä uskonnonopetuksen poistamista kouluista. Suurlakon jälkeen 1905 työväenliike alkoi selkeästi esiintyä kristinuskonvastaisin tunnuksin: kirkko ja uskonto alettiin mieltää porvariston asiaksi.

Työväestöä »agiteerattiin» 1910-1920-luvuilla eroamaan kirkosta etenkin suurimmissa kaupungeissa. Tapana oli järjestää työväentaloilla joulun aikaan puurojuhlia ja pääsiäisaikaan mämmijuhlia, joihin kuului kirkollista juhlaa parodioiva puhe. TYÖMIES-lehdessä vuodelta 1911 on selostus tällaisesta tilaisuudesta Helsingin työväentalossa. Työväentalon juhlasaliin järjestettyyn joulusaarnatilaisuuteen oli niin paljon tulijoita, etteivät kaikki mahtuneet saliin. Paikalla oli toistakymmentä poliisia, mutta järjestystä ei häiritty. Juhlasalin joulukuusi oli koristeltu punaisin lipuin ja lyhdyin. Aluksi laulettiin yhteislauluna »Kansainvälinen työväenmarssi», jonka jälkeen »saarnatuoliin» nousi puoluesihteeriksi Matti Turkia. Tunnin kestäneessä puheessa hän »selosteli porvarillisen

»Monstrumiseurakunnaksi» kutsuttu Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta jäi historiaan toukokuun ensimmäisenä päivänä 1906, jolloin kuuden uuden seurakunnan toiminta alkoi. Seurakuntia olivat Pohjoinen suomalainen seurakunta, Eteläinen suomalainen seurakunta, Sörnäisten suomalainen seurakunta, Pohjoinen ruotsalainen seurakunta, Eteläinen ruotsalainen seurakunta ja Sörnäisten ruotsalainen seurakunta. Jäsenmäärältään suurin oli Pohjoinen suomalainen seurakunta, jossa oli hieman yli 20 000 jäsentä. Vähiten seurakuntalaisia puolestaan oli Sörnäisten ruotsalaisessa

joulunvieton ontoutta, he kun julistavat rauhaa maahan ja ihmisille hyvää tahtoa, vaikka saalistamishimossaan ovat valmiit miekka kourassa hyökkäämään riistettävien kimppuun, le vittämään turmaa ja tuhoa hirveässä määrin». Puheen jälkeen esiintyi soitannollisen osaston sekakuoro ja lopuksi laulettiin yhteislauluna torvien säestyksellä »Työväen marssi». Salista poistuttiin »Marseljeesin mahtavien sävelten kaikuessa». Työväenliike piti pilasaarnatapaamista yllä 1900-luvun alkukymmeninä, mutta sen kannattajien suhtautuminen kirkkoon ja uskontoon ei ollut yksiselitteistä. Vuoden 1918 sisällissodan jälkeen uskonnolliset kysymykset tulkittiin työväenliikkeen piirissä yksityisasiaksi.

Pilasaarnat ja uskonnolliset parodiat ovat ikivanha kansainvälinen kansanperinteen laji, jonka tarkoituksena on saattaa virallisesti vallitsevat ja arvostetut asiat naurunalaisiksi. Pilasaarnat ja uskonnolliset parodiat ovat kulkeutuneet myös kaunokirjallisuuteen. Esimerkkeinä vaikka Giovanni Boccaccion DECAMERONE (1472) tai Aleksis Kiven Laurin pilasaarna SEITSEMÄSSÄ VELJEKSESSÄ (1870).

seurakunnassa, johon kuului vajaat 8000 helsinkiläistä.⁸

Kaupungin eteläisiin seurakuntiin kuuluivat Esplanadin ja Bulevardin eteläpuolella sijaitsevat alueet. Pohjoiset seurakunnat puolestaan kokosivat Esplanadin ja Bulevardin pohjoispuolella asuneet keskustan, Katajanokan, Kruununhaan, Töölön ja Pasilan alueen asukkaat. Sörnäisten seurakuntaan puolestaan kuului Pitkäsillan pohjoispuolinen alue, joka lännessä rajautui Töölönlahteen ja rautatiehen. Sörnäisten alueeseen kuuluivat siten muun muassa Kallio, Hermanni, Toukola ja Käpylä.⁹

Nuorelle kirjalliselle kulttuurieliitille 1920-luvun Helsinki oli Töölön funktionalistisia katuperspektiivejä, punaisena välkkyviä reklaamivaloja ja ohikiitävä Hispano Suiza -avoauto. Se oli asfaltin ja bensiinihöyryjen tuoksua. Se oli ravintolasta kaikuvaa gramofonin soittoa, jossa väreilivät jazzin levottomat sävelet. Maailmansota oli kiihdyttänyt tekniikan kehitystä, ja 1920-luvun puolivälin jälkeinen lyhyt taloudellinen nousukausi toi uutta urbaania sykettä Suomeenkin. Erityisesti siitä hurmautuivat nuoret Tulenkantajiksi kutsutut kirjailijat, äänekkäimpinä Olavi Paavolainen ja Mika Waltari. Paavolainen julisti polvistuvan sa puhelimen edessä ja ihailevansa hartautta herättäviä säilyketölkkejä. He näkivät elävänsä murrosaikaa, jossa uusi työnty esiin elämänmuodon uusissa piirteissä. Uuden takana oli itse pyhä, dynaaminen elämä, joka murtautui esiin ahtaista normeista ja kulttuurin perinteisistä rakenteista. Matkat Pariisiin ja Berliiniin olivat näille kirjailijoille pyhiinvaelluksia. Eurooppalaisissa metropoleissa jumalallinen elämä sykki väkevänä. Kotimaassa uuden maailman sillanpääasema oli ehdottomasti pääkaupunki. Näkyvässä, joka Helsingistä piirtyi esimerkiksi Waltarin romaanissa SUURI ILLUSIONI (1928), kirkot loistivat poissa-

olollaan. Se oli oireellista. Kotimainen luterilaisuus oli sidoksissa perinteiseen elämänmuotoon, kiinteisiin henkisiin rakenteisiin ja talonpoikaisiin arvoihin nojaavaan rakennustyöhön. Siinä, mitä nuoret kirjailijat ihailivat, monet kirkonmiehet näkivät moraalista uhkaa, paheita, levottomuutta ja sosiaalisia ongelmia.

Tulenkantajille kotimainen kirkollisuus edustikin vanhaa maailmaa, joka tulisi elämän väijäämättömässä kulussa väistymään. Arvomaailmojen vastakkaisuus oli selkeä. Modernisaation taide asettui esimoderniin haikailevaa kirkkoa vasten.

Mutta Tulenkantajien suhteessa kristilliseen perinteeseen oli myös annos ambivalenssia. Kun Suuren illusionin päähenkilöt pääsivät Pariisiin, he ihailivat kirkkorakennuksia ja antautuivat pitkiin uskontoa koskeviin keskusteluihin. Uusi maailma kävi dialogia kristillisen perinteen kanssa, mutta mieluiten ohi kotimaan kirkollisuuden.

Nuorten kirjailijoiden into modernisaation urbaanista voittokulusta taittui varsin nopeasti, viimeistään heinäkuussa 1930, kun Helsingin kaduilla kaikuivat talonpoikaismarssin askeleet ja sarkahousut ryhmittivät Senaatintorille, Suurkirkon katveeseen. Mutta bensiinintuoksu jäi Helsinkiin, eivätkä mainosvalot sammuneet.

KARI MÄKINEN
Kansankirkollisten
arvojen ja
modernismin
lipunkantajien
yhteentörmäys
1920-luvun
Helsingissä

Ilo uusista seurakunnista jäi lyhyeksi. Seurakunnat osoittautuivat hankalahoitoisiksi. Ne olivat liian isoja niin alueeltaan kuin väkimäärältäänkin. Lisäksi muutoliike toi yhä uusia ihmisiä kaupunkiin, joten seurakuntien jäsenmäärä kohosi jatkuvasti. Vuonna 1906 seurakuntien yhteinen jäsenmäärä oli noin 86 000. Määrä kaksinkertaistui vuoteen 1920 mennessä.

Helsingin seurakunnat olivat muullakin tavoin hitaita huomioiman seurakuntalaisiaan. Se näkyi siinä, että pappeja - seurakuntien ainoita hengellisen työn tekijöitä - oli liian vähän. Lisäksi seurakun-

nan toiminta tapahtui pääasiassa keskustassa, mutta enemmistö seurakuntalaisista asui muualla. Paras tilanne oli eteläisten seurakuntien alueella, sillä niillä oli käytössään sekä Nikolainkirkko, Vanhakirkko että Johanneksenkirkko. Huutavin puute toimintatiloista oli Sörnäisten seurakuntien alueella, jossa ei ollut kirkkoa, seurakuntatiloja eikä pappilaakaan. Seurakuntien toimintojen tosiasiallista sijoittumista kaupungin keskustaansa osoitti myös se, että pastorinkansliat palvelivat helsinkiläisiä Annankadulla numerossa 14 vielä kuusi vuotta seurakuntajaon jälkeen. Niinpä Sörnäistenkin seurakuntien jäsenten piti

Kaupunkilaisten kristillis-sosiaalinen aktiivisuus oli monessa mallina seurakunnille. Seurakunnat aloittivat oman diakoniatyön 1920-luvulla, mutta ne tukivat taloudellisesti myös kaupunkilaisten yhdistyksissä harjoittamaa kristillistä laupeudentyötä. Helsingin Kaupunkilähetyksen työntekijät pakkaamassa joulupaketteja Betania-talossa. Toinen vasemmalta on Helsingin Kaupunkilähetyksen johtaja B. H. Päiväsalo. *Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto.*

Stadsbornas kristligt-sociala aktiviteter var i många avseende modell för församlingen. Församlingarna inledde sitt diakoniarbete på 1920-talet, men understödde också ekonomiskt det kristna barmhärtighetsarbete som utfördes av stadsbornas föreningar. Helsingfors Stadsmissions arbetstagare packar julpaket i Betania huset. Andra från vänster är Stadsmissionens chef B. H. Päiväsalo. *Helsingfors stadsmuseums bildarkiv.*

toimittaa kirkollisia paperiasioitaan keskustassa. Tilanne helpottui hieman vasta kun Kallion kirkko valmistui vuonna 1912. Silti Kallion kirkkoon rakennetut tilat saattoivat palvella vain osaa väestöstä. Kirkko oli vieläkin verrattain kaukana niistä seurakuntalaisista, jotka asuivat esimerkiksi Toukolan, Hermannin ja Vallilan alueilla.¹⁰

Tilakysymyksen ratkaisemiseksi seurakunnat alkoivat rakennuttaa kirkkoja eri puolille kaupunkia, mutta vuosia kului ennen kuin rakennustoiminta tuotti näkyviä tuloksia. Samaan aikaan kaupunki jatkoi kasvuaan. Seurakunnat vuokrasivatkin tilanteen ratkaisemiseksi huoneistoja kristillisiltä yhdistyksiltä, joita kaupungissa oli paljon. Esimerkiksi Sörnäisten seurakuntien alueella toimi Nuorten Naisten Kristillinen Yhdistys (NNKY), Nuorten Miesten Kristillinen Yhdistys (NMKY), Helsingin Kaupunkilähetys, Helsingin Diakoniasalaitos ja Luterilainen Evankeliumiyhdistys. Tilavuokraukseen ei kuitenkaan ratkaissut sellaisenaan kaikkia pulmia. Koska yhdistykset järjestivät omia tilaisuuksiaan, joutui seurakunta sovittelemaan toimiaan yhdistysten ohjelman mukaan.¹¹

Seurakuntien hitaus reagoida uuteen tilanteeseen johtui tila- ja henkilöresurs-

sien lisäksi seurakuntatyötä koskevista käsityksistä. Jumalanpalvelukset, kirkolliset toimitukset, hartaushetket ja rippikoulut laskettiin seurakuntatyöksi, eikä muita työmuotoja juuri kaivattu tai katsottu tarpeellisiksi. Uskonnollisen toiminnan uudistajia olivatkin seurakuntien asemasta yhdistykset, jotka jo 1800-luvun puolella olivat aloittaneet laajamittaisen kristillis-sosiaalisen työn Helsingissä. Yhdistykset muun muassa auttoivat köyhiä ja sairaita, tarjosivat vapaaehtoista koulupetusta, ylläpitivät uskonnollisia ja kasvattavia teoksia lainaavia kirjastoja, järjestivät kaikille kaupunkilaisille avoimia uskonnollisia tilaisuuksia, pitivät pyhäkouluja ja ompelukerhoja, perustivat tyttö- ja poikakerhoja ja turvakoteja kaupungin vaaroille alttiina oleville tytöille ja naisille. Ne aloittivat siihen asti luterilaisessa kirkossa tuntemattomat lapsi- ja nuorisotyön, naistyön, miestyön, diakonian ja ekumenian.

Näiden yhdistysten järjestämän hengästyttävän laajan vapaaehtoisen toiminnan näkökulmasta katsottuna seurakuntalaisilla oli itse asiassa kahtalainen rooli. He olivat seurakunnan sananjulistuksen kohteita. Monet heistä olivat myös itse laaja-alaisen uskonnollisen työn tekijöitä ja julistajia. Yhdistysten laaja toiminta oli seurakuntien näkökulmasta koko kaupungin etu. Koska yhdistysten painopiste oli keskusta-alueen ulkopuolella, se merkitsi, että ne tietoisesti pyrkivät paikkaamaan kirkon poissaoloa ja tuoda asukkaita kristillisen sanoman piiriin. Yhdistysten aktiivisuus vaikutti osaltaan myös seurakuntien hitauteen reagoida uusiin haasteisiin. Monet papit ajattelivat, ettei heidän ole tarpeellista aloittaa uusia työmuotoja, koska ne ovat jo yhdistysten hoidossa. Seurakunnat myös tukivat taloudellisesti yhdistysten toimintaa.

Esimerkiksi Kaupunkilähetys sai vuonna 1912 pyhäkoulujaan varten raha-avustuksen.¹²

Seurakuntajako ei ratkaissut niitäkään ongelmia, joita muuttoliike aiheutti kirkolliselle kirjanpidolle edellisen vuosisadan aikana. Ne Pohjoisen suomalaisen seurakunnan jäsenet, jotka olivat kokoon-tuneet jumalanpalvelukseen Vanhaan-kirkkoon tai Nikolainkirkkoon syyskuu-ssa 1906, kuulivat papin lukevan kuulutus-ten yhteydessä varovaisen pyynnön. Kir-killisen kirjanpidon takia heidän toivot-tiin välttävän muuttamista seurakunnan alueelta kaupungin muihin osiin.¹³ Pyyntö osoitti, ettei papisto pystynyt pitämään kirkonkirjoja vielääkään ajan tasalla.

Kirkonkirjojen ylläpitoa vaikeutti se, että seurakuntalaiset eivät ilmoittaneet pastorinkansliaan osoitteenmuutoksis-taan, vaikka muuttokirja-asetus siihen periaatteessa velvoittikin. Osa kaupun-tilaisista muutti kaupunkia ympäröiviin

»huvilayhdyskuntiin» kuten Kulosaaren tai Helsingin esikaupunkialueille, mutta jätti kirjansa vanhaan paikkaan. Vastaavasti seurakuntien alueille muutti paljon sellaista väkeä, joka jätti kirjansa entiselle paik-kakunnalle. Erityisesti Helsingissä, mutta myös koko Suomessa ongelmia aiheutta-nutta tilannetta yritettiin parantaa vuonna 1932 annetulla uudella asetuksella. Se ei poistanut ongelmia kokonaan. Kaikki hel-sinkiläiset eivät olleet kirjoilla omassa seurakunnassaan. Vielä 1960-luvulle tultaessa tilanne oli ongelmallinen. Seurakuntien kanslisteille tilanne aiheutti vaivannäköä ja lisätyötä, ja siksi useissa seurakuntien jakamissa lehtisissä ja vuosikertomuksis-sa helsinkiläisiä muistutettiin henkikir-joitustietojensa huolellisesta hoitamisesta. Tilanne synnytti myös huhupuheita, jotka kävivät ilmi Helsingin seurakuntien *Kirkko ja kaupunki* -lehden julkaisemasta huo-lestuneen seurakuntalaisen kirjoituksesta. Hän kertoi kuulleensa huhuja siitä, että

Harjun huvila-alueen eli Kinaporin työväen asutusta Vaasankadulla vuonna 1912. *Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto. Signe Brander.*

Villaområdet i Ås, dvs Kinaborg. Arbetarbostäder vid Vasagatan är 1912. *Helsingfors stadsmuseums bildarkiv. Signe Brander.*

muuttokirjansa päivittämättä jättänyt saisi sakkorangaistuksen. Lehti vakuutti, ettei kirkko huolimattomia sakottanut. Säädösten noudattamisen valvominen kuului poliisille, mutta käytännössä se oli Helsingissä vaikeaa.¹⁴

Kärjistetysti voisi todeta, että Helsingin seurakunnat olivat edistyksellisiä 1900-luvun alussa lähinnä vain hallinnollisissa kysymyksissä. Ne ottivat käyttöön yhteistalouden vuonna 1909. Kirkkolaissa tunnettujen yhteisten hallintoelimien, yhteisen kirkkovaltuuston ja talousasioita hoitavan kirkonhoitokunnan lisäksi ne perustivat yhteisen kirkkohallintokunnan (myöhemmin kirkkoneuvosto) paljon ennen kuin se tunnettiin kirkkolaissa.¹⁵ Voi kuitenkin arvella, ettei sinänsä arvostettava kyky hallinnollisiin uudistuksiin suoranaisesti palvelut seurakuntalaisten kohtaamista.

Valvonta ja kontrolli

Kesällä 1906 helsinkiläinen papisto keskusteli kokouksessaan työväenliikkeestä. Aikaisemmin se oli kitkerästi arvostellut politisoitunutta työväkeä kirkon ja kristinuskon vastaisten ajatusten levittämisestä ja nähnyt siinä siveellisen sääty-yhteiskunnan vastavoiman. Pappien käsitykset lienevät saaneet uusia painotuksia suurlakon aikana saavutettujen uudistusten, äänioikeuden ja sortokauden loppumisen, takia. Olihan työväenliike ajanut näkyvästi molempia asioita yhteisrintamassa muiden ryhmien kanssa. Papit arvostelivat edelleen liikkeen radikaaleja piirteitä, mutta pitivät sitä silti myös myönteisenä osoituksena kansan itsenäisestä ajattelusta ja toiminnasta. Helsinkiläiset papit ymmärsivät, että sokea usko auktoriteetteihin oli ohi.¹⁶

Periaatteet ja käytäntö eivät kuitenkaan vastanneet toisiaan - varsinkin jos asiaa

katsoo kirkkokurin näkökulmasta. Se, mitä papisto kokouksessa ajatteli, ei sellaisenaan heijastunut Helsingin seurakuntien käytännön toimintaan ja suhtautumiseen työväenluokkaisiin seurakuntalaisiin. Se säilyi pitkään muuttumattomana.

Vuoden 1869 kirkkolaki määräsi siveydenhoidon ja kirkkokurin kirkkoneuvostoon ja seurakunnan vanhimmistoon valittujen luottamusmiesten tehtäväksi. Heidän oli pidettävä huolta seurakuntalaisten käytöksestä ja valvottava pyhäpäivän viettoa kirkossa ja kodeissa. Neljäksi vuodeksi kerrallaan valittavien vanhinten erityisenä tehtävänä oli järjestyksen valvominen, säädyttömyyksien ilmoittaminen kirkkoneuvostolle ja auttaminen kurinpidon toimeenpanossa. Kirkkoneuvoston erityisenä velvollisuutena puolestaan oli siveetömmästä käyttäytyneiden seurakuntalaisten nuhtelu ja kehottaminen parempaan elämään. Mikäli useista kehotuksista huolimatta tavat eivät parantuneet, neuvoston tuli viedä heiltä oikeus toimia kummina ja osallistua seurakuntavaaleihin.¹⁷

Tampereella yksityinen sielunhoito ja kirkkokurin harjoittaminen osoittautuivat mahdottomaksi tehtäväksi suurlakoon 1905 mennessä. Papisto toivoi kyllä kovien otteiden käyttöönottoa siveellisen elämän kohentamiseksi. Silti ajatukset esimerkiksi poliisin avulla ripittäytymään toimitettavista niskuroijista eivät toteutuneet. Papisto menetti uskonsa kirkkokurin tehoon ja mahdollisuuksiin.¹⁸

Helsingissä tilanne oli toinen, mikä saattoi jossain määrin johtua kaupunkien väestörakenteen eroista. Tampere oli leimallisesti työväenkaupunki, jossa teollisuus työllisti valtaosan asukkaista. Helsingissä teollisuuden osuus elinkeinona oli Tampereeseen verrattuna pienempi ja virkamiesten, kauppiaiden ja käsityöläisten osuus suurempi.¹⁹

Kaikissa Helsingin seurakunnissa vihkimättömien parien kehottaminen lailliseen avioliittoon ja riitaisten avioparien ohjaaminen rauhalliseen yhteiselämään olivat keskeinen osa harjoitettua kirkkokuria. Ne miellettiin keinoksi kohottaa alueen asukkaiden moraalialueita. Ne merkitsivät myös sitä, että seurakunnat yrittivät kirkkokurin keinoin ylläpitää yhteiskuntarauhaa. Aviopareja ohjasivat parempaan yhteiseloön kirkkoneuvostojen lisäksi kirkkoherrat.²⁰

Kirkkokurin harjoittamisen kannalta katsottuna seurakuntien ja jäsenten suhde ei määrittynyt yksin papin ja seurakuntalaisen välisen yhteyden perusteella. Kyse oli myös seurakuntaa edustavien seurakuntalaisten ja muiden seurakuntalaisten kohtaamisesta. Seurakunta henkilöityi myös seurakunnan luottamushenkilöiden kautta. Luottamushenkilöt olivat siten sekä seurakunnan työn kohteita että seurakunnan edustajia.

Luottamushenkilöiden merkitys korostui Helsingissä jatkuvan väestönkasvun ja toimitilojen puutteen takia. Seurakunnan hengellistä työtä tekeviä pappeja oli vuonna 1906 yhteensä 19, kun seurakuntalaisia oli 86 000. Käytännössä pappien aika kuului tarkkaan jumalanpalvelusten ja muiden kirkonmenojen, kirkollisten toimistusten ja papinkirjojen hoitamiseen, eikä yksityiselle sielunhoidolle jäänyt aikaa.²¹

Yhtäläisyyksistä huolimatta kirkkokurin toteuttamisessa oli myös seurakunta-kohtaisia eroja. Eteläisessä suomalaisessa seurakunnassa kirkkoneuvosto pohti pitkään, oliko kirkkokurin harjoittaminen kirkkolain määrittelemään tyyliin enää mahdollista »suomalaisessa suurkaupungissa». Kirkkoneuvoston jäsen, teologisen tiedekunnan professori Jaakko Gummerus ja kirkkoherra K. A. Hilden totesivat ulkomaisia suurkaupunkeja koskevan sel-

Eero Järnefeltin maalaama alttaritaulu Saulin kääntymisen Helsingin Johanneksen kirkossa vuodelta 1932. Teoksen visuaaliset esikuvat vievät muun muassa Rooman renessanssian ajan uskonnolliseen taiteeseen ja myöhemmän ajan alttaritauluihin. *Matti Ruotsalainen.*

Altartavlan *Sauls omvändelse* i Johanneskyrkan, målad av Eero Järnefelt år 1932. De visuella förebilderna för tankarna bl a till den religiösa renessanskonsten i Rom och senare tiders altartavlor. *Matti Ruotsalainen.*

vitystyönsä perusteella, ettei vanhemmistön toiminta voi enää olla tuloksellista. He korostivat sitä, että ensin tuli herätellä seurakunnan jäsenten seurakuntatietoisuutta. Uskonnollisten yhdistysten tekemä työ piti saattaa seurakunnan papin valvontaan ja siten kirkon tekemäksi työkse. Jotta seurakuntalaisten tietoisuus alueen kirkollisesta toiminnasta kirkastuisi, päätettiin seurakuntalaisille jakaa papit, seurakunnan tilat, jumalanpalvelusajat, hartaushetket ja hyväntekeväisyysyhdistykset esittelevä vihkonen.²²

Eteläisen suomalaisen seurakunnan kirkkoneuvoston ratkaisuun vaikuttivat ulkomailta saadut mallit, nuorkirkollisuuden eli uuden teologisen suuntauksen korostukset seurakuntatietoisuuden herättämisestä, teologisen tiedekunnan professorin asiantuntijuus ja arvovalta sekä neuvoston enemmistön sosiaalinen tausta. Kymmenestä jäsenestä puolet oli suorittanut akateemisen tutkinnon. Heidän lisäksi neuvostossa oli yksi tehtailija ja yksi talonmistaja. Näiden kahdeksan miehen joukossa oli monta vaikutusvaltaista kirkollista ja yhteiskunnallista toimijaa ja suvun jäsentä. Vain kaksi jäsenistä oli ammatiltaan alemmaa ryhmää: työmies ja vahtimestari.²³ Yliopiston vaikutus tietojen tuottajana ja koulutuksen merkitys uusien näkemysten omaksumisessa vaikutti seurakunnan ratkaisuun.

Sörnäisten suomalainen ja ruotsalainen seurakunta suhtautuivat kirkkokurin mahdollisuuksiin Eteläisestä suomalaisesta seurakunnasta poikkeavalla tavalla. Molemmissa alue jaettiin piireihin, joihin valittiin yhdestä kolmeen seurakunnan vanhinta seuraamaan asukkaiden elämäntapaa ja suitsemaan epäsuotavaa käytöstä. Asiaan vaikutti epäilemättä se, että Pitkänsillan pohjoispuolen asukkaista yli 80 % kuului työväestöön. Myös seu-

rakuntien neuvostojen sosiaalinen tausta lienee vaikuttanut päätökseen. Jäsenkunta oli Eteläiseen suomalaiseen seurakuntaan verrattuna keskiluokkaisempi ja työväenluokkaisempi. Sörnäisten suomalaisen seurakunnan kahdestatoista neuvostomiehestä vain kolme oli hankkinut korkean koulutuksen, ruotsalaisen seurakunnan neuvostomiehistä ei yksikään.²⁴

Sörnäisten suomalaiseen seurakuntaan valittiin kaiken kaikkiaan 38 seurakunnan vanhinta. Se, minkä ammattikunnan edustajia vanhemmistoon valittiin, osoitti, keiden ajateltiin erityisen hyvin sopiva helsinkiläisen työväestön opastajiksi ja peräänkatsojiksi. Eniten vanhimman luottamustehtävään nimettiin käsityöläisiä, kuten puuseppiä. Loput paikat jakautuivat melko tasaisesti kauppiaiden, talonmistajien, tavallisten työmiesten ja vanginvartijoiden kesken. Valintoihin lienee vaikuttanut se, että mainitut ammattiryhmät olivat arkisen työntekonsa yhteydessä paljon tekemisissä alueen asukkaiden kanssa. Vankilan tirehtöörin jäsenyys kirkkoneuvostossa vaikutti vanginvartijoiden yllättävältä tuntuvaan nousuun vanhemmistoon. Vartijoiden valinta paljasti silti, että seurakuntalaisten arkista elämää ja uskonnollista vaellusta ajateltiin voitavan valvoa samalla tavalla kuin rangaistukseen tuomittuja vankeja.

Naisia vanhimpien joukkoon valittiin viisi. Se osoitti konkreettisesti, kuinka julkisten asioiden hoidon katsottiin luterilaisen kutsumusopin mukaisesti kuuluvan miesten tehtäviin, vaikka aikalaiskäsitysten mukaan nainen oli luonnostaan hyvä kasvattaja ja moraaliltaan miestä korkeammalla. Lienee mahdollista, että valinnoilla haluttiin myös suojella puhdasmielisiä naisia moraalisesti turmiollisten asioiden vaikutukselta. Valitut naiset olivat sairaanhoitajia ja rouvasihmisiä, joten

todennäköisesti heidän ajateltiin jo tutustuneen elämän varjopuoliin moraaliaan menettämättä.²⁵

Seurakunnan vanhimmat niin ruotsalaisessa kuin suomalaisessakin seurakunnassa ymmärsivät tehtäväkseen ennen kaikkea hengellisten ja sielunhoidollisten keskustelujen käymisen. Piirinsä asukkaiden elämää he halusivat parantaa myös jakamalla sopivaksi katsottua kirjallisuutta. Koska alueella esiintyi seurakunnan mielestä huolestuttavan paljon alkoholismia, prostituutiota, esiaviollisia seksisuhteita, sosialismia ja uskontokielteisyyttä, vanhimmat ottivat kirkkoneuvoston tukemana myös aktiivisen julkisen roolin siveyden ja järjestyksen ylläpitäjinä. He tekivät

kotikäyntejä ja julkaisivat useita pieniä kirjasia, joissa lukijaa kehoitettiin suorasuoraisesti huolehtimaan avioliittonsa puhtaudesta, hylkäämään huonot tapansa, kasvattamaan lapsensa kunnollisiksi kansalaisiksi ja etsimään pelastusta kristillisestä uskosta ja kirkossakäynneistä. Kirjasten toisena tarkoituksena oli rohkaista vuokraisäntiä ja talonmistajia seuraamaan talojensa asukkaiden elämää, irtisanomaan alkoholistien, prostituoitujen ja laillistamattomien parien vuokrasuhteet sekä ilmiantamaan heidät poliisille.²⁶

Vanhinten ja kirkkoneuvoston toimien perusteella Sörnäisten seurakunta näyttäytyi hierarkkisena, työväenluokan ihmisiä kontrolloivana ja anka-

Suomessa alkoi vuoden 1923 alussa yleisen uskonnonvapauden aika. Uutta oli, että evankelisluterilaisesta kirkosta sai erota liittymättä muuhun uskonnolliseen yhdyskuntaan. Siksi myös Helsingin pastorinkanslioissa odotettiin tammi-kuun toisen päivän aamua jännittyneinä. Tulisiko kirkosta eronneita aina kadulla kiemurtelevaksi jonoksi asti?

Eroamisruuhkaa oli aluksi ainoastaan Sörnäisten suomalaisessa seurakunnassa. Sielläkin eroryntäys tasaantui pian ensi kuukausien jälkeen. Uutta puhuria kirkosta eroaminen sai 1920-luvun lopulla. Eroluvat eivät kuitenkaan tuolloin nousseet lähellekään vuoden 1923 tasoa.

Vuosina 1923-1930 Helsingissä erosi kirkosta runsaat 9000 henkilöä. Koko Suomessa vastaava luku oli tuona aikana noin 52 000. Helsingissä erottiin kirkosta suhteellisesti enemmän kuin kaupungeissa keskimäärin, vaikka sielläkin tuhatta kirkkoon kuuluvaa kohti oli ainoastaan 44 kirkosta eronnutta. Pääkaupungin ruotsinkielisissä seurakunnissa eroluvut olivat sekä absoluuttisesti että suhteellisesti suomenkielisiä pienemmät.

Jäähyväiset kirkolle jätettiin monesta syystä. Osa meni yli siitä, mistä aita oli matalin ja

perusteli lähtöään taloudellisilla syillä. Jotkut vetosivat uskonnotomaan maailmankatsomukseensa, toiset taas poliittiseen vakaumukseensa tai kirkon opista poikkeavaan uskonnolliseen näkemykseensä. Erilaisiin uskonnollisiin vähemmistöihin liittyi Helsingissä noin joka kymmenes kirkosta eronnut.

Helsingiläinen kirkosta eroava oli useasti äskettäinen maaseudulta muuttanut miespuolinen sekatyöläinen. Pääkaupunkimiljöö tarjosi monille otolliset puitteet katkaista vanhat sosiaaliset sidokset ja irrota samalla myös kirkosta vailla leimautumisen pelkoa. Uskonnollisista vähemmistöistä etenkin Suomen vapaakirkko, metodistiseurakunnat ja helluntaiyhdistykiset vetivät parhaiten puoleensa naispuolisia erilaisissa palveluammateissa työskennelleitä.

Uskonnonvapauden ajan alussa oli tärkeintä päästä eroon ja pysyä irti luterilaisen kirkon jäsenyydestä. Kun uusi uskonnonvapauslaki astui voimaan kahdeksan vuosikymmentä myöhemmin, uskonnonvapauden sisällössä näkyi eroamisoikeuden ohella yhtä dennairesena myös positiivinen oikeus harjoittaa uskontoa ja olla kirkon jäsen.

JUHA SEPPO
Vuoden 1922
uskonnonvapauslain
välitön vaikutus
Helsingissä

MARTTI AJO
Taistelu työväestön
sieluista 1910-luvulla

On ennenkuulumatonta, että suomalainen pappi houkuttelee työläisiä kirkkoon lupaamalla, että puheiden välissä kajautetaan kansainvälinen työväenmarssi. Näin tapahtui Billnäsissä 1916, jolloin Suomen settlementiliikkeen uranuurtaja pastori Sigfrid Sirenus (1877-1961) oli Pohjan silloisen kappalaisen Hj. A. Paunun kutsumana pitämässä ruukin työläisille esitelmää kirkon ja työväenliikkeen suhteista. Paunu ei suotta sovitellut Sireniuksen päälle Suomen ensimmäisen »sosialistipapin» takkia.

Sireniuksen kristillis-yhteiskunnallisen toiminnan punaisena lankana oli kiljastinen »Jumalan valtakunta» -ajattelu. Kiliasmi tarkoitti alun perin ennen loppua koittavaa »tuhatta onnellista vuotta». Rakennusaineeksi hän oli saanut sekä anglosaksisesta millerianismista että württembergiläisestä pietismistä. Näitä suuntauksia yhdisti kristillinen sosialismi, johon Sirenus oli tutustunut 1910-luvun taitteessa toimiessaan merimiespappina Lontoossa.

»Jumalan valtakunta» ei tarkoittanut Sireniukselle pelkästään tuonpuoleisuutta vaan jo tässä ajassa vaikuttavaa eettistä voimaa. Hänen mukaansa ihminen saattoi omalla toiminnallaan edistää tämän valtakunnan toteutumista maan päällä. Tässä universaalissa projektis-

ralla kädellä hairahduksiin ja erilaisiin maailmankatsomuksiin suhtautuva yhteisönä. Kovasanainen kielenkäyttö ja syvä huoli kaupungin ja sitä kautta myös koko kansakunnan tulevaisuudesta peittivät näkyvistä kristinuskon armolliset piirteet. Sörnäsissä harjoitettu kirkkokuri jakoi seurakuntalaiset armotta kahteen kastiin: porvarilliset ja keskiluokkaiset ihanteet hyväksyviin ja kelvottomiin uskonnottomiin sosialisteihin.

Ei ollutkaan ihme, että vanhinten toiminta herätti suurta ärtymystä työväenluokan keskuudessa. Sen ja seurakunnan

sa pääosa oli varattu erityisesti työväestölle ja sosiaalidemokraattiselle työväenliikkeelle. Kyse oli ennen kaikkea yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta: työtä työttömille, asuntoja asunnottomille, leipää nälkäisille ja 8-tuntisia työpäiviä. Kärki oli kuitenkin suunnattu taisteluun maallistumista vastaan. Sireniuksen pyrkimyksenä oli voittaa marxilaisuudesta materialistisia aatteita ammentanut sosiaalidemokraattinen työväenliike englantilaisen veljespuolueensa tavoin kirkon ja kristinuskon puolelle. Sosiaalisten ja taloudellisten ongelmien kanssa 1910-luvulla painiskelleiden työläisten korvissa hänen sanomansa rinnastui helposti sosialistiseen toivoon maanpäällisestä ihanneyhteiskunnasta.

Vuoden 1918 sisällissota merkitsi vakavaa takaiskua Sireniuksen kristillis-yhteiskunnalliselle työlle. Se ei kuitenkaan päättynyt tähän, vaan yritys kuroa umpeen sodan repimä yhteiskunnallinen kuilu jatkui uusissa muodoissa »modernin yhteiskunnan puolesta sekularisaatiota vastaan». Joulukuussa 1918 Sirenus perusti yhdessä työtovereidensa kanssa Suomen Settlementiliiton edeltäjän Teollisuusseutujen evankelioimisseuran. Seuraavana vuonna aloitti Suomen ensimmäinen settlementti Kalliola.

välit täytyivät molemminpuolisesta arvostelusta. Lopputuloksena oli, että seurakunta-aktiivit tarjosivat vaikeiden olojen ja elämäntilanteiden ratkaisuksi ensi sijassa kuria, itsehillintää ja elävää kristillisyyttä, kun taas sosialistit näkivät kaikkien ongelmien taustalla yhteiskunnallista epäoikeudenmukaisuutta. Seurakunnan harjoittama kontrolli ja ylhäältäpäin saneleminen, toisen puolesta tietävä uskonnollis-siveellinen opastus ajautuivat ristiriitaan tasa-arvoistuvien kansalaisten, erityisesti omanarvontuntoisten työväenluokan ihmisten kanssa.²⁷

Kaikesta huolimatta Sörnäisten seurakunnan vanhimmat eivät olleet täysin etäännyneet alueen asukkaiden elämäntodellisuudesta ja mielenmaisemasta. Se kävi ilmi, kun pastori ja eräs vanhimmiston tohtorisjäsen ehdottivat, että seurakunnan pitäisi kehottaa työnantajia pidättämään osa juoppojen työmiesten palkoista ja että vanhinten pitäisi mennä yhdessä kyseisten miesten mukana palkanmaksupäivänä varmistamaan rahan päätyminen miehen perheelle. Ehdotusta ei kuitenkaan toteutettu, kun monet pitivät ehdotusta epärealistisena. Heidän mukaansa itsenäinen työmies ei suostuisi holhoukseen eikä työnantaja haluaisi vaikeuttaa palkanmaksua.²⁸

Aika ajoi pian Sörnäisten vanhimpien ponnekkaiden toimien ohi. Vanhin-instituutiosta luovuttiin 1910-luvun puolenvälin jälkeen.²⁹ Kirkkokuri oli edelleen osa seurakunnan elämää. Kirkkoneuvosto kehotti ainakin 1930-luvun puoleenväliin saakka eripuraisia aviopareja harmoniseen yhteisöön ja puolison kunnioittamiseen. Yhden kerran epäsiiveellinen elämä johti pidemmälle meneviin konkreettisiin seuraamuksiin. Kirkkoneuvosto tuomitsi nimittäin laitonta yhteiselämää harjoittaneen miehen menettämään seurakunnalliset oikeutensa. Ras-kauttava asianhaara oli, että miehellä oli myös avioton lapsi. 1930-luvulla puolestaan ripitettiin ompelijatar irtolaisuudesta ja kaksi muuta naista salavuoteudesta eli avioliiton ulkopuoleisesta seksistä.³⁰

Seurakuntalaisten suoranaisten valvonnan ja kontrolloinnin häviäminen ei silti merkinnyt kaikkien seurakunnan työntekijöiden ja seurakuntalaisten säätyhenkisten asenteiden häviämistä. Vaikka kirkkokurin toteuttaminen alkoi hiipua Kallionkin työväenluokkaisella alueella vuosikymmenten edetessä, seurakuntien ja seurakunta-aktiivien tietty opettavainen

ja holhoavakin suhtautuminen alemman sosiaaliluokan ihmisiin säilyi pitkään. Kirkkaimmin tämä näkyi hyväosaisten Kulosaassa, missä raamattupiirin naiset joutuivat 1950-luvulla hakemaan autettavia työväenluokan naisia aina Hämeenlinnasta saakka. Autettavia huono-osaisia kun ei omalta alueelta löytynyt. Kirkkokuri jäi vähitellen kirkkolain kuolleeksi kirjaimiksi, mutta melko kyselemätön ja normittava opastaminen jatkui sen jälkeenkin joidenkin seurakunnan työntekijöiden ja seurakunta-aktiivien vaikutuksesta. Moraalia ja tervehenkistä elämää uhkasi heidän mielestään milloin tanssi, tupakointi, alkoholinkäyttö ja vapaa-ajan viettäminen kodin ulkopuolella, milloin uskonnollinen nykymusiikki kuten Heikki Sarmannon jazz-messu.³¹

Tuki, lohduttaja ja turvapaikka

Paikallisen identiteetin luoja ja tukija

Kirkolliset toimitukset - kasteet, vihkimiset ja hautajaiset - ovat aina olleet yhteisöllisiä toimituksia. Kasteessa lapsi liitetään seurakunnan yhteyteen. Avio-

Katulähteyksen
Hätäapuasemalla 1953.
Helsingin seurakuntien monimuotoiseen toimintaan kuului myös katulähtetyttö, jonka työntekijöihin kuului mm. Arvid von Martens. *Kirkko ja kaupunki -lehden arkisto. F. E. Fremling.*

Gatumissionens nödhjälpsstation 1953. Helsingforsför-samlingarnas mångsidiga verksamhet omfattade också gatumission som bl a utfördes av Arvid von Martens. *Kirkko ja kaupunkis arkiv. F. E. Fremling.*

liittoon vihkimisessä yhdistetään kaksi sukua ja tuttavapiiriä. Hautajaisissa vainaja hyvästellään ja liitetään menneiden sukupolvien ketjuun. Yhteisöllisen funktion lisäksi näillä tilaisuuksilla on ollut vuosisatojen ajan toinenkin tehtävä, joka nousee kristillisestä ylösnousemususkosta. Toimituksissa ja jumalanpalveluksissa on aina ajateltu oltavan kosketuksissa Jumalaan ja tämän elämän rajat ylittävään toiseen todellisuuteen, jonka yhteyteen ihminen näissä tilaisuuksissa liittyy.

Edellä sanottu kuvaa helsinkiläisten seurakuntien merkitystä niin 1600-luvulla kuin 1900-luvullakin. Seurakunnat ovat kuitenkin luoneet seurakuntalaisten yhteishenkeä ja muovanneet helsinkiläisyyttä ja eri kaupunginosien identiteettiä myös tarkoituksellisesti, eivätkä yksin uskonnollisten toimitustensa kautta.

Esimerkiksi Pohjoinen suomalainen seurakunta kiinnitti huomiota alueensa asukkaiden yhteishengen kehittämiseen 1900-luvun alkupuolella. Koska väkimäärä oli kasvanut, eivät kirkossa kävijät enää tunteneet vieressä istuvaa ihmistä edes ulkonäöltä. Luodakseen yhteyden tunnetta seurakunta alkoi pitää seurakuntailtoja, jotka olivat kirkonmenoja vapaamuotoisempia. Yhteyden ylläpitäjäksi se alkoi toimittaa myös *Seurakuntalehteä*, joka jaettiin ilmaiseksi haluaville.³²

Töölön seurakunta puolestaan järjesti korttelikirkkoja ja kutsuiltoja seurakuntaan muuttaneille seurakunnan tiloissa 1950-luvulla. Korttelikirkossa kuultiin muun muassa lausuntaa, pianoesityksiä ja puheita. Muuttaneille puolestaan esiteltiin vauhdikkaasti seurakunnan toimintaa ja nautittiin lopuksi kahvit.³³

Seurakunnat eivät suinkaan aina olleet itse yhteisön ylläpitäjiä. Joskus seurakunta saattoi olla väline kaupunginosan asukkaiden yrityksille luoda yhteisöllisyyttä. Näin kävi esimerkiksi Kulosaareissa, missä asukkaat ponnekkaasti tukivat seurakunnan toimintaa. Motivaatiota loi se, että huvilayhdyskunnan kunnallisen itsenäisyyden edellytyksenä oli seurakunnan perustaminen. Vakinaisen kirkkoherran palkkaaminen puolestaan edellytti kirkon rakentamista, mihin ryhdyttiin 1920-luvulla. Kirkko valmistui 1935 ja samalla vuosikymmenellä saatiin vakinainen virkakin. Kulosaarelaiset hankkivat alueelle myös oman hautausmaan. Helsinkiin vuonna 1946 liitetty Kulosaari oli helsinkiläisten kaupunginosien keskuudessa oma erityinen »saarivaltakuntansa», jossa seurakunnalla oli merkittävä rooli alueen luonteen rakentajana.³⁴

Seurakuntien yhteisöllisyyttä rakentava ja paikallista identiteettiä tukeva rooli näkyi erityisen selvästi uusien asuinalueiden

rakentamisen yhteydessä. Kun esimerkiksi Jakomäen ensimmäiset asunnot valmistuivat 1960-luvun lopussa, Malmin seurakunta aloitti toimintansa uudella alueella jo puolen vuoden kuluttua ensimmäisten asukkaiden muuttamisesta. Seurakunta etsiytyi siten jäseniensä luokse huomattavasti nopeammin kuin vuosisadan alussa. Jotain muutakin oli muuttunut. Jakomäen asutuskeskus sijaitsi nimensä mukaisesti korkealla mäellä. Huipulle ei kuitenkaan rakennettu entisten aikojen tyyliin mahtavaa kirkkoa. Kirkko ei enää ollut kaiken keskus ja elämän kontrolloija samalla tavalla kuin Sörnäisten seurakunta ja sen asenteita heijastava mäelle rakennettu Kallion kirkko. Sen paikan otti Jakomäen ostoskeskus. Seurakunta sai kaupungilta vuokrahuoneiston, joka sijoittui muun asutuksen lomaan. Vuokratiloihin tulo liittyi yhtäältä seurakunnallisen toiminnan muutokseen. Lisäksi se kuvasti seurakunnan alistuneen maallisen vallan ja poliittisen paineen edessä. Vanhemmalla alueella rakennettua kaupunkitilaa dominoinut seurakunta sai nyt tyytyä huomaamattomaan paikkaan.

Vuorovaikutteisuutta osoitti sekin, että seurakunnan edustajilla ja työntekijöillä oli läheistä yhteistyötä Malmi-seuran kanssa heti 1950-luvulla seurakunnan perustamisesta lähtien. Seurakunnan edustajan sanoin ilmaistuna kyse oli siitä, että »yhteinen kotiseututyö ja toivo uudesta kirkosta on ollut yhteinen». Seurassa nostettiin esiin asukkaiden viihtyvyyteen liittyviä asioita ja järjestettiin yhteistyössä itsenäisyysjuhlia. Malmin seurakunta osallistui niin ikään aktiivisesti Malmin vapaa-aikapalvelujen suunnitteluun. Se tuki muun muassa maauimalan rakentamista. Malmin seurakunta oli mukana myös Viikin alueen suunnittelussa 1990-luvulta lähtien. Malmin seurakunnan merkityk-

sestä paikallisidentiteetille kertoivat myös Suurmetsä-Jakomäki-Seuran syntyvaiheet. Seurakunta kutsui koolle jakomäkeläisiä 1998. Seura syntyi yhteistyön tuloksena.³⁵ Seurakuntien todellinen merkitys kaupunkilaisten välisen yhteyden luojina ja lähiyhteisön identiteetin vahvistajana on yleensä jäänyt piiloon. Se on oikeastaan paljastunut vasta kun seurakunnan ole massaolo on tullut uhatuksi jakamis- tai yhdistämishankkeiden myötä. Esimerkiksi kulosaarelaiset ryhtyivät kaikin laillisin tavoin jarruttamaan seurakuntayhtymän aietta yhdistää Kulosaari toiseen seurakuntaan vuonna 1984. Saarelaiset keräsivät muun muassa pankeissa, kaupoissa, kouluissa, päiväkodeissa ja kotikäynnin hanketta vastustavaan adressiin 1500 nimeä eli noin joka toisen kulosaarelaisen nimen. Kirkkohallitus päätti lopulta säilyttää seurakunnan itsenäisenä. 1990-luvulla puolestaan voimakkaita ja tunnepitoisia kommentteja herätti keskustaseurakuntien yhdistäminen. Mielipiteitä ja tunteita esitettiin lehdissä, seurakunnissa ja niiden hallinnollisissa elimissä. Vastustuksesta huolimatta hanke toteutui 1999, jolloin Tuomiokirkkoseurakunta ja Agricolan, Johanneksen ja Vanhankirkon seurakunnat yhdistettiin.³⁶

Suomen- ja ruotsinkieliset foorumit

Vuoden 1906 jako kolmeen suomenkieliseen ja kolmeen ruotsinkieliseen seurakuntaan heijasti maassa meneillään olevaan kielellistä eriytymistä. Jakoa ei kuitenkaan tule pitää vain ilmauksena kieliryhmien kiristyvistä väleistä. On syytä ottaa huomioon myös se, että seurakuntien jako edisti kielellistä eriytymistä ja helSinkiläisten suomen- ja ruotsinkielisten identiteettien muotoutumista.

Malmin seurakunnan nuoret järjestivät 1970- ja 1980-luvulla useita suuria hyväntekeväisyyspauksia. Nuoret valitsivat itse autettavat kohteet. Sylitempauksella 1986 kerättiin kymmeniätuhansia markkoja syöpälästen auttamiseen. Yhtenä keräystapana oli ajelluttaa ihmisiä vanhalla autolla ympäristön kaduilla. *Kirkko ja kaupunki -lehden arkisto. L. Louhivaara.*

Under 1970- och 1980-talet anordnade ungdomarna i Malms finska församling många stora välgörenhetsevenemang. År 1986 samlade man in tiotusentals mark till förmån för cancersjuka barn. Ett sätt att samla in pengar var att arrangera åkturer i de närliggande kvarteren med en gammal bil. *Kirkko ja kaupunkis arkiv. L. Louhivaara.*

ANNE BERGMAN
Lucia-perinne
Helsingissä

Kouluissa järjestettiin jo 1700-luvulla niin kutsuttuja Lucia-juhlia. Niissä ei kuitenkaan esiintynyt Lucia-neito, vaan nimitys tulee Pyhän Lucian muistopäivästä, jolloin tilaisuuksia järjestettiin. Lucia-perinne levisi Suomeen Ruotsista 1800-luvun lopulla lehtien ja henkilökohtaisten yhteyksien välityksellä. Helsingissä ja Vaasassa järjestettiin 1930-luvulla suurenmoisia Lucia-kulkueita esiratsastajineen, soihdunkantajineen, tiernapoikineen ja musiikkiryhmineen. Juhla sai hyvän vastaanoton, ja samantapaisia kamevaalikulkueita järjestettiin muissakin kaupungeissa.

Anna-Charlotta Thibblin oli vuoden 2003 Suomen Lucia-neito. *Lehtikuva. Tor Wennström.*

Finlands Lucia 2003, Anna-Charlotta Thibblin. *Lehtikuva. Tor Wennström.*

Seurakuntajaon jälkeen seurakuntalaiset ja seurakuntien työntekijät kokoontuivat ja toimivat omissa kielipohjaisissa ryhmissään. Ruotsinkieliset ja suomenkieliset kirkonmenot ja muut tilaisuudet järjestettiin eri aikaan, koska seurakunnilla oli käytössä samat kirkkorakennukset. Yhteisen kirkkovaltuuston ja taloushallinnon lisäksi seurakunnilla ei näytä olleen yhteistyötä. Seurakuntien yhteisten

Ruotsista saadun mallin mukaan Lucian välittämiseksi järjestettiin 1940-luvulta alkaen kilpailu. Hufvudstadsbladet tarttui ideaan 1950 ja liitti kilpailuun hyväntekeväisyyskeräyksen. Hyväntekeväisyysajatus menestyi, koska maan olot olivat sodan jälkeen vaikeat ja avuntarvijoita paljon. Hufvudstadsbladet ja Föreningen Folkhälsan, jotka järjestivät kilpailun, kruunajaisjuhlan, keräyksen ja avun jakeluntarvijoille, lanseerasivat Lucia-perinteen suomenruotsalaisen identiteetin symboliksi.

Kutakuinkin kaikki suomenruotsalaiset lehdet rupesivat vähitellen järjestämään omia kilpailuja.

Lucia on Suomessa pysynyt verraten juhlallisena ja vakavana perinteenä, jossa painotetaan vastuuta lähimmäisistä, vaikka ehdokasasettelussa on piirteitä kauneuskilpailuista, ja Lucia-juhlista on muodostunut musiikkikavalkadeja. Helsingissä järjestetään Tuomiokirkossa juhlalliset kruunajaiset, joiden jälkeen Lucia kulkee kirkon portaita alas. Suomessa Lucia-perinne nojautuu vahvasti kirkkoon. Lucian parodiointia, joka Ruotsissa on yleistä, esiintyy jonkin verran kouluissa.

Lucia ei kuulu vain kirkkoon tai ole sidoksissa hyväntekeväisyyteen. Lucia, neidot ja tiernapot esiintyvät usein yhdistysten juhlissa, yritysjuhlissa, päiväkodeissa ja kouluissa sekä myös kodeissa. Föreningen Folkhälsan ja Hufvudstadsbladet yrittivät 1990-luvun lopulla saada oikeudet perinteeseen voidakseen ohjata sen kehitystä, mutta yritys kariutui vahvaan vastustukseen.

asioiden sopiminen tuotti vaikeuksia. Esimerkiksi 1900-luvun alussa ruotsinkieliset ehdottivat ruotsinkielisiin kirkonmenojen alkamisaikoihin muutoksia, jotka olisivat vaikuttaneet suomenkielisten jumalanpalvelusten aikoihin. Suomenkieliset torjuivat suunnitelmat ykskantaan. Kiristynyt kielikiista ja omien erillisten seurakuntien olemassaolo estivät selvästi keskustelun, eikä asiaa pohdittu ollenkaan

esimerkiksi keskusta-alueen seurakunnallisen työn kokonaisuuden kannalta.³⁷

Seurakuntien erilaisten piirteiden ja kangertelevan yhteistyön takia ruotsinkieliset seurakunnat alkoivat yhä avoimemmin vastustaa yhteistaloutta ja yhteisiä hallintoelimiä. Pohjoinen ruotsalainen seurakunta ehdotti vuonna 1917 vallinneen järjestelmän muuttamista. Se esitti, että seurakuntien piti saada käyttäjä omat varansa. Lisäksi se ajoi kiinteistöjen jakamista kieliryhmien kesken. Ruotsinkieliset ja suomenkieliset olisivat siten saaneet kukin omat kirkkonsa. Muitakin ruotsinkielisiä seurakuntalaisia miellytti ajatus taloushallinnon järjestämisestä kieliryhmien mukaan. Ehdotusta selvitettiin seuraavalla vuosikymmenellä, mutta muutoksia ei saatu aikaan.

Helsinkiläisten seurakuntien kielellinen eriytyminen jatkoi kuitenkin kulkaaan. Vuonna 1923 ruotsinkieliset seurakunnat jäivät ruotsinkielisen Porvoon hiippakunnan ja suomenkieliset vastaperustetun suomenkielisen Tampereen hiippakunnan alaisuuteen. 1930-luvun kärjekkäät kielikiistat erottivat suomenkielisiä ja ruotsinkielisiä vielä enemmän toisistaan. Seurakuntien täydellistä eriytymistä osoitti sekin, että Sörnäisten seurakuntien työntekijät eivät olleet toistensa kanssa juuri tekemisissä edes 1930-luvun kiivaiden kielikiistojen jälkeenkään. Yhden Sörnäisten suomalaisen seurakunnan papin aloitteesta suomenkieliset ja ruotsinkieliset työntekijät tapasivat toisensa kaksi kertaa vuonna 1966. Tilaisuuksien järjestäminen oli ruotsia osaamattomille suomenkielisille vaikeaa, eikä niille näytnä tulleen jatkoa.³⁸

Ruotsinkielisten seurakuntien olemassaolo ylläpiti ja vahvisti ruotsinkielisen väestön yhteisöllisyyttä ja identiteettiä. Näin on pääteltävissä myös siitä, että us-

konnonvapauslain tultua ja vielä myöhemminkin ruotsinkieliset jättivät luterilaisen kirkon suomenkielisiä harvemmin. Etukäteen tilanteen olisi voinut kuvitella toisenlaiseksi - olihan juuri ruotsinkielinen sivistyneistö edistänyt sekä uskonto-kielteisen kulttuuriradikalismia että vapaakirkollisen uskonnollisuuden maihinousua ja leviämistä niin Helsingissä kuin muuallakin Suomessa.

Ruotsinkielisten seurakuntien merkitys käy ilmi muidenkin seikkojen perusteella. Ruotsinkieliset asuivat eri puolilla Helsingiä, joten äidinkielen käyttö rajautui suurimmalla osalla kotiympäristöön. Ruotsin kielen asemaa käyttökielenä uhkasi se, että ruotsinkieliset solmivat 1900-luvun edetessä yhä enemmän kielellisiä seka-avioliittoja. Suomenkielistymistä lisäksi se, että työpaikoilla puhuttiin enimmäkseen suomea. Ruotsinkielisen väestön määrä alkoi muutenkin laskea 1960-luvulta alkaen, kun väestö vanheni ja monet muuttivat pois Helsingistä ympäristökuntiin. Muutoksen vauhtia kuvasti se, että vuosien 1959-1979 aikana kirkkoon kuuluvien ruotsinkielisten määrä väheni 38 %:lla, yli 70 000 hengestä alle 39 000 henkeen. 1970-luvulla helsinkiläisistä oli suomenkielisiä jo 90 % koko väestöstä.

Suomalaistumisen edetessä, väkimäärän vähetessä ja seurakuntalaisten asuessa eri puolilla Helsingiä seurakunnilla oli merkittävä kokoava rooli ruotsinkielisiä yhdistävänä tekijänä. Ne tarjosivat foorumin ylläpitää kieltä sekä vahvistaa harvinaisen ruotsinkielisen väestön identiteettiä ja yhteisöllisyyttä. Käytännössä seurakunnat olivat 2000-luvulle tullessakin ainoita koko Helsingin alueen kattavia ruotsinkielisiä yhteisöjä.³⁹

Seurakunnan merkitystä ruotsinkielisille helsinkiläisille osoittivat korkeat kaste- ja rippikouluprosentit. Merkitys näkyi

Kaupunki kärsi 1918.
Mariankatu 5. *Museovirasto.*
E. Hult-Nylander.

En sargad stad 1918.
Mariégatan 5. *Museiverket.*
E. Hult-Nylander.

siinäkin, että ruotsinkielisten miesten ja naisten osallistuminen jumalanpalvelukseen oli 1900-luvulla suomenkielisiä jonkin verran aktiivisempaa. Kokoavasta merkityksestään huolimatta ruotsinkieliset seurakunnat eivät kyenneet tavoittamaan aktiivisen toimintansa piiriin kaikkia jäseniään. Se puhutteli erityisesti keskiluokkaa, mutta työväenliikkeen ja sivistyneistön edustajat pysyttelivät etäämpänä.⁴⁰

Turva kriisissä

Helsinkiläisille seurakunta, kirkkorakennukset ja hautausmaat ovat monella tapaa merkinneet turvapaikkaa, mutta myös paikkaa, jossa on kohdattu ihmisen elämän rajallisuus ja suru. Kirkko on ollut myös yhteisöllisten menetysten ja pelkojen käsittelemisen paikka. Se on jumalanpalveluksissaan ja muissa kirkonmenoissaan tarjonnut kaikille avoimen foorumin, jossa osallistua yhteisöä koetelleitten kriisien läpikäymiseen. Niin tapahtui esimerkiksi keväällä 1918 käydyssä sisällissodan aikana. Sota alkoi Helsingissä 27.1.1918, kun punaiset sytyttivät vallankumouksen merkiksi punaisen lampun kello 23 Hakaniemessä työväen talon tornin huippuun. Seuraavana päivänä punaiset ottivat kaupungin komentoonsa ilman vastarintaa. Sitä seuraavana päivänä kaupungin virkamiehet ryhtyivät vastalauseena lakkoon, jota noudatettiin punaisen komennon aikana lähes poikkeuksetta. Virkakoneisto lamautui, rautatie, posti ja lennätinliikenne keskeytyivät ja tehtaot, koulut, pankit ja suuret liikeyritykset pysyivät suljettuina.⁴¹

Kaikesta päätellen kaupunkia huhtikuuhun asti vallassaan pitäneet punaiset eivät juuri estelleet seurakuntien tai uskonnollisten yhdistysten toimintaa. Dramaattisiakin hetkiä silti koettiin. Eräänä

päivänä Vanhaan kirkkoon kokoontunut, jumalanpalveluksen alkua odottanut väki kuuli laukausten vaihtoa ulkoa. Rakennuksen ulkopuolella punaiset yrittivät estää toimituksen alkua. Saarnaaja ja kanttori eivät päässeet läpi, mutta liturgi tunkeutui estelyistä huolimatta kirkkoon ja piti improvisoidun alttaripalveluksen. Kalliossa puolestaan kevään rippikoulu jäi pitämättä. Papistoa tai seurakunnan elämää punainen valta ei muuten juuri häirinnyt, vaikka toisin olisi voinut olettaa - olihan Kallio työväenvoittoinen alue, josta vallankumous oli lähtenyt liikkeelle. Kalliossa papisto totesikin, että työväki käyttäytyi olosuhteisiin nähden hyvin kohteliaasti. Työväen lähetystö tuli pastorinkansliaan pyytämään lupaa käyttää Kallion kirkkoa kaupungin työläisten kokousta varten. Koska tarkoituksena oli käsitellä maksamattomia palkkoja ja koska

lähetystö takasi järjestyksenpidon, kirkkoherra myönsi kirkonkäyttöoikeuden.⁴² Puhjennut sota sai helsinkiläiset sankoin joukoin käymään jumalanpalveluksissa, joita pidettiin kirkkoissa joka päivä kaksi kertaa. Kirkkoon tulivat omaisistaan huolissaan olevat ja näistä vailla tietoja olleet ihmiset. Kirkkoissa kävi myös »isänmaan kohtalosta» huolissaan olevia helsinkiläisiä. Kirkot olivatkin monella tapaa turvallisia yhdessä olemisen paikkoja. Osallistujien näkökulmasta tilaisuudet edustivat tuttujen tapojen ja ajatusten jatkumoa kriisin aikana. Kaupungin joutuessa täydellisen poliittisen myllerryksen valtaan kirkonmenot loivat toivon tunteuksia, samalla kun ne tarjosivat mahdollisuuden tiedonvaihtoon paikalle tulleiden kesken. Valkoisten näkökulmasta kokoontuminen kirkkoon taasen epäilemättä vahvisti omien yhteenkuuluvuutta.

Tilaisuudet olivat periaatteessa muodoltaan epäpoliittisia, joskin on selvää, että vähintäänkin kirkkoväen enemmistö asettui pappien ja muiden seurakunnan työntekijöiden tavoin valkoisten puolelle. Yleensä kirkossa sisällissota ymmärrettiin luonteeltaan uskonnollisena. Kristinuskon ja porvarillisuus kietoutuivat mielikuvissa yhteen, ja valkoisten puolella sotaa kuvattiinkin »Jumalan sodaksi perkelettä vastaan».⁴³

Kirkot eivät olleet turvapaikkoja yksin punaisen Helsingin vallan alla olleille valkoisille. Kun valtasuhteet kääntyivät huhtikuussa, tuli kirkosta vuorostaan punaisten turvapaikka. Kun valkoisten avuksi tulleet saksalaisjoukot saivat yllätteen Helsingin punaisista 13. huhtikuuta, Kallioon keskityneet punaiset alkoivat heiluttaa valkoisia lippuja antautumisensa merkiksi. Saksalaisten uhka sai punaisetkin hakeutumaan Kallion kirkkotiloihin.⁴⁴ Kirkko oli siten

Saksalaisten sotilaiden
joukkohauta Vanhankirkon
hautausmaalla.
Museovirasto.

De tyska soldaternas
hjäلتegrav på Gamla kyrkans
begravningsplats.
Museiverket.

Helge Dahlmanin öljymaalauks *Sota* kuvaa menneen kääntymistä (1946-48).
Valtion taidemuseo.
Kuvataiteen keskusarkisto.

Helge Dahlmans oljemålning *Kriget* (1946-48). *Statens konstmuseum. Centralarkivet för bildkonst.*

vuorollaan turvapaikka niin valkoisille kuin punaisillekin. Todennäköisesti taistelun tiimellyksessä mieleen kohosi mielikuvia kirkoista perinteisinä turvapaikkoina. Kirkot olivat pyhiä paikkoja, joiden ovella aseet vaikenivat.

Kallion tapahtumista huolimatta luterilainen kirkko niin maan pääkaupungissa kuin muuallakin Suomessa profiloitui valkoisten voittajien tukipylvääksi. Helsingissä se konkretisoitui siinä, että sodan valkoiset uhrit, 54 saksalaista ja 19 valkokaartilasta, haudattiin Vanhankirkon puistoon. Punaisia uhreja haudattiin puolestaan kauas kaupungin arvokkaasta ytimestä. He saivat viimeisen leposijansa Malmilta, Pohjoiselta hautausmaalta.⁴⁵

Helsingiläiset etsivät kirkkotiiloista turvaa myös talvi- ja jatkosotien aikana. Itse asiassa jo syksyllä 1939, saksalaisten hyökättyä Puolaan ja sodanuhkan kasvaessa Suomessa, helsinkiläiset hakeutuivat tavallista enemmän kirkkohetkiin. Kirkoissa alettiin lokakuussa pitää paljon lyhyitä rukoushetkiä, koska väki oli »altista» tulemaan kirkkoihin. Näissä »vakavan ajan hartaushetkissä» kävi paljon väkeä. Hetket saivat alkunsa, kun seurakuntalaiset

niitä pyysivät ja papit ymmärsivät vastata tähän tarpeeseen.⁴⁶

Myös jumalanpalvelusten kävijämäärä kohosi talvisodan alkuvaiheissa. Seurakuntalaiset hakivat turvaa, lohdutusta ja toivoa kylmissä ja kosteissa kirkoissa ja seurakuntasaleissa pidetyistä tilaisuuksista. Polttoainepulan takia kirkkoja ei aina saatu lämmitettyä kunnolla. Papit pitivät monet saarnat ja hartauspöytäkirjat ulkotakki päällä seurakuntalaisten hytistessä penkeissä. Vaaran aika oli muullakin tavoin läsnä. Kirkot olivat pimennettyjä tai himmeästi valaistuja. Kirkkojen kullatut ristit ja koristeet tummennettiin, ja Mikael Agricolan kirkon tornin huippu laskettiin alas. Ensimmäisen sotatalven ensimmäistä adventtisunnuntaita vietettiin kirkoissa vasta illalla pimeän turvissa, ja kirkkojen ulko-ovilla seisoivat aseistetut vartijat valmiina hälyttämään mahdollisen ilmahyökkäyksen sattuessa.⁴⁷

Ajan kuluessa turvaa etsivien kävijöiden määrä Helsingin kirkoissa kuitenkin väheni sota-ajan tuomien vaikeuksien vuoksi. Miehet lähtivät rintamalle, lapset ja nuoret lähetettiin maaseudulle turvallisempiin oloihin. Kaupunkiin jäänyt väki, vanhukset, lapset ja naiset eivät ilmahälytysten takia aina päässeet jumalanpalveluksiin tai muihin tilaisuuksiin. Kokouksia supistivat muutkin seikat. Tuomiokirkkoa ja Kallion kirkkoa ei saatu pimennetyksi, joten toiminta keskustassa siirrettiin Vanhankirkkoon ja Sörnäisissä seurakuntasaliin ja muihin tiloihin. Rippi-, viikko- ja iltasaarnoja jätettiin pitämättä. Pimennetyt kadut hankaloittivat varsinkin vanhempien liikkumista iltakirkkoihin.

Kävijämäärän väheneminen ei merkinnyt seurakunnan julistuksen tai kirkkotiilojen turvaa tuovan merkityksen katoamista. Se näkyi muun muassa siinä, että kun Keski-Helsingin seurakunta ryh-

Helmikuussa 1944 Helsinki koki kolme dramaattista illan ja yön tapahtumasarjaa. Neuvostoliiton valiolentojoukko pommitti kymmenen päivän välein Suomen pääkaupunkia. Pommitukset toteutettiin 6.-7.2, 16.-17.2 ja 26.-27.2. Yöpommituksiin erikoistuneiden kaukotoimintailmavoimien toteuttamiin hyökkäyksiin osallistui yhteensä yli 2000 konetta. Stalinin tavoitteena oli murskata Helsinki ja pakottaa Suomi rauhaan Neuvostoliiton sanelemilla ehdoilla. Helsinkiä oli pommitettu aiemminkin, niin talvisodan kuin vuosien 1941-1943 aikana.

Helsinki oli varautunut hyvin tuleviin pommituksiin. Sen ilmapuolustusta oli tarmokkaasti kehitetty ja vahvennettu kevästä 1943 alkaen. Saksasta oli saatu hankittua aseiden lisäksi kuusi tutkaa, joiden merkitys onnistuneille torjunnolle oli oleellinen. Helsingin suojaksi oli kehitetty ns. sulkuaammuntajärjestelmä. Siinä pyrittiin keskitetyllä tykkituloella luomaan taivaalle tulimuureja, ikään kuin seiniä, joita pommitajat eivät läpäisisi. Valtaosa neuvostokoneista pudottiin tuhoa tuovan lastinsa sulkutulen johdosta ennen aikaisesti, pääosin mereen.

Huolimatta puolustuksen tehokkuudesta ei tuhoiltakaan vältytty. Helsingin kolmessa suurpommituksessa menehtyi yhteensä noin 150 henkilöä ja noin 350 haavoittui. Kaupungin silloisesta rakennuskannasta tuhoutui tai kärsi vaurioita vain kuutisen prosenttia - 109 taloa tuhoutui ja noin 325 vaurioitui

tyi vuonna 1944 pitämään arki-aamuisin 8.00-8.45 kolmena arki-aamuna viikossa raamattutunteja, ne saavuttivat suosiota muidenkin seurakuntien jäsenien keskuudessa. Uskonnollisella sanomalla oli kuulijoita muuallakin. Jumalanpalvelukset päättyivät joskus ilmahälytyksiin ja kirkkoväen siirtymiseen väestönsuojiiin. Suurkirkon lähellä oli iso maanalainen suoja, jossa hälytysten aikana tiedetään veisatun

Keskikaupungin tunnetuista kohteista kärsivät vaurioita mm. Stockmannin tavaratalo, Helsingin yliopisto, valtioneuvosto, Suomen Pankki ja Johanneksen kirkko. Myös lukuisat sairaalat sekä kymmenkunta helsinkiläiskoulua saivat pahoja pommitusvaurioita. Virallisesti Neuvostoliitto ilmoitti pommittaneensa vain Helsingin sotilaallisia kohteita. Helsingin kirkkojen kärsimät vauriot jäivät vähäisiksi.

Onnistuneen torjunnan ansiosta Helsinkiin tarkoitettu 16 490 miina- ja palopommitusta vain alle 700 eli vajaat 5 % osui silloiselle kaupunkialueelle. Kolmen terroripommituksen jälkeen Stalin luuli saavuttaneensa päämääränsä, eikä Helsinkiä enää helmikuun jälkeen pommitettu.

MARTTI HELMINEN Helsingin suurpommitukset helmikuussa 1944

Kolmen suurpommituksen aikana Helsingin kirkoista pahiten kärsi Johanneksen kirkko, jonka ympäristöön pudonneiden pommien sirpaleet runtelivat rakennusta. SA-kuva.

Under de tre stora bombärderna mot Helsingfors drabbades Johanneskyrkan värst. Kyrkan skadades av splitter från bomberna som föll i dess närhet. SA-kuva.

virsiä. Suojassa kuunneltiin myös kirkkokuoroa ja pidettiin hartauspuheita.⁴⁸

Seurakuntien ja kirkon merkityksestä sota-aikojen Helsingissä kertoo sekin, että kirkosta eroaminen väheni ja kirkkoon liittyminen kasvoi huomattavasti. Kirkon ja sen edustamien arvojen kunnioitus oli sota-aikoina yleistä. Vaarallisten aikojen päätyttyä kirkosta eroaminen alkoi taas kasvaa Helsingissä jo vuonna 1945.⁴⁹

Seurakuntien kriisityötä paljaimmillaan. Eteläisen suomalaisen seurakunnan kirkkoherra Paavo Virkkunen siunasi Helsingin ilmapommituksessa menehtyneitä vainajia Malmin hautausmaalla helmikuussa 1944. Virkkunen oli kirkollisen virkansa lisäksi myös kokoomuspoliitikko, teologian tohtori ja aktiivinen Teologisen lauantaiseuran jäsen, joka julkaisi runsaasti kansanomaisia kirjasia uskonnonopetuksesta, sukupuolietiikasta ja muista yhteiskunnallisista kysymyksistä. *Suomen Kuvapalvelu. Hede Foto.*

Seurakunnat ovat olleet niin yksityisten kuin yhteisöistenkin surujen käsittelypaikkoja. 1990-luvulla seurakuntien työntekijät osallistuiivat suuronnettomuuksien henkiseen huoltoon. Kaj Engström puhuu Estonian onnettomuuden suomalaisten uhrien luovutustilaisuudessa. *Suomen Kuvapalvelu. Markku Niskanen.*

I församlingarna har såväl privata som samhällliga sorger behandlats. På 1990-talet deltog församlingsarbetarna i krishjälpsarbetet i samband med olika storolyckor. Kaj Engström talar vid överlättelsen av de finländska offren för Estoniakatastrofen. *Suomen Kuvapalvelu. Markku Niskanen.*

Församlingarnas krisarbete. På Malms begravningsplats jordfäster kyrkoherde Paavo Virkkunen offren från bombräderna över Helsingfors i februari 1944. Virkkunen var också aktiv politiker för Samlingspartiet, teologie doktor och aktiv inom Teologiska Lördagsällskapet. Han gav ut ett flertal lättfattliga böcker om religionsundervisning, etik och andra samhällliga frågor. *Suomen Kuvapalvelu. Hede Foto.*

Seurakunnista tuli uudella tavalla helsinkiläisten turva ja surun foorumi 1980-luvulta lähtien. Tuolloin sureville omaisille tarkoitettujen pienryhmät alkoivat yleistyä luterilaisessa kirkossa. Kallion seurakunnassa niitä alettiin järjestää säännöllisesti vuodesta 1983 lähtien. Tuolloin seurakunnan Kirkonkello-lehdessä ilmoitettiin Eila Lehtolan ryhtyvän pitämään sururyhmiä. Läheistensä menettäneiden surutyöryhmien tarkoituksiksi ilmoitettiin »koontua yhteen keskustelemaan ja läpikäymään menetykseen liittyviä kysymyksiä». Ryhmät vakiinnuttivat pian paikkansa, ja tulijoita oli yli odotetun. Aikaa myöten sururyhmät vakiinnuttivat asemaansa muissakin helsinkiläisissä seurakunnissa. Seurakuntien surutyö sai 1990-luvun kuluessa myös yhteiskunnallisia piirteitä. Kun Elanto hajosi ja Rakennushallitus lakautettiin, Kallion seurakunta tuki pyynnöstä sururyhmätoimintaa.⁵⁰

Seurakuntien merkitys helsinkiläisten kriisien ja surun foorumeina kävi ilmi myös autolautta Estonian upottua syyskuussa 1994. Yhteisöisten surun paikkojen tarve oli ilmeinen, mitä osoitti se, että monet kaupunkilaiset hakeutuivat kirkkotiloihin. Esimerkiksi aamusta puoleenyöhön avoimena olleissa Tuomiokirkossa ja Tempeliaukion kirkossa kävi paljon ihmisiä rukoilemassa ja hiljentyvässä. Seurakuntien merkitys onnettomuuden hoidossa näkyi julkisuudessa muullakin tavoin. Näkyvimmin se tuli ilmi Lauttasaaren seurakunnan kirkkoherran, Kaj Engströmin, julkisuudessa saamassa huomiosta. Hän työskenteli uhrintunnistustyöyksikön tiedottajana ja henkisenä tukena. Helsingin seurakuntien suuronnettomuuksien henkisen huollon työntekijät tarjosivat sittemmin apuaan monissa muissakin kriiseissä ja onnettomuuksissa ja niiden jälkiselvittelyssä.⁵¹

Olohuone, ikoni ja kansakunnan ikkuna

Kansallisen muistin paikka

Helsingissä seurakunnan ja seurakuntalaisten kohtaamista muokkasi myös kaupungin asema pääkaupunkina ja yliopistokaupunkina. Maan hallinnon kannalta keskeisten instituutioiden, presidentin, hallituksen ja eduskunnan, sijaitseminen kaupungissa löi monessa mielessä leimansa seurakunnankin toimintaan. Helsingiläisten kirkko ja seurakunnat eivät siten symboloineet ainoastaan paikallista luonnetta, vaan niistä muotoutui osa koko kansakunnan yhteistä muistia. Erityisesti Tuomiokirkosta ja Tempeliaukion kirkosta tuli kansallisen muistin paikkoja, joissa suomalaisuutta tuotettiin, vahvistettiin ja elettiin.

Syy Tuomiokirkon kytkeytymiseen osaksi kansallista muistia johtui sen sijainnista. Se on Suomen yhden tärkeimmän valtiollisen ja kansallisen muistin paikan, Senaatintorin, laidalla. Kirkon asemaa ja merkitystä vahvisti naapuruus yliopiston ja valtioneuvoston linnan kanssa. Torista muotoutui Helsingissä politiikan ja kansalaisaktiivisuuden keskeinen näyttämö 1900-luvun alusta lähtien. Sinne kokoonnuttiin viettämään monia tärkeitä kansallisia tapahtumia ja merkkipäiviä. Sinne marssittiin edistämään myös kulloinkin tärkeinä pidettyjä poliittis-yhteiskunnallisia hankkeita. Aikojen saatossa ne kokosivat monien eri sukupolvien helsingiläisiä. Niissä myös monet yksityiset muistot ja yhteisölliset kokemukset kytkeytyivät osaksi kansallista historiaa. Senaatintorin aukiota onkin puhuttu muistojen tihentymänä eli paikkana, jossa yksityinen ja julkinen ovat kytkeytyneet aikojen saatossa toisiinsa.⁵²

Esimerkiksi vuonna 1905 kansalaiset kokoontuivat Senaatintorille vastustamaan venäläisten harjoittamaa yhtenäistämispoliittikkaa ja vaatimaan yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta kaikille. Vuotta myöhemmin torille päättyi muun muassa punakaartin, työväen ja raittiusyhdistysten yhteinen toukokuinen mielenosoituskulkue. Sittenkin Nikolainkirkon (1920-luvulta Suurkirkko ja 1950-luvulta lähtien Tuomiokirkko) portaille ja

Vuoden 1918 sodan voittajia Senaatintorilla. *Museovirasto. Nicolai Leibowilsh.*

Segrarna i kriget 1918 på Senatstorget. *Museiverket. Nicolai Leibowitscli.*

torille kokoontuivat muun muassa Helsingin valtausta juhlineet saksalaiset keväällä 1918, talonpoikaismarssiin osallistuneet lapuanliikkeen kannattajat vuonna 1930 ja myöhemminä vuosikymmeninä vasemmiston vuosittaisiin vapumarsseihin osallistuneet helsinkiläiset. Vaikka torille kokoontuneiden kirkko- ja uskontosuhde saattoi poiketa toisistaan huomattavasti, olennaista oli, että kokoontumispaikka vahvisti kirkon näkyvyyttä.⁵³

Tuomiokirkon nousuun kansallisten tapahtumien näyttämöksi vaikutti Suomen itsenäistyminen. Sen myötä kirkosta tuli 1920-luvulta lähtien »juhlakirkko», kansallinen pyhäkkö ja »valtakunnan ensimmäinen temppele Suomen valtiopäiväkirkkona», kuten piispa Elis Gulin ilmaisi asian piispantarkastuksessa 1940-luvun lopulla. Tuomiokirkossa pidettiin itsenäisyyspäivän jumalanpalvelukset, valtiopäivien avajaisjumalanpalvelukset ja siellä myös monet kansalliset merkkimiehet on siunattu viimeiselle matkalle. Sinne kokoontui niin valtion ylin johto, akateemisen maailman eliitti kuin tavallinen kansa saattamaan presidentti Rytiiä, Paasikiveä, Mannerheimia ja Kekkonen. Esimerkiksi Mannerheimin hautajaisten aikaan vuonna 1951 arkku oli nähtävillä Suurkirkon alttarin edessä. Arkun ympärillä oli yötä päivää ympärillä kunniavartio. Viimeisen tervehdyksensä jättämään tulleet tuhannet ihmiset jonottivat pääsyä kirkkoon arkun äärelle. Muista kansallisista merkkimiehistä kirkossa on siunattu muun muassa säveltäjä Jean Sibelius ja Nobelin palkinnon saanut kirjailija E.E. Sillanpää.⁵⁴

Tuomiokirkon erilaiset arvokkaat roolit kokosi 1970-luvulla piispantarkastuksen yhteydessä piispa Aimo T. Nikolainen, joka luonnehti Tuomiokirkon saamaa

asemaa puhumalla siitä »Suomen kirkon näyteikkunana monessa merkityksessä». Kirkko oli ensinnäkin »Helsingin hiippakunnan keskuspyhäkkö». Kansallisten ja valtiollisten juhliensa takia se oli myös »valtion kirkko». Promootiojuhlien vuoksi sitä saattoi kutsua myös »yliopiston kirkoksi». Samalla aikaa se oli niin ikään »johtava musiikkikirkko» ja »Helsingin kaupungin kirkko ja koko kaupungin symboli». Piispan luonnehdinta paljasti kirkon ja seurakunnan moninaisen kytkeytymisen aikansa valtiollisiin, kansallisiin, sivistyksellisiin ja kulttuurisiin tapahtumiin.⁵⁵

Kirkon ja kansallisten arvojen kytkeytyminen ei koskenut yksin Tuomiokirkkoa. Samanlaisia piirteitä liittyy muihinkin helsinkiläisiin kirkkoihin. 1960-luvun lopussa valmistunut Tempeliahaukion kirkko nousi sen rakentamiseen liittyneestä kohusta ja kriittisistä arvioista huolimatta kansalliseksi ylpeyden aiheeksi. Tämän roolin se on saanut lukuisten valtiovierailujen aikana. Muun muassa Islannin presidentti ja Itävallan presidentti kävivät katsomassa sitä 1970-luvulla.⁵⁶ Tempeliahaukion kirkko nousi kansalliseksi ylpeyden aiheeksi suomalaisen arkkitehtuurin ja muotoilun nauttiman arvostuksen takia.

Valtiollisten merkkitapahtuminen lisäsi myös tasavallan presidenttien ja heidän puolisoitensa osallistuminen kirkkojen vihkimisjuhliin ja piispantarkastuksiin 1950-1960-luvuilla vahvisti Helsingin muidenkin kirkkojen mieltämistä kansallisen muistin paikoiksi. Presidentin läsnäolo loi tilaisuuksiin ylimääräistä hohtoa, mutta vahvisti myös käsityksiä kirkon ja seurakuntien kansallisesta merkityksestä.⁵⁷

Kansakunnan elämään liittyvien tilaisuuksien takia Tuomiokirkko oli helsinki-

läisille pitkään arvokas mutta arjessa vieras »juhlakirkko». Siellä kokoontui kansallinen eliitti, ja tavallinen seurakuntalainen pääsi esimerkiksi itsenäisyyspäivän jumalanpalveluksiin vain hankkimalla tilaisuutta varten erikseen painetun pääsylipun. Juhlallisuutta ja vierautta lisäsivät kirkon erittäin epämukavina pidetyt penkit, jotka uudistettiin vasta 1950-1960-lukujen taitteessa tehdyssä remontissa. Vasta 1950-luvulta lähtien kirkosta hiljalleen tuli myös helsinkiläisen seurakunnan »arkikirkko».⁵⁸

Oleskelupaikat kaupungilla

Kirkolliset paikat ja niiden reunamat eivät ole olleet helsinkiläisille vain kansallisten juhlien tai hengellisen elämän foorumeita. Niistä tuli myös paikkoja, joissa kaupunkilaiset viettivät vapaa-aikaansa. Siksi niitä voidaan kutsua myös kaupunkilaisten olo-huoneiksi.⁵⁹

Tällaisina olohuoneina ovat toimineet muun muassa hautausmaat. Esimerkiksi 1920-luvulla silloisen Läntisen hautausmaan alue eli nykyisen Hietanien hautausmaa kuului nuorten lasten arkiympäristöön. Muistelmien mukaan kaupunkilaislapsia kiinnostivat erityisesti venäläinen ja juutalainen hautausmaa, joissa tunnelma ja tavat kiehtoivat erilaisuudellaan. Uusi luterilainen hautausmaa oli arkisempi tila, jossa haudat hoidettiin kesäaikaan yksityisesti. Monille koululaisille hautausmaasta tuli työpaikka, jossa kukin huolehti palkkiota vastaan hautojen siisteydestä ja kukkasista. Töiden jälkeen koululaiset jäivät hautausmaille »maleksimaan» ja viettämään aikaa. He söivät veronpisaroiden marjoja ja seurasivat oravien, sammakoiden ja siilien elämää. Myös hautausmaiden kaato-

paikasta tuli mieluisa paikka, koska sieltä saattoi löytää kukkasipuleita ja tehdä vanhoista seppelenuhoista leikkilupakkaa. Matkalla uimaan ylitettiin kiviä ja oikaistiin rantaan hautausmaan poikki, vaikka se periaatteessa olikin kiellettyä.⁶⁰

Seurakuntien tiloistakin tuli kaupunkilaisten olohuoneita, joissa tavattiin vanhoja ystäviä ja solmittiin uusia tuttavuuksia. Niin monet nuoremmat kuin van-

Kallion kirkon uudelleen vihkiminen 1956. Etualalla presidentti Urho Kekkonen ja rouva Sylvi Kekkonen. *Kirkko ja kaupunki -lehden arkisto.*

Nyinvigningen av Berghälls kyrka 1956. I förgrunden president Urho Kekkonen och fru Sylvi Kekkonen. *Kirkko ja kaupunkis arkiv.*

Malmin hautausmaan
työntekijöitä 1930-luvulta.
Vasemmalta Lönnqvist,
Holmström, E.Sund ja W.
Thomasson.

Yksityiskokoelma.

Arbetstagare på Malms
begravningsplats. Från
vänster Lönnqvist,
Holmström, F. Sund och W.
Thomasson. *Privat ägo.*

hemmatkin viettivät niissä vapaa-aikaansa. Esimerkiksi töölöläiset teinit Katarina Haavio ja Satu Koskimies pelailivat pingistä, tapasivat ystäviään ja näkivät ihastuksiensa kohteita Pärinäpirtissä, Töölön seurakunnan nuortentilassa. Kirkoista ja niiden tiloista tuli monille helsinkiläisnuorille rippikoulun jälkeen »joksikin aikaa olohuone, jonka ympärillä elämä pyöri».⁶¹

Samalla tavalla myös Suurkirkon portaista kehkeytyi kaupunkilaisten rento lepo-, oleskelu- ja kohtaamispaikka 1900-luvun kuluessa. Senaatintoriin ja sitä ympäröiviin rakennuksiin liittynyt kansallinen arvokkuus ei estänyt modernisoituvia ja 1800-luvun käyttäytymisihanteista hyljälleen vapautuvia helsinkiläisiä ottamasta toria ja rappusia myös omaan käyttöönsä. Keski-Helsingin seurakunnan pastori Voitto Viro kuvasi Suurkirkon ja sen portaiden merkitystä kaupunkilaisille *Helsingin kirkkosanomien* pakinnassaan vuonna 1948. Hänen mukaansa papit näkevät aurinkoisina kesäpäiviä kuinka »seurakuntalaiset nojaavat kirkon valtaviin pilareihin ja ottavat aurinkoa». Viro ei ollut tavasta närkästynyt, mutta kertoi suovansa, että ihmiset voisivat »nojautua kirkon sisällä oleviin osiin». Niillä hän tarkoitti sitä, että seurakuntalaiset tulisivat lepuuttamaan itseään kirkon sisälle kirkon penkkeihin. Kirkon sanoma voisi lepuuttaa heitä henkisesti. Myöhemmin Tuomiokirkon rappusista tuli aurinkoisista hetkistä nauttivien yliopisto-opiskelijoiden ja muiden helsinkiläisten paikka.

Helsinkiläisyyden tunnus

Tuomiokirkosta ja Temppeliaukion kirkosta tuli 1900-luvun kuluessa Helsingin kaupungin symboleja ja helsinkiläisyyden

tunnuksia. Tuomiokirkkoa kuvaavia postikortteja on Helsingistä vuosikymmenten aikana eri puolille maailmaa lähetetty lukemattomia. Vuonna 1972 Helsingin kiertoajelun reitti kulki Temppeliaukion kirkon kautta, mikä aiheutti tungosta kaduilla. Moderni rakennus kiinnosti niin suomalaisia kuin ulkomaalaislakin. Suosio ei osoittanut laantumisen merkkejä, vaan satojatuhansia turisteja kävi rakennuksessa vuosittain. Kirkon kävijämäärää lisäsivät myös konsertit. Kirkkorakennuksen nousu helsinkiläisyyden tunnuksiksi, kansalliseksi ylpeyden aiheeksi tai kulttuuririentojen pitopaikaksi oli seurakunnille ilon ja ylpeyden aihe, mutta sai myös miettimään, missä määrin tilanne edisti tai esti omien seurakuntalaisten todellista kohtaamista.⁶³

Senaatintorilla kansallisen, uskonnollisen ja helsinkiläisyyden sekä virallisen ja epävirallisen kohtaaminen yhdistyi kirkkaimmillaan Tuomiokirkon portailla perinteisesti järjestettyjen Helsingin kaupungin uuden vuoden vastaanottojen aikana. Tapahtuma on järjestetty Helsingin-Seuran aloitteesta jo vuodesta 1938 lähtien. Tilaisuudet on vuosikymmenten ajan televisioitu koko maahan. Portailla esitetyn vakavan ja arvokkaan ohjelman, virsien, Maamme-laulun, ylipormestarin ja hiippakunnan piispan puheiden vastakohtana oli torille vuoden vaihtumista juhlimaan tulleiden kaupunkilaisten muodostama moninainen juhlakarnevaali.⁶⁴

Kontrollista korjaavaan ja hoitavaan yhteiskunnalliseen toimintaan

Seurakunnat yhteisöllisten normien luojina ja ylläpitäjinä

Kirkonkellojen soitto lastensuojeluna

Lokakuuisena arki-iltana 1910 kaupungin keskustassa asuneet ja liikkeellä olleet helsinkiläiset kuulivat Nikolainkirkon kellojen äänen kantautuvan pimeässä. Sama tapahtui uudelleen seuraavana iltana, aivan kuten sitäkin seuraavana. Se lienee saanut monet ymmälle, vaikka kirkonkellojen soittoon oli toki totuttu. Jo vuosisatojen ajan niiden ääni oli muistuttanut niin elämän rajallisuudesta kuin kutsunut kirkonmenoihin. Niitä oli soitettu muun muassa hautajaisten, jumalanpalvelusten ja kirkollisten juhlahetkien takia. Tiettyihin aikoihin tapahtunut säännöllinen soitto myös rytmitti kaupunkilaisten elämää ja siitä oli tullut osa kaupungin äänimaisemaa. Se, että kellot soivat toistuvasti iltaisin kello 20 kymmenen minuutin ajan, oli kuitenkin uutta - varsinkin niille, jotka eivät lokakuun alussa olleet kirkossa kuuntelemassa asiaa koskevaa kuulutusta. Kaupungin nuori väki lienee kuulunut niihin, joille ensimmäisten joukossa valkeni, ettei kyse ollut erehdyksestä tai epätavallisen innokkaan kellonsoitta-

jan toimista. Tapahtuneella oli oma erikoinen merkityksensä, josta opettajien ja vanhempien tehtävänä oli kertoa kotona ja koulussa. Kellot kilkkasivat kaupungin lapsia varten. Niiden ääni muistutti näitä, että oli tullut aika mennä kotiin.

Päätöksen kellojen soittamisesta teki seurakuntien yhteinen kirkkovaltuusto. Kotiintuloajan ilmoittaminen kirkonkellojen soitolla oli kuitenkin alun perin seurakuntalaisten keskuudesta noussut ajatus. Asian oli laittanut liikkeelle Valkonauha-niminen naisyhdistys. Yhdistyksen puheenjohtaja Frida Sjöblom ehdotti kellojen soittoa, koska kaupungilla kulkevat lapset olivat pimeän tullen »monenlaisille vaaroille alttiita». Idea oli saatu ulkomailta. Muun muassa Kristianiassa (sittemmin Oslo) kelloja soitettiin lasten kotiintulomeriksi.⁶⁵

Valkonauha oli naisasiamyönteinen kristillinen naisjärjestö, jonka valtakunnallinen organisaatio oli perustettu Helsinkiin 1904. Yhdistyksen jäsenenä oli paljon Sjöblomin kaltaisia keskiluokkaisia uskovia kaupunkilaisnaisia, helsinkiläisseurakuntien jäseniä. Kansainvälisen kattojärjestönsä Woman's Christian Temperance Unionin tavoin he ajoivat naisten äänioikeutta, puhuivat raittiuden puolesta, vastustivat prostituutiota ja auttoivat

prostituoituja tai muita epäsiiveellisinä pidettyjä naisia. He keskittyivät ennen kaikkea kuitenkin siiveellisyysasian ajamiseen, mikä tarkoitti esimerkiksi katulähetystä, vierailuja sairaaloissa ja poliisiasemilla ja kotikäyntejä. Valkonauhaiset tekivät myös ongelmia ennalta ehkäisevää työtä, mitä ehdotus kirkonkellojen soittamisestakin ilmensi.⁶⁶

Vaikka Valkonauhan ehdotus miellytti kirkkovaltuusmiehiä, ei asiaa ratkaistu täydellisen yksimielisyyden vallitessa. Pohjoinen suomalainen seurakunta puolsi ehdotusta. Kirkkohallintokunta sen sijaan suhtautui torjuvasti vedoten siihen, että »soittaminen ei tulisi tuottamaan käytännöllistä tulosta». Nikolainkirkon kellojen ääni kun kuului lähinnä keskustassa, eikä muissa kirkkoissa ollut kelloja. Valtuusto kuitenkin piti hankkeen puolustajien tavoin soittoa »tehokkaana» ja »kasvatustopillisesti järkevänä», koska toiminnasta aiheutuvista palkkakuluista huolimatta se määräsi kelloja soitettaviksi joka ilta seuraavan vuoden ajan. Seuraavana vuonna kirkkovaltuusto päätti jatkaa hyväksi katsottua tapaa.⁶⁷

Valkonauhan ehdotus ja kirkkovaltuusmiesten myönteisyys kumpusi siitä huolesta, jota kaupungissa tunnettiin lasten ja nuorten kuljeskelua kohtaan. Vuosisadan alussa nuoria lapsia, poikia ja tyttöjä, liikkui kaupungilla erilaisina ryhminä. Monia pidettiin pahantapaisina. Sillä tarkoitettiin normeja ja arvoja uhmaavaa käytöstä, esimerkiksi itsepäisyyttä, tupakointia, häiriköintiä kaduilla tai koulunkäynnin laiminlyömistä. Pahantapaisuuden ajateltiin johtavan aikaa myöten rikollisuuteen. Poliisi otti kaupungilla kuljeskelevien lapsia ja nuoria kiinni 1910-luvun alussa muun muassa irtolaisuuden, kerjäämisen, näpistelyn ja väkivaltaisuuden takia. Useimmat laskettiin kuitenkin vapaak-

si. Vakavina pidetyt tapaukset kaupunki otti huostaan ja sijoitti vastaanottokoteihin, koulukoteihin tai kasvatustaloksiin. Kaupunkilaisia pahantapaisten ja rikollisten lasten ja nuorten olemassaolo huolestutti. Huolta lisäsi sanomalehtien ongelmia paisutteleva uutisointi.⁶⁸ Ei ollut siis ihme, että seurakunnat olivat halukkaita kantamaan kortensa kekoon lastensuojelun alalla ja että ne vastasivat asukkaiden akuuttiin tarpeeseen. Ehdotuksen toteuttaessaan seurakunnat asettivat lasten ja kotien elämää koskevan normin.

Samalla kellojen soitto oli yksi konkreettinen esimerkki siitä, että seurakunnat kohtasivat helsinkiläisiä hengellisen toiminnan lisäksi monissa yhteiskunnallisissa hankkeissa ja tehtävissä. Kirkko oli 1900-luvun alun Helsingissäkin mitä suurimmassa määrin yhteiskunnallinen toimija huolimatta jo edellisen vuosisadan puolella syntyneestä kunnallisesta lainsäädännöstä, joka oli erottanut kunnan ja kirkon tehtävät toisistaan. Kellojen soitto osoitti sitäkin, että kirkollisella tiedonvälityksellä oli vielä merkitystä. Kirkonmäkijulkisuus ja kuulutukset olivat sanomalehdistön kasvun myötä menettäneet asemansa helsinkiläisen tiedonvälityksen keskeisenä foorumina. Muutoksen jälkeenkin kirkolla oli edelleen kirkonkelloissaan käytössään sellainen kaikille tuttu tiedonvälitysjärjestelmä, jota kaupunkilaiset halusivat käyttää kaikkien yhteiseksi hyväksi.

Kaupungin irtolaiskontrollin tukena

Pulavuodet 1930-luvulla heikensivät monien helsinkiläisten asemaa. Pahimmillaan lähes viidesosa kaupungin asukkaista sai tukea köyhäinhoidolta. Samaan aikaan kasvoi myös työtä ja pysyvää asuinpaik-

Turvapaikan saaneita vastaanottokodin tyttöjä 1920-luvulla. Taustalla Helsingin Kaupunkilähetyksen Betaniamuseo Perämiehenkatu 13:ssa. Myös seurakuntien katulähetys perusti 1950-luvun alussa vastaanottokodin auttamaan vaikeissa elämäntilanteissa olevia naisia. *Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto.*

Flickor i ett mottagningshem på 1920-talet. I bakgrunden Stadsmissionens Betaniahus vid Styrmansgatan 13. I början på 1950-talet grundade gatumissionen också ett hem för nödställda kvinnor. *Helsingfors stadsmuseums bildarkiv.*

kaa vailla olevien irtolaismiesten ja kerjäläisten määrä. Pahimpina aikoina elantoa hankki kerjäten jopa 6000 henkilöä vuodessa.⁶⁹

Kaupungin köyhäinhoidon lisäksi myös yhdistykset ja seurakunnat pyrkivät auttamaan vaikeuksiin joutuneita monin tavoin. Kerjäämässä kuljeskelleiden miesten auttamiseksi seurakunnat avasivat yhteisen hätäapuaseman Bulevardille vuonna 1932. Sinne ohjattiin ovilla kierrelleet miehet. Laman ahdistamia naisia puolestaan tuettiin tarpeen mukaan heidän omissa seurakunnissaan. Kerjäämisen hillitsemiseksi sekä keskitetyn ja järjestelmällisen auttamisen edistämiseksi helsinkiläiset saattoivat ostaa seurakunnilta ulko-oveen kiinnitettäviä kilpiä, joissa ilmoitettiin asukkaiden auttavan »kirkon kautta».⁷⁰

Avuntarve jatkui vielä vuosikymmenen loppupuolellakin. Vuonna 1938 seurakunnat avustivat hätäapuasemalla yh-

teensä 1234:ää ihmistä. Avustustapahtumia puolestaan oli yhteensä yli 20 000. Kun näiden kohtaamisten lisäksi myös paikallisseurakunnissa tehtiin työtä vaikeuksissa olevien ihmisten auttamiseksi, voi sanoa kirkon yhteiskunnallisen auttamistyön merkittävällä tavalla täydentäneen Helsingin kaupungin huoltotyötä.⁷¹

Kerjäläisten ja irtolaisten kohteluun tuli merkittävä muutos, kun uusi irtolaislaki astui voimaan vuonna 1937. Lakia sovellettiin kerjäten tai muulla epäsiiveellisenä pidetyllä tavalla elantonsa hankkiviin, jotka välttivät työtä eivätkä huolehtineet elatusvelvollisuuksistaan. Lain perusteella irtolaisuudesta saattoi saada varoituksen, joutua erityisen valvonnan alaiseksi tai määrättyksi joko työlaitokseen tai pakkotyöhön jopa kolmen vuoden pituiseksi ajaksi. Vuonna 1937 Suomessa kaikista irtolaisiksi todetuista 20% lähetettiin pakkotyöhön. Lain voimaantulo merkitsi Helsingissäkin kiristyvää kontrollointia. Valvonta tuli poliisin tehtäväksi.⁷²

Kaupungin kiristynyt irtolaiskontrolli heijastui seurakuntienkin toimintaan. Seurakunnat torjuivat kerjäämisen ja pitivät sitä pula-ajasta huolimatta ainakin joissakin tapauksissa selvänä työn välttelynä. Seurakuntien auttamistoiminta sai siten moralistisen sävyn. Paheksunta kohdistui sekä kerjääjiin että heitä rahalla auttaneisiin seurakuntalaisiin. Tämä kävi ilmi, kun seurakunnat keväällä 1938 kyselivät diakoniatyön aktiivisilta tukijoilta, minkä verran kotiovilla kävi kerjäläisiä. Suurin osa vastaajista kertoi pyytäjien vähentyneen. Pyytäjistä suurin osa oli nuoria miehiä, naisia hyvin vähän. Kokemusten mukaan samat kävijät kiersivät ovilla yhä uudestaan. Kysely paljasti, että seurakuntien hätäapuasemasta huolimatta monet seurakuntalaiset antoivat rahaa kerjäläisille. Seurakuntien vuosikirjassa asianti-

laa paheksuttiin jyrkästi. Hyväsydämisten ihmisten todettiin ylläpitävän »ammatti-kerjäläisten joukkoa». Rahan antaminen oli vastuutonta myös siksi, että sen katsottiin houkuttelevan kerjäläisiksi »yhä uusia siveellisesti heikkoja yksilöitä». Seurakunnat olivat havahtuneet huomaamaan, että hyväsydäminen apu ylläpiti vallitsevia rakenteita ja tuotti osaltaan huono-osaisuutta. Silti on huomattava, etteivät seurakunnat esimerkiksi näytä yrittäneen korjata tilannetta ja hankkia työttömille töitä. Auttamista sävyttänyt moralismi paljastui erityisesti siinä, että seurakunnat edistivät myös sosiaalista kontrollia. Vuonna 1938 seurakunnat nimittäin laativat luettelon »sellaisista henkilöistä, jotka karttavat työtä tai pääasiassa elättävät itseään avustusta kerjäämällä». Listassa oli kaikkiaan 218 nimeä.⁷³

Kaiken kaikkiaan seurakuntien ja seurakuntalaisten kohtaamisten sävy yhteiskunnallisen toiminnan alalla vaihteli paljon ajankohdan ja asian mukaan. Kirkon ja sen päättäjien hierarkkinen ja kontrolloiva suhtautuminen kaupunkilaisiin näkyi vuosisadan alkupuolella. Tämä kävi ilmi varsinkin moraalisiin ja elämäntapaan liittyvissä kysymyksissä. Seurakuntien asennoituminen alkoi kuitenkin muuttua viimeistään toisen maailmansodan jälkeen, kun asiakaslähtöinen ajattelutapa alkoi vaikuttaa niin tavallisen seurakuntatyön kuin kirkon yhteiskunnallisenkin toiminnan parissa.

Diakonia yhteiskunnallisena auttamistyytinä

Köyhäin- ja sairaanhoidon paluu

Seurakunnat olivat 1900-luvun alussa keskeisissä kaupunkilaisiin monella eri

tavalla, niin jumalanpalvelusten, kirkollisten toimitusten, kirkonkellojen soiton kuin esimerkiksi irtolaiskontrollin kautta. Seurakunnat henkilöityivät kuitenkin pitkälti pappien eli hengellisten työntekijöiden kautta. Kuvaa kirkosta muovasivat myös yhteiseen kirkkovaltuustoon ja seurakuntien kirkkoneuvostoihin valitut luottamusmiehet, joiden tehtävänä oli seurakuntien siveellisen elämän seuranta ja kohottaminen. Kuva kirkosta oli hengellisten virkojen ja luottamustehtävien osalta maskuliininen, koska toimijat olivat miehiä. Kirkko oli myös porvarillinen, koska parempiosaiset holhosivat kansaa.

Sekä kirkon yhteys helsinkiläisiin että helsinkiläisten kirkkoa koskevat käsitykset ja mielikuvat saivat uusia aineksia 1920-luvun aikana. Tuolloin pitkään »kirkon vieraaksi ikeeksi» koetusta sairaan- ja köyhäinhoidosta tuli uudelleen seurakuntien toimintaa, kun seurakuntiin ryhdyttiin palkkaamaan diakonisoja. Kun diaakonisen toiminnan aloittamisesta

Alkoholismin aiheuttamia ongelmia joutuivat konkreettisimmin kohtaamaan diakonian ja katulähetyksen työntekijät. *Helsingin kirkkosanomien* haastattelussa 1950-luvulla eräs helsinkiläinen työmies kertoi käyvänsä katulähetyksen kokouksissa. Lastenkodissa vietetyn lapsuuden jälkeen hän oli ollut kasvatustaloksessa ja vankilassa. Hän kertoi sittemmin menneensä naimisiin ja parantaneensa elintapojaan, mutta alkoholin juontia hän ei vielä ollut saanut lopetetuksi. *Kirkko ja kaupunki -lehden* arkisto.

Diakoniarbetarna och gatumissionens arbetstagare konfronterades konkret med de problem alkoholismen förorsakat. I en intervju i *Helsingin kirkkosanomats* på 1950-talet berättade en arbetare att han besökte gatumissionens möten. Som barn hade han bott på barnhem men också vistats på uppfostringsanstalt och i fängelse. Han uppgav att han gift sig och förbättrat sina levnadsvanor men att han fortsättningsvis drack alkohol. *Kirkko ja kaupunkis arkiv.*

kaupungissa ei silti langennut kirkolle. Se otti mallia siitä työstä, jota yksityiset kaupunkilaiset olivat eri yhdistyksissä jo pitkään tehneet. Toki monet helsinkiläiset papit ottivat aktiivisesti osaa kristillis-sosiaaliseen työhön ennen seurakunnallisen diakonian alkua. He olivat monissa yhdistyksissä aloitteentekijöitä, perustajia tai johtokuntien jäseniä.

Yhdistysten harjoittama kristillis-sosiaalinen toiminta oli kuitenkin ennen kaikkea seurakuntalaisten toimintaa. Muut kuin papit olivat enemmistönä yhdistyksissä. Olennaista on, että yhdistyksissä eri tavalla uskonnollisesti ajattelevat keski- ja yläluokkaiset helsinkiläiset toimivat yhdessä korkeamman moraalinen edistämiseksi, köyhien aseman helpottamiseksi ja uskontokielteisen sosialismin leviämisen ehkäisemiseksi. Vaikeuksissa olevia kaupunkilaisia haluttiin auttaa muun muassa palkkaamalla diakonisoja, jotka olivat saaneet sairaanhoitajan koulutuksen. Varsinkin Helsingin kaupunkilähetyksen ja Diakonissalaitoksen diakonissat hoitivat varattomia sairaita.⁷⁴

Seurakunnallisen diakonian kehittäminen Suomessa alkoi Kuopion ja Savonlinnan hiippakunnissa 1800-luvun lopulla. Helsinki kuului Porvoon hiippakuntaan, jossa edellisistä hiippakunnista poiketen korostettiin diakoniatyön vapaaehtoista luonnetta. Eron merkitystä kuvastaa se, että vuonna 1916 yli 70:ssä Kuopion hiippakunnan seurakunnassa oli diakonissa. Helsingissä, maan pääkaupungissa, seurakunnat eivät sen sijaan olleet ottaneet vielä ainuttakaan. Ensimmäisen diakonissan Helsingissä palkkasi Pohjoinen ruotsalainen seurakunta vuonna 1918, mutta vain lyhyeksi aikaa. Vakinaisen diakonissan toiminta alkoi samassa seurakunnassa vasta vuonna 1924. Vuosikymmenen loppuun mennessä muutkin helsinkiläisseu-

rakunnat ottivat diakonissan. Siihen vaikutti todennäköisesti se, että kirkkolaisista diakonia määriteltiin kirkon viralliseksi toiminnaksi vuonna 1918. Diakonissan palkkaamiseen kirkkolaki velvoitti kuitenkin vasta 1940-luvulla.⁷⁵

Diakonisojen tulo seurakuntien työntekijöiksi merkitsi kaupunkilaisten näkökulmasta sitä, että seurakunnan työ alkoi näyttäytyä myös naisten toimintana. Lisäksi kaupunkilaiset kohtasivat seurakuntansa nyt myös sen harjoittaman diakonisen työn eli kristillisen laupeudentyön kautta. Diakonisessa toiminnassa kytkeytyivät yhteen kirkon hengellinen sanoma ja sosiaalinen auttaminen.

Helsinkiläisdiakonisojen työksi vakiintui alkuvaiheiden jälkeen ennen kaikkea köyhien, vanhusten ja sairaiden auttaminen. He kävivät apua tarvitsevien kotona ja tapasivat tukea kaipaavia myös vastaanotoilla. Työtehtävät vaihtelivat kuitenkin seurakunnittain. Esimerkiksi Sörnäisten suomalaisen seurakunnan diakonissa ei osallistunut ollenkaan sairaiden hoitoon, koska kunnallinen sairaanhoito ja Pelastusarmeijan työkeskus pitivät jo huolen alueen köyhistä sairaita. Sairaalassa olevien henkisestä ja hengellisestä voinnista puolestaan huolehti vuodesta 1925 lähtien seurakuntien yhdessä palkkaama sairaalapappi.

1930-luvun laman takia seurakunnat pestasivat lisää diakonisoja. Heidän tehtäväkseen tuli pääasiassa köyhien, työttömien ja sairaiden avustaminen. He tarjosivat hengellistä, henkistä ja materiaalista tukea niitä tarvitseville. Lisäksi seurakuntasisaret järjestivät vanhuksille ja rasittuneille perheenäideille virkistyshetkiä ja lapsille kesäsiirtoloita.

Työn tekeminen ja seurakuntalaisten auttaminen oli raskasta ja vaativaa työtä. Varsinkin lama lisäsi seurakuntasisarien

työpaineita. Esimerkiksi Pohjoisen suomalaisen seurakunnan diakonissa Mandi Vapalahti saattoi laman aikana tavata yhden päivän aikana jopa 70 avunhakijaa. Sörnäisten suomalaisessa seurakunnassa puolestaan avustustyötä tehneen Hilja Purren ongelmaksi koitui se, että yömajamiehet tulivat hakemaan apua hänen kotiaan. Ilmeisesti miehet olivat tyytymättömiä seurakunnan aputoimiin, koska heidän kerrotaan toistuvasti häirinneen hänen »kotirauhaansa».⁷⁶

Diakonissoihin ja hätäapuasemaan turvautuneiden kaupunkilaisten saama apu vaihteli eri kaupunginosissa, koska seurakuntien avustuspoliittikka ei ollut yhtenäistä. Osa sai rahaa tai vuokramaksuavustuksia. Sörnäisten suomalaisessa seurakunnassa apua pyytäneet sen sijaan saivat ruokalippuja, koska taloudellinen tukeminen kuului seurakunnan diakonaattitoimikunnan mielestä kaupungin köyhäinhoidon tehtäviin. Lippuja sai sen jälkeen kun avuntarve oli todettu diakonissan kotikäynnein ja talonmiehiltä tai isännöitsijöiltä saaduin tiedoin. Ainakin Sörnäisissä seurakunnallisen avun saamisen kynnyks oli korkealla.⁷⁷

Lama vahvisti käsityksiä kristillisen auttamistyön tarpeellisuudesta. Yhteiskunnan tarjoama sosiaalinen turva ei ollut riittävää. Diakonian vahvistumista seurakunnallisena työmuotona osoitti se, että 1930-luvulla Helsingissä luotiin yhteinen diakoniaohjesääntö ja että seurakunnat perustivat hätäaseman lisäksi seurakuntien yhteisen Diakoniakeskuksen. Diakoniatyön laajuudesta kertoi myös seurakuntasisarien vuonna 1938 tekemien kotikäyntien määrä. Niitä oli koko kaupungissa yhteensä 11 801. Vastaanotoilla puolestaan kävi 10 081 kaupunkilaista. Asukkaita Helsingissä oli tuolloin 230 000-250 000.⁷⁸

Jatko- ja talvisodan aikana seurakuntien diakoniaihmiset auttoivat Karjalan siirtolaisia, toimittivat sotilaille vaatteita, tarjosivat sairaanhoitoa tarvitseville, antoivat taloudellista tukea pommitusten uhreille ja jakoivat talvipakkasilla halkoja, jotka saatiin Vapaan Huollon kautta. Diakoniakeskus organisoivat myös lasten lähettämistä Ruotsiin. Se oli yksi pääkaupungin toimistoista, jonne lapset ilmoitettiin ja jossa suoritettiin ensimmäinen karsinta. Seurakuntien aktiivista osallistumista sodan aikaiseen huoltotoimintaan osoitti sekin, että Diakoniakeskuksen johtaja toimi Helsingin Vapaan Huollon johtajana.⁷⁹

Sisar Aino Miettinen.
Kirkko ja kaupunki -
lehden arkisto. Erkki
Talvila.

Syster Aino Miettinen.
Kirkko ja kaupunkis arkiv.
Erkki Talvila.

Helsingin kaupunki kasvoi ahtaalla Helsingin niemellä, ja jo varhain kaupungin rajojen ulkopuolelle syntyi erityyppisiä asuinalueita, jotka on sittemmin yhdistetty kaupungin alueeseen. Tunnetuin on epäilemättä ollut Pitkän sillan pohjoispuoli (Kallio, Sömäinen, Hermannin), joka kaavoitettiin 1890-luvulta alkaen. Mutta myös muualle rakennettiin. Kulosaareen syntyi vauras itsenäinen kunta, Helsingin länsi- ja luoteispuolelle kohosivat mm. Lauttasaaren, Munkkiniemen ja Huopalahden yhdyskunnat ja Haagan kauppala. Pohjoisen radan varteen, Helsingin maalaiskuntaan syntyivät puolestaan Oulunkylän kunta sekä Tapanilan ja Malmin yhdyskunnat, jotka olivat varsin työläisvaltaisia.

Vuoden 1946 suuressa alueliitoksessa mainitut alueet liitettiin Helsingin kaupunkiin, joka näin pystyi aloittamaan uusien asuinalueiden, lähiöiden, suunnittelun. Ensimmäinen varsinainen lähiö oli heti sodan jälkeen perustettu Maunula, ja 1950-luvulla nousivat mm. Herttoniemen ja Roihuvuoren alueet, Haagan-Huopalahden alueen sekä Munkkiniemen kuppeeseen syntyneen Munkkivuoren rakentaminen myös eteni. 1950-luvun lopulla ja 1960-luvulla lähiörakentaminen vauhdittui ja muuttui uuden rakennustekniikan myötä entistä tehokkaammaksi: esimerkiksi Kannelmäki, Pihlajamäki, Kontula ja Myllypuro ovat tämän ajan tuotoksia. Vuonna 1966 Vuosaaren alue liitettiin Helsinkiin.

Lähiörakentaminen johti kantakaupungissa vilkkaaseen poismuuttoon. Vanha ja varustetasoltaan heikko keskusta-asuminen jäi taakse, kun lähiöt tarjosivat modernin varustetason ja luonnonläheisen ympäristön. Kantakaupunki oli perinteisesti ollut myös alivuokralaisina asuneiden opiskelijoiden ja naisvaltaisen toimihenkilöstön suosiossa. Saneeratun kantakaupungin luonne maalta muuttajien ensimmäisenä »laskeutumisaikana» korostui 1960-luvulta alkaen, keskusta paitsi konttoristui, myös »sinksuuntui» ja naisistui, lapsiperheet pyrki-

vät alueelta pois. Kaupungin oma vuokra-asuntotuotanto suosi 1970-luvun alkuun asti suhteellisen vakavaa perheellistä työväestöä, joka suuntautui ennen muuta Itä-, Koillis- ja Pohjois-Helsingin uusiin lähiöihin, kun taas varakkaammat alueet, kuten Marjaniemi, Tammissalo, Kulosaari, Munkkiniemi ja Lehtisaari säilyttivät vauraan pientalovaltaisen luonteensa.

Lähiörakentamisen seuraava vaihe oli hajanaisempi. Kaupungin asuntopolitiikka alkoi suosia pienituloisimpia asunnontarvitsijoita, ja eräät alueet muodostuivat erittäin vahvasti vuokra-asuntovaltaisiksi, näistä tunnetuin esimerkki lienee 1960-luvun lopulla perustettu Jakomäki. Myös perinteisiä ratavarren asutuksia tiivistettiin - vanhat Tapanila, Pukinmäki, Oulunkylä ja Malmi saivat osin viereensä, osin kokonaan tilalleen uudet tiiviit kerrostaloalueet. Toisaalta uusiin rantarakentamisen alueisiin, kuten Katajanokan kärkeen, Pikku Huopalahteen ja Ruoholahteen haettiin tietoisesti monipuolista asukasrakennetta.

Vaikka Helsingin kaupunkirakennetta on pidetty länsieurooppalaisittain hyvinkin tasapuolisena, on alueilla selkeästi erilaiset luonteensa: kantakaupunki, Punavuori, Töölö, Kallio ja Vallila ovat leimallisesti läpimuuttoalueita, joiden asujaimisto on nuorekasta ja liikkuvaa. Vanhat lähiöt, joiden juuret usein ovat jo ennen sotia syntyneissä asuinalueissa, ovat vakiintuneet keski-ikäisen perhekeskeisiksi. Uusimpiin »metsälähiöihin» ja vanhojen lähiöiden »täytelähiöihin», kuten Vesalaan tai Rastilaan, on taas muuttanut, samaan tapaan kuin 1960-luvun ns. ongelmalähiöihin, runsaasti lapsiperheitä, joiden tulotaso ei ole vielä kovin korkea, sekä uutena ryhmänä maahanmuuttajia. Sosiaaliset ongelmat yleensä tapaavat näkyä selvimmin uusimmilla, väestörakenteeltaan vielä vakiintumattomilla alueilla.

Kun sotien päättyessä Helsingissä oli kymmenen kirkkoa, oli lukumäärä 1960-luvun loppuun tultaessa kasvanut 18 uudella kirkolla. Pääkaupunkiseutu kasvoi nopeasti ja se lisäsi paineita rakentaa seurakunnallisia tiloja. 1950-luvulla valmistuivat muun muassa Meilahden, Herttoniemen ja Munkkiniemen kirkot, 1960-luvulla puolestaan Pitäjänmäen, Hakavuoren ja Roihuvuoren kirkot.

Arkkitehtuurikilpailujen avulla luotiin moderneja ja näyttäviä kirkkorakennuksia, kuten uutta betonirakennustekniikkaa edustanut Kannelmäen kirkko ja kallioon louhittu Temppeliaukion kirkko. Seurakuntien rakennusohjelmaan kuului myös vaatimattomampien seurakunnallisten toimintakeskusten rakentaminen. Seurakunnan tiloilta alettiin edellyttää yhä enemmän muunneltavuutta ja monikäyttöisyyttä, jota tarvittiin varsinkin lapsi- ja nuorisotyössä. Esimerkiksi Alppilan kirkossa ja seurakunnallisessa työkeskuksessa kirkkotilojen ja kirkkoherranviraston lisäksi rakennukseen liitettiin runsaasti erilaisia kerhotiloja, liikuntasali sekä asunto- ja toimistotiloja. Toimintakeskusten rakentamiseen vaikutti myös se, että muuhun yhteiskuntaan päin haluttiin esiintyä matalalla profiililla. Esimerkiksi Munkkiniemen kirkon kellotapuli rakennettiin vasta 1990-luvun lopulla, koska sen ei aikanaan katsottu kuuluvan 1950-luvun työkeskuksen yleisilmeeseen.

Kun taloudellisia resursseja ei ollut riittävästi kaikkien kirkkorakennusten toteuttamiseen, kiinteistöhallinnossa syntyi ajatus niin sanottujen tilapäiskirkkojen perustamisesta. Standardisoiduista tilaelementeistä rakennettiin kirkot Myllypuroon, Kontulaan ja Vuosaareen. Myllypuron ja Kontulan tilapäiskirkot purettiin varsinaisten kirkkorakennushankkeiden toteutuessa.

Kaikista Helsinkiin sotien jälkeen vuoteen 1970 mennessä rakennetuista kirkoista on museoviraston esityksestä suojeltu Kannelmäen, Lauttasaaren, Meilahden ja Temppeliaukion kirkot. Niitä arvostetaan rakennustaiteellisten, arkkitehtonisten ja kaupunkikuvallisten ominaisuuksien takia. Ne ovat vaikuttaneet myös rakentamisen tekniseen kehitykseen.

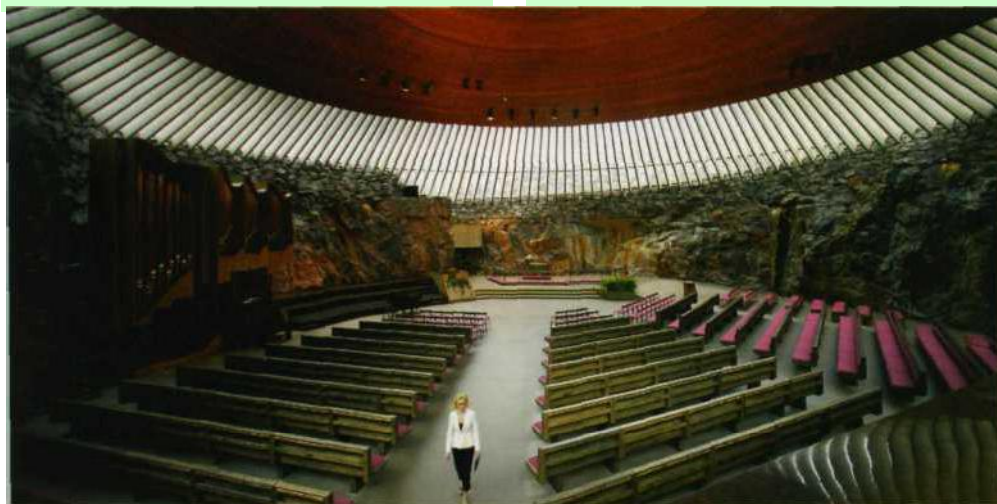
JARI REPONEN Kirkkorakentaminen Helsingissä sotien jälkeen

Kannelmäen kirkko valmistui vuonna 1968. Sen suunnittelivat Marjatta ja Martti Jaatinen. Kirkko edusti uutta betonirakennustekniikkaa hyödyntävää arkkitehtuuria. *Helsingin seurakuntayhtymä. Esko Jämsä.*

Gamlas kyrka invigdes år 1968. Kyrkan ritades av Marjatta och Martti Jaatinen. Kyrkan är ett exempel på den moderna betongarkitekturen. *Helsingfors kyrkliga samfällighet. Esko Jämsä.*

Temppeliaukiolle suunniteltiin kirkkoa 1930-luvulta lähtien. Viimeisimmän kolmesta arkkitehtuurikilpailusta voittivat arkkitehtivejelkset Timo ja Tuomo Suomalainen. Pyöreämuotoiset kirkkotilat louhittiin kallioon. Taivallahden seurakuntaan kuuluvasta kirkosta tuli yksi Helsingin suosituimpia nähtävyyksiä. *Lehtikuva. Pekka Sakki.*

Tanken på en kyrka på Tempelplatsen väcktes redan på 1930-talet. Den sista av de tre arkitekturtävlingarna vanns av arkitektbröderna Timo och Tuomo Suomalainen. Den cirkelformade kyrkan schaktades ur berget. Kyrkan är en av de populäraste turistsevärdheterna i Helsingfors. *Lehtikuva. Pekka Sakki.*

Diakonissan hengellinen ja yhteiskunnallinen tehtävä. *Kirkko ja kaupunki -lehden arkisto. Laatuksena.*

Diakonissans andliga och samhällseliga uppgift. *Kirkko ja kaupunkis arkiv. Laatuksena.*

Sotien jälkeen vuonna 1945 Diakonia-keskuksen nimi muutettiin Huoltokeskukseksi, koska työstä haluttiin puhua kirkon tekemänä yhteiskunnallisena sosiaalihuoltona. Sittemmin se muutettiin jälleen Diakoniakeskukseksi. Keskus muun muassa järjesti toimintaa sokeiden, kurojen ja huonokuuloisten keskuudessa ja ylläpiti hätäapuasemaa, lastenseimeä ja naisten sekä miesten asuntoloita. Myös katulähetystyö kuului keskuksen toimenkuvaan. Lisäksi keskuksen suosiollisella myötävaikutuksella helsinkiläiset nuoret naiset ja vanhemmatkin rouvashenkilöt saattoivat osallistua seurakuntien kotitalouskursseille, joita alettiin pitää sodan aikana. Monet työaloista säilyivät seurakuntayhtymän organisoimassa diakoniatöinnässä lähes koko 1900-luvun ajan.⁸⁰

Monissa seurakunnissa organisoitiin myös seurakuntalaisten harjoittamaa diakoniaa. Keski-Helsingin seurakunnan Kotipalvelu-niminen hanke alkoi 1949. Se tarjosi siivous- ja kaupassakäyntiapua vanhuksille ja monilapsisille perheille.

Eteläisessä suomalaisessa seurakunnassa samanlaista toimintaa kutsuttiin nimellä seurakuntapalvelu. Diakonian alaan kuuluvaa ystäväpalvelutoimintaa löytyi myös Kalliosta.⁸¹

Diakonian nousun myötä seurakunta alkoi henkilöityä helsinkiläisille kuitenkin yhä enemmän nimenomaan sinisiin virkapukuihinsa pukeutuneissa diakonisoissa, jotka kiersivät seurakuntaa ja kävivät kodeissa useammin kuin papit konsanaan. Esimerkiksi Malmin seurakunnassa diakonisojen rooli seurakuntalaisten kohtaamisessa oli merkittävä. Malmi oli 1950-luvun alussa perustettu suuri seurakunta, jonka väkimäärä kasvoi kaiken aikaa. Väestö oli sosiaalisilta taustoiltaan monenkirjainen. Joukossa oli erilaisia avuntarvitsijoita, myös romaneja, joita asui Malmin alueella enemmän kuin missään muualla Helsingissä.

Seurakunnan ensimmäisenä toimintavuotena diakonissa Kirsti Jalkanen teki huhtikuun alusta vuoden loppuun mennessä yhteensä 1027 kotikäyntiä. Se merkitsi 114 vierailua kuukautta kohti, mikä puolestaan tarkoitti, että Jalkanen oli liikkeellä kaiket päivät eri puolilla seurakuntaa - jalkaisin tai polkupyörällä. Käynneistä seitsemäsataa oli sairaskäyntejä, loput puolestaan huoltokäyntejä. Jalkanen kävi ennen kaikkea pitkäaikaissairaiden luona, joita »lakisääteinen huolto» ei pystynyt tarpeeksi auttamaan. Huoltokäynnit puolestaan kohdistuivat yksinhuoltajaaiteihin, asunnottomiin, työttömiin ja alkoholisteihin. Jalkanen kohtasi seurakuntalaisia myös vastaanotolla, jossa kävi 69 ihmistä. Kaikkien näitten tapaamisten lisäksi Jalkanen hoiti vuoden aikana sairaiden ja huollettavien erilaisia asioita noin 100 kertaa. Hengästyttävä työtahti jatkui seurakunnassa myöhempinäkin vuosina. Vuonna 1960 seurakun-

nassa oli kahdeksan diakonissaa, jotka kävivät yhteensä 1468 malmilaisessa kodissa yhteensä huikeat 7248 kertaa. Ei tarvinne ihmetellä, miksi diakonissojen edellytettiin olevan naimattomia. Aikaa ei riittänyt muuhun kuin työhön.

Seurakuntalaisen näkökulmasta katsottuna diakonissat olivat 1950-1960-luvulla sekä seurakunnan edustajia että julkisen sektorin avustavia työntekijöitä. Se, että seurakuntasisaret olivat myös sairaanhoitajia, teki heistä myös kunnallisen terveyden- ja sairaanhoidon edustajia. Diakonissat täydensivät kaupungin kotisairaanhoidon, sillä he toimivat yhteistyössä lääkärin, kotisairaanhoidajien ja neuvolan terveydenhoitajien kanssa. He kylvetivät sairaita ja antoivat lääkärin määräyksestä injektioita. Seurakuntasisarilla oli niin ikään tiivis suhde kaupungin huoltoviraston kanssa. He esimerkiksi toimittivat huonokuntoisille vanhuksille näiden huoltovirastosta saamia rahoja. Joskus seurakuntasisaret olivat enemmänkin kuin julkisen sektorin avustajia. Esimerkiksi Pihlajamäessä seurakuntasisar toimitti kotisairaanhoidajan tehtäviä vuoden ajan 1960-luvun loppupuolella ennen kuin kaupungilta saatiin alueelle varsinainen kotisairaanhoidaja.⁸²

Diakonissojen työssä kytkettyivät siten näkyvästi yhteen kirkon tekemä hengellinen ja yhteiskunnallinen työ. Voi hyvin sanoa, että diakonissojen työn kautta seurakunnan yhteys syntyi ja pysyi yllä sellaistenkin kaupunkilaisten kanssa, jotka eivät syystä tai toisesta osallistuneet seurakunnan hengelliseen toimintaan. Seurakunta asetui diakoniatyössä kaupunkilaisten vierellä kulkijaksi.

Diakoniatyön tiivis kytkös julkiseen sektoriin hämmensi joskus seurakuntalaisia. Joskus se merkitsi myös sitä, ettei diakonissoja tunnustettu seurakunnan

työntekijöiksi, vaan heitä pidettiin kaupungin huoltotyöntekijöinä. Varsinkin useille kirkosta eronneille diakonissojen rooli ja seurakuntien harjoittama muu yhteiskunnallinen toiminta oli tuntematonta.⁸³

Vuonna 1972 voimaan astunut uusi kansanterveyslaki muutti ratkaisevasti seurakuntasisarten työtä ja sitä, millä tavalla he vastedes olivat helsinkiläisten kanssa tekemisissä. Laki ei enää tuntenut rinnakkaisia avoterveydenhoidon palveluja, joten lääkärit eivät enää voineet antaa diakonissoille ohjeita tai määräyksiä. Helsinkiläiskotiin vieraisille tullut seurakuntasisar saattoi mitata vielä verenpaineen, mutta muuten sairaanhoitajan tehtävistä piti luopua. Diakoniatyön toimenkuva kapeni hyvinvointivaltion nousun myötä. Virkistystoiminnan järjestäminen ja vanhusten parissa tehty työ vahvistui entisestään.⁸⁴

Avohoitoa, ruokakasseja ja velallisen talousneuvontaa

Diakoniatyön uudeksi tehtäväksi nousi 1980-luvun kuluessa niin Helsingissä kuin muuallakin Suomessa työ psykkisesti sairaiden keskuudessa. Kokonaiskirkon diakoniatyössä se näkyi sielunhoidollisten keskustelujen määrän huomattavana kasvuna vuosikymmenen lopussa. Uuden mielenterveyslain vähentämä laitoshoidon merkitys sitä, että mielenterveysongelmista kärsivät tulivat hakemaan apua diakoniatyöntekijöiltä. Seurakunnista tuli kunnallisen avohoidon täydentäjiä, koska avohoito ei kehittynyt samassa suhteessa siihen siirrettyjen potilasmäärien kanssa. Seurakuntien diakoniatyön rooliksi tuli hyvinvointiyhteiskunnan puutteiden paikkaaminen.⁸⁵

Uusi tilanne vaati koulutusta ja uudenlaista yhteistyötä. Helsingissä seurakunnat järjestivät mielenterveystyötä koskevia neuvotteluja Mielenterveystoimiston työntekijöiden kanssa. Kahdeksankymmentäluvun loppupuolella seurakuntien yhteisesti ylläpitämässä diakoniatyössä yhteistyö kaupungin mielenterveystyön avohoidon työntekijöiden kanssa oli muuttunut jo arkipäiväksi. Paikallisseurakunnissa ei oltu aivan yhtä pitkällä. Esimerkiksi Kalliossa yhteyksien luominen eri virastoihin oli vielä kesken.

Helsingiläisten psyykkisesti sairaiden avohoidossa diakonian osuudeksi muotoutuivat keskustelut ja pienryhmä-, leiri- ja retkitoiminta. Seurakuntayhtymä järjesti seurakuntien ja kaupungin eri työntekijöiden yhteistyönä vuosittain useita leirejä avo- ja sairaalahoidossa oleville potilaille 1980-luvun puolivälistä lähtien. Esimerkiksi kesällä 1988 seurakuntayhtymä järjesti kuntoutusleirin avohoidon ja Nikkilän sekä Hesperian sairaalan potilaille. Leirin työntekijöinä oli sekä seurakuntien että sairaaloiden henkilökuntaa. Syksyllä 1989 puolestaan tehtiin yhdeksän vuorokauden pituinen Lapin-matka, josta tuli sittemmin jokavuotinen tapahtuma. 1990-luvun alkuun tullessa mielenterveystyö kuului itsestään selvänä asiana niin seurakuntayhtymän kuin yksittäisten seurakuntienkin diakoniatyöhön.⁸⁶

Kun psykiatristen avohoitopotilaiden kohtaamisesta tuli 1980-luvun kuluessa diakonisen työn keskeisimpiä haasteita, toi seuraava vuosikymmen jälleen uudet haasteet. 1990-luvun alkupuolella koettu lama ja sen mukanaan tuoma ylivelkaantuminen sekä työttömyyden kasvu yhteiskunnallistivat diakoniatyön. Diakoniatyön keskiöön nousi yhteiskunnan turva-verkkojen ohi pudonneiden kansalaisten auttaminen. Helsinkiä lama koetteli ra-

justi. Työttömyys kasvoi nopeammin kuin muualla. Köyhyydestä tuli jälleen ongelma. Eri puolille kaupunkia muodostui pienehköjä vähävaraisten alueita, vaikka slummialueita ei syntynyt. Pääkaupungin ongelmat olivat suuria - ja niin olivat diakoniatyöntekijöiden kohtaamat haasteetkin.⁸⁷

Seurakunnista apua pyytäneiden määrä lisääntyi nopeimmin Helsingin hiippakunnassa, jossa kaupunkiseurakuntien asiakasmäärä kohosi vuosien 1991-1994 aikana peräti 21 %. Nousu näkyi Helsingissäkin, missä vuonna 1995 seurakuntien diakonialla oli yksilötoiminnan ja ryhmätoiminnan asiakaskontakteja oli yhteensä 152 797. Asukkaita kaupungissa oli 515 765. Apua hakeneiden joukossa oli toistuvasti sekä vastaanotoilla käyneitä että ryhmätoimintaan osallistuneita, joten lukuja ei voi sellaisenaan suhteuttaa asukkaiden määrään. Silti kontaktien suuri määrä kertoo työn laajuudesta. Lama merkitsi lisääntyneen avuntarpeen ohella sitäkin, että diakonian painopiste siirtyi eläkeläisistä työikäiseen väestöön. Enemmistö avunhakijoista oli yksinasuvia ja naimattomia työikäisiä miehiä.⁸⁸

Seurakunnat reagoivat kaupunkilaisten ahdinkoon monin tavoin. Henkisen tuen lisäksi ne muun muassa jakoivat ruokaa ja erilaisia osto-osoituksia, järjestivät vertaisryhmiä ja erilaista pienryhmätoimintaa. Helsingiläisistä diakonian avunhakijoista lähes puolet oli ylivelkaantuneita. Siksi seurakunnissa ryhdyttiin antamaan velallisten talousneuvontaa. Talous- ja velkaneuvonnasta kehittyi keskeinen osa diakoniatyötä koko maassa. Koko maan näkökulmasta eniten neuvontaa oli tarjoilla pääkaupunkiseudun seurakunnissa.⁸⁹

Diakoniatyön painotukset riippuivat Helsingissä silti paljon seurakunnan sosiaalisesta rakenteesta, ja kaupunginosien

erot muun muassa varallisuudessa tulivat selvästi näkyviin. Esimerkiksi Taivallahden ja Kulosaaren seurakuntien alueella asukkaat olivat vakavaraisia. Diakonia niissä oli vanhusvoittoista vielä laman jälkeenkin, vaikka avuntarvitsijoiden joukkoon tuli jonkin verran ylivelkaantuneita ja mielenterveyspotilaita. Taivallahdessa velkaantuneet ohjattiin kaupungin ammattivelkaneuvojille. Kallion seurakunnassa sen sijaan talousneuvonta kuului diakoniatyöhön. Diakoniatyöntekijät kartoittivat asiakkaan taloudellisen tilanteen, ohjasivat talousasioissa, hakivat avustuksia eri rahastoista, neuvottelivat velkojien kanssa, tekivät maksu- ja jatkosuunnitelmia ja tarjosivat henkistä tukea. Varsinaista velkaneuvontaa seurakunnat eivät kuitenkaan tehneet, vaan opastivat sitä tarvitsevat kaupungin tai esimerkiksi Marttaliiton tarjoamiin palveluihin. Helsingin seurakuntien ratkaisu poikkesi monien muiden paikkakuntien käytännöstä. Esimerkiksi Forssan ja Hämeenlinnan seurakunnat palkkasivat talousalan ammattilaisen velkaneuvojaksi.⁹⁰

Seurakunnilta saattoi anomuksesta saada myös taloudellista tukea. Avustusta ei maksettu tilille tai annettu käteisenä, vaan seurakunnat maksoivat asiakkaan laskuja sopimuksen mukaan. Vaikka lama päättyi, sen synnyttämiä ongelmia helpotettiin seurakuntien avulla vielä vuosikymmenen loppupuolellakin. Vuosina 1997-1998 Helsingin seurakuntayhtymän kriisirahastosta annettiin avustuksiin lähes 2 miljoonaa markkaa. Hyväksytyjä anomuksia oli kaikkiaan 597. Tuen keskimääräinen koko oli 3300 markkaa. Yli 60 % annetusta avusta käytettiin velkaantuneiden kaupunkilaisten vuokratien maksamiseen.⁹¹

Eniten seurakunnat panostivat kuitenkin ruoka-avun antamiseen. Se tarkoiti-

ti aterialippujen antamista, edullisten tai ilmaisten aamiais- ja lounastilaisuuksien järjestämistä ja ruokakassien jakamista. Esimerkiksi Malmilla, Helsingin suurimmassa seurakunnassa, jaettiin vuonna 1998 peräti 110 kertaa leipää. Hakijoita oli lähes 6000. Samana vuonna seurakunta järjesti 34 kertaa niin sanottuja soppakirkkoja, joissa oli tarjolla ilmainen ruoka. Kirkon ruokapankkijärjestelmän synty 1990-luvun puolivälissä edisti helsinkiläisseurakuntienkin ruoka-avustusten antamista.⁹²

Erilaisia vertaisryhmiä ja työttömille tarkoitettuja pienryhmiä järjestettiin runsaasti. Vuonna 1994 työttömien toimintaan lukeutuivat esimerkiksi remonttiporukka, kirjoittajapiiri, puutyöt ja perheleirit. Työttömien ja ylivelkaantuneiden auttamisen lisäksi myös syrjäytymisen ehkäisemisestä tuli seurakuntien harjoittamaa diakonista toimintaa. Siihen pyrittiin pienryhmätoiminnan ja erityisten projektien avulla. Jälkimmäisiin kuului vuonna 1995 käynnistetty poikkihallinnollinen Malmi-projekti. Seurakun-

Myllypuron ruoka- ja palveluryhmän järjestämä ruoanjakelupiste työttömille.

Lehtikuva. Matti Björkman.

Bespinning för arbetslösa i Kvarnbäcken.

Lehtikuva. Matti Björkman.

nan, poliisin, kaupungin nuorisoasiainkeskuksen ja lastensuojelun yhteistyöllä tuettiin syrjäytymisvaarassa olevia nuoria. Samasta oli kyse myös Kallion seurakunnan Merihaassa järjestämässä eläkeläisten tietokonekerhoissa, joiden avulla pyrittiin vanhempi polvi pitämään mukana tietoyhteiskunnan kehityksessä.⁹³ Kaiken kaik-

kiaan kohtaamisista tuli hyvin arkisia, kun ne 1900-luvun alussa olivat juhlavia ja vielä ennen toista maailmansotaa moralisoivia.

1990-luvun murros tiivisti uudelleen seurakuntien diakoniatyön kytköksiä sosiaalitoimen ja niin sanotun kolmannen sektorin kanssa. Seurakuntien työnteki-

CARITA POHJOLAN-
PIRHONEN

Poliisipappi

Poliisipappitoimintaa suunnitteli 1990-luvun lopulla työryhmä jossa olivat edustettuna Kirkkohallitus, Helsingin seurakuntayhtymä, oikeusministeriö, sisäasiainministeriö, suojelupoliisi ja Helsingin kihlakunnan poliisilaitos. Työryhmän ehdotuksen mukaan päätti seurakuntayhtymä palkata poliisipappiprojektiin päätoimisen työntekijän. Projektissa aloitti 1.1.2000 sairaalapastori Carita Pohjolan-Pirhonen. Hallinnollisesti poliisipappi toimii diakonian työalueella, poliisilaitoksella esikunnan operatiivisen yksikön alaisuudessa.

Toiminnassa pyritään palvelemaan 2000-luvun kaupunkilaista arkipäivän kriisien keskellä. Työn painopistealueiden malli on osin eurooppalaisen poliisipapin työn malli. Toiminnan historia juontuu sotilas- ja asevelipapeudesta, jossa erityistyötä tekevien tärkeimpiin tehtäviin kuului

omalla läsnäolollaan, kuuntelemalla ja keskustelemalla huolehtia apua tarvitsevista.

Poliisipappi avustaa poliisia kuolinviestin viemisessä erityisesti yllättävissä ja äkillisissä kuolemantapauksissa. Henkisen ensiavun antaminen ja tarkoituksenmukaisen jatkotuen järjestäminen lähiomaisille on poliisipapin keskeisimpiä tehtäviä. Suurkatastrofien yhteydessä kirkon henkisen tuen johtaminen ja yhteistyö muiden seurakuntien ja eri yhteistyötahojen kanssa kuuluu työn vastuualueisiin.

Lapset ja nuoret ovat painopistealueina lähipoliisitoiminnan ja paikallisseurakuntien yhteistyön kehittämisessä. Verkostoyhteistyötä kehittämällä pyritään ennaltaehkäisemään rikoksia.

Poliisipappi toimii poliisin tukena taktisen neuvotteluryhmän jäsenenä esim. panttivankitilanteissa sekä poliisivankilan sielunhoitajana.

Poliisilaitoksella hän toimii tarvittaessa henkilökunnan tukena, jälkipuinti-istuntojen vetäjänä ja työnohjaajana. Hengellisten tilaisuuksien järjestäminen sekä ammattieettisten kysymysten tarkastelu on osa henkilökunnan kanssa toimimista.

Seurakuntalaiset ovat ottaneet palvelun avoimesti vastaan. Monet ovat antaneet palautetta siitä, että kirkko tulee lähelle kärsivää ihmistä heidän elämänsä raskaimpina hetkinä.

Poliisit ovat taas osanneet ottaa papin vastaan poliisilaitoksella ja ovat tyytyväisiä, että voivat keskittyä omaan perustehtäväänsä ja saavat siihen tarvittaessa myös seurakunnan tukea.

Poliisipappi Carita Pohjolan-Pirhonen 2001. *Lehtikuva.*
Markku Ulander.

Poliisprästen Carita Pohjolan-Pirhonen 2001. *Lehtikuva.*
Markku Ulander.

jät olivat seurakuntalaisia auttaakseen yhteistyössä kaupungin nuoriso- ja sosiaalityöntekijöiden, lastensuojelun, poliisin, Mielenterveystoimiston, kotisairaanhoidon ja työttömien järjestöjen kanssa.⁹⁴

Kokonaisuutena katsottuna Helsingin seurakuntien 1990-luvun toiminta ei vain täydentänyt yhteiskunnan huolto- ja sosiaaliapua, vaan se korjasi hyvinvointijärjestelmän romahduksen jälkeensä jättämän vahinkoja. Seurakuntalaisten kannalta katsottuna sillä, tekikö jotain tiettyä auttamistyötä seurakuntayhtymä tai jokin yksittäinen helsinkiläisseurakunta, ei ollut merkitystä. Olennaista oli, että seurakunnista tuli kaupunkilaisten näkökulmasta jälleen 1950-60-lukujen tapaan julkista sektoria täydentävä toimija. Selvimmin se näkyi diakonisessa työssä, mutta myös muun seurakunnallisen työn tavoitteena oli yhtä lailla auttaa yhteiskunnallisen muutoksen ahdistamia.

Valtion ja kaupungin toimia täydensivät 1990-luvulla kirkon lisäksi myös kolmanteen sektoriin luetut yhdistykset. Näistä seurakuntien rooli erosi sikäli, että kirkon toiminnassa oli vapaaehtoisten lisäksi mukana myös virkatyönään kirkollisverovaroin palkattuja työntekijöitä. Seurakuntia ei voi lukea täysin kolmannen sektorin toimijoihin siksikään, että kirkko oli julkisoikeudellinen yhteisö, jonka toiminta säädeltiin ja säädellään edelleen sitä varten erikseen säädetyllä kirkkolailla. Helsinkiläisten kokemat koettelemukset, jotka seurakunnissa nähtiin erityisen selvästi diakonisessa työssä, alkoivat nostaa paikallisseurakunnissa esiin myös yhteiskuntakriittisiä ääniä. Malmin diakoniatyö esimerkiksi järjesti Helsingin hiippakunnan kampanjaviikon teemaan liittyen Malmin ostoskeskuksessa Oikeudenmukaisten ajatusten torin yhdessä työttömien yhdistyksen kanssa vuonna

1999. Kallion seurakunnan diakoniatyön edustajia puolestaan osallistui samana vuonna eri yhdistysten yhteiseen Kenkää eduskunnalle -tempaukseen. Markkina-voimien ja uusliberalistisen talouspolitiikan kritiikki nousivat esille myös kokonaiskirkon kentässä, kun piispat puolustivat hyvinvointiyhteiskuntaa vuonna 1999 sosiaalieettisessä kannanotossaan *Kohti yhteistä hyvää*. Talouselämän toimijoita kannanotto ei miellyttänyt. Heidän mielestään kirkko astui sille vieraalle ja kuumattomalle alueelle.⁹⁵

Seurakuntien muu yhteiskunnallinen toiminta

Asuntopulaa ratkaisemassa

Laaja-alaisen diakonisen toiminnan ohella helsinkiläisillä seurakunnilla oli 1900-luvun kuluessa monenlaista muutakin yhteiskunnallista toimintaa, joka kosketti niin helsinkiläisten tavallista arkea kuin elämän käännekohtia. Seurakunnat toimivat muun muassa kaupungin järjestämän terveydenhoidon hyväksi. Ainakin vielä 1930-luvun lopussa vanhempien oli toimitettava lastensa rokotustodistukset seurakuntansa pastorinkansliaan, jossa laadittiin rokotettujen lasten luettelot. Ennen sotaa ja sen aikana virastot laativat puolestaan asevelvollisten luetteloita.⁹⁶

Sotien jälkeen monet kaupunkiin muuttaneet turvautuivat seurakuntien apuun majoitusasioissa. Miehet nukkuivat yönsä Mikael Agricolan kirkon alla olevassa kalliosuojassa, jossa oli 160 vuodetta. Hetkittäin hätämajoitusta järjestettiin seurakuntatiloissakin, kun satoja miehiä oli vailla asuntoa. Seurakunnat ylläpitivät myös naisille tarkoitettua yösuojaa.

Katulähetyksen kanttiinissa.
Kirkko ja kaupunki -tehdn
arkisto. Laatuksava.

Gatumissionens kantin.
Kirkko ja kaupunkis arkiv.
Laatuksava.

Ahdinkoon oli syynä se, että muuttoliike ja suurten ikäluokkien aikuistuminen aiheuttivat kaupungissa suuren asuntopulan. Helsingissä asuttiin ahtaasti, eikä kaikille millään tahtonut löytyä pysyvää kotia. Tilannetta pahensi se, että monet omistajat alkoivat irtisanoa vuokralautakunnan heidän luokseen pakkosijoittamia asukkaita. Täysin asuntoa vailla olevien joukossa oli sekä työssä käyviä että työtä vailla olevia. Vuonna 1947 kaupungin asuntoja jonotti lähes 14 000 hakijaa ja huippuvuonna 1954 kaksinkertainen määrä. Tilannetta helpottamaan kaupunki alkoi rakentaa osake- ja vuokrataloja, mutta asuntoa jonottaneiden määrä pysyi korkeana.

Täysin vailla majapaikkaa olevia oli niin paljon, että kaupunki joutui avaamaan väestönsuojat. Agricolan suojan lisäksi myös esimerkiksi Erottajan ja Snellmaninkadun sekä Uspenskin kallon alla olevat pommisuoja-olivat majoituskäytössä. Kalliosuojissa oli paikkoja jopa 1700. Seu-

rakuntien Huoltokeskuksen lisäksi majoitusta hoitivat kaupungin puolesta myös yksityiset yritykset ja järjestöt, kuten Koulumatkatoimisto ja Diakonissalaitos.⁹⁷

Monet kaupunkilaiset toivoivat seurakunnilta kuitenkin muutakin kuin hätämajoituksen tarjoamista ja hoitamista. Tämä kävi ilmi, kun Tempeliaukion kirkon suunnittelu- ja rakennustöiden valmisteleminen synnytti kiistaa lehdissä 1950-luvun alussa. Seurakuntien omassa lehdessä, *Helsingin kirkkosanomissa*, maisteri Huugo Vasara puhui monien puolesta todetessaan, että vallinneen »asuntokurjuuden» takia seurakuntien pitäisi rakentaa asuntoja kirkkojen asemesta. Koska seurakuntien varat oli juridisesti määrätty hengellisen työn tekemiseen, hänen mielestään tuli seurakuntien »kolkuttaa omiatuntoja» ja vaatia muita rakentamaan asuntoja.⁹⁸

Seurakunnat vastasivat helsinkiläisten tarpeisiin ylläpitämällä asunnottomien miesten yömajaa, rakentamalla kolme vanhainkotiä ja yhdistettyjä seurakunta- ja asuntorakennuksia muun muassa Herttoniemeen ja Hämeentielle. Varojen sijoittaminen asuntoihin katsottiin diakoniseksi toiminnaksi.

Miesten suojapaikka Toivonkoti aloitti toimintansa 1945. Se oli tarkoitettu erilaisista laitoksista vapautuville. Ensimmäinen seurakuntien yhteinen vanhainkotihanke puolestaan laitettiin liikkeelle jo ennen talvisotaa, mutta rakennus valmistui Käpylään vasta 1951. Sittemmin valmistuivat vielä Munkkiniemen ja Puotilan vanhainkodit. Asuntojen ahtautta ja puutetta helpottivat omalta osaltaan myös Pohjoisen ruotsalaisen seurakunnan oma vanhainkoti 1950-luvun alussa sekä seurakuntayhtymän tukema yksityisen seurakunnallisen säätiön Meilahteen 1970-luvun alussa teettämä koti.⁹⁹

Vanhainkotien rakentaminen tuki merkittäväällä tavalla kaupungin vanhainhuoltojärjestelmää. Kaupungissa tarvittiin sekä kroonikkohoitopaikkoja että vanhainkoteja. Kaupunki rakensi laitoshoitopaikkoja varsinkin 1960-luvun alussa. Yksityisten vanhainkotien tarve oli kuitenkin suuri, eikä kaupunki olisi selvinnyt ilman niitä. Vuonna 1961 jonotti 600 helsinkiläisvanhusta vanhainkotipaikkaa.

Helsinkiläisten vanhusten hoitopaikoista merkittävä osa oli seurakuntien ja yhdistysten ylläpitämiä. Seurakuntien vanhainkodeissa paikkoja oli yhteensä 480, mikä oli 10% Helsingin vanhustenhuollon tarpeesta vuonna 1972. Vanhainkotien ylläpito osoittautui pitkäkestoiseksi toiminnaksi, sillä seurakuntayhtymä ylläpiti niitä erillisen säätiön kautta vielä 1990-luvullakin.¹⁰⁰

Seurakunnat yrittivät helpottaa vaikeaa asunotilannetta muullakin tavoin. Seurakuntayhtymä rakennutti 1960-luvun lopussa kaksi parakkikotia, jotka se luovutti Kovaosaisten ystävät ry:lle. Yhdistys oli perustettu asunnottomien miesten olojen helpottamiseksi vuonna 1950. Sen puheenjohtaja oli Arvid von Martens, joka oli seurakuntain katulähetyksen johtaja ja kaupunginvaltuutettu.¹⁰¹

Avioliittoneuvonta ja asumuserosovittelut

Hankaluudet avioliitossa eivät olleet mikään uusi ilmiö. Seurakunnat pyrkivät tukemaan avioliittoja, mutta yhteiskunnan ja asenteiden muuttuessa aikojen saatossa työ on näyttäytynyt erilaisena. 1900-luvun alussa kirkkolain määräykset määrittivät 1900-luvun alussa helsinkiläisseurakuntien kirkkoneuvostojen ja kirkkoherrojen suhtautumista seurakuntalaisten

aviollisiin hankaluuksiin. Pykälien mukaan riitaisten parien välejä piti kehotuksen ja nuhteluin yrittää muuttaa parempaan suuntaan. Kirkon avioliittotyö sai kirkkokurin takia ankarahkon ilmeen, vaikka tilanne oli monimuotoisempi. Papisto painotti avioliiton pyhyyttä ja suhtautui torjuvasti avioeroihin, mutta tarjosi myös aviollisten ristiriitojen sattuessa tukea. Kun vuonna 1926 Pohjoisen suomalaisen seurakunnan pastorinkansliaan astui mies, joka valitti vaimonsa karanneen, kirkkoherra kuunteli ja rauhoitteli. Mies kertoi kulkeneensa vaimonsa perässä »Porit ja Laitilat», mutta vaimo ehti aina ennen miehen tuloa lähteä muualle. Tilanne sai miehen pohtimaan avioeroa. Kirkkoherran keskustelusta kirjaamat muistiinpanot eivät kerro, miten seurakunnan yhteiselämän lopulta kävi, mutta sen ne paljastavat, että kirkkoherra opasti miestä olemaan hätäilemättä. Kirkkoherra kehotti tätä »kärsivällisesti» odotamaan, josko vaimo vielä palaisi »retkilänsä».¹⁰²

Vastaavanlaisiin keskusteluihin helsinkiläispapit lienevät joutuneet useasti, koska avioerot lisääntyivät vuosisadan edetessä. Kun eroja tapahtui vuosina 1916-1920 yhteensä hieman yli 500, kasvoi määrä 1920-luvun lopussa yli tuhanteen. Purkautuneiden avioliittojen määrä sinkosi hurjaan nousuun vuosina 1941-1945, jolloin eroja oli lähes 4500 kappaletta. Erot herättivät seurakunnissa lähes paniikinomaista pelkoa. Seurakunnat eivät reagoineet asiaan hitaasti pitkän harkinnan jälkeen, vaan ne etsivät kuumeisesti keinoja puuttua asiaan. Erojen nähtiin uhkaavan niin kristillisten avioliittojen asemaa kuin koko yhteiskunnan perusteita.¹⁰³

Helsinkiläispappien ryhmän tilanne sai tarjoamaan ilmaista neuvontaa avioeroa harkitseville loppuvuodesta 1944. Ensimmä-

mäinen keskustelu käytiin tammikuussa 1945. Avioliittoneuvontaa annettiin aluksi Suomen Kirjon Seurakuntatyön Keskuksen alaisuuteen kuuluneen Kristillisen Palvelukeskuksen nimissä. Työtä johti sivutoimenaan pastori Voitto Viro, jolla oli apunaan parisenkymmentä muuta pappia. Keskus tarjosi myös lääkärin ja lakimiehen palveluita.

Maanantaisin ja perjantaisin pidetyillä vastaanotoilla oli kävijöitä säännöllisesti. Joulukuuhun 1948 mennessä olivat papit käsitelleet yli 800 tapausta ja kirjeellisesti neuvoneet 400:aa. Kokemusten perusteella merkittävimmät ristiriitojen aiheet olivat miehen uskottomuus, miehen alkoholiinkäyttö ja vaikea asuntokysymys.

Mallit helsinkiläisparien auttamiseen saatiin avioliittoneuvonnan edelläkävijältä, pastori Matti Joensuulta, joka oli aloittanut avioliittotyön Tampereen Kaupunkilähetyksessä. Kun helsinkiläispappien toiminta uhkasi näivettyä, Helsingin seurakuntien yhteinen kirkkovaltuusto perusti vuoden 1949 alusta avioliittoneuvontaa varten erityisen viran ja pestasi Joensuun sitä hoitamaan. Työtä jatkettiin edelleen Kristillisen Palvelukeskuksen nimellä, koska kirkkovaltuuston mukaan se edisti helsinkiläisten hakeutumista palveluun toisin kuin työn suora kytkeminen seurakuntiin.

Joensuun johdolla toimintaa ryhdyttiin kehittämään määrätietoisesti. Se merkitsi apua tarvitsevien parien tapaamista useamman kerran peräkkäin, avioliittokysymysten esilläpitoa lehdistössä, avioliittolainsäädännön tarkkailemista ja yhteyksien luomista avioparien kanssa tekemisissä olevien kaupungin ja yhdistysten toimijoihin. Seurakunnat nimesivät kukin yhden papeistaan neuvontatyöhön, mikä vähensi heidän seurakuntatyövelvollisuuksiaan. Neuvontatyöhön koulutet-

tiin myös maallikkoja. Joensuun johdolla seurakunnissa pidettiin kuulutetuille pariskunnille avioliittoa koskevia esitelmiä. Ensimmäiset vapaaehtoiset kurssit pidettiin Kalliossa 1947.¹⁰⁴

Vaikka avioliittoneuvonta kumpusi seurakuntien syvästä huolesta, ei toiminta ollut hierarkkista tai arvottavaa opastusta, jota harjoitettu kirkkokuri ja irtolaiskontrolli olivat vain pari vuosikymmentä aikaisemmin sisältäneet. Sodan aikana koettua vaaraa ja yhteiset ponnistelut mursivat kirkonkin piirissä aikaisemmin vallinneet hierarkkiset asenteet ja sisällissodan työväestöä kohtaan herättämän epäluulon. Avioliittoneuvonnan aloittajissa oli mukana uudistushenkisiä ja yhteiskunnallista työtä arvostavia asevelipappeja, jotka olivat sodan aikana löytäneet yhteyden rintamalla taistelleisiin miehiin. Uusi yhteys ja vuorovaikutus johtivat seurakuntien holhoavan ja kyselemättömän roolin muuttumiseen seurakuntalaisia kuuntelevaksi ja ymmärtäväksi. Asiakaskeskäinen lähestymistapa yleistyikin suomalaisessa sielunhoidossa ja seurakuntatyössä toisen maailmansodan jälkeen.¹⁰⁵

Seurakuntien uusi asennoituminen välittyi helsinkiläisille avioliittoneuvonnan periaatteita esitelleen Joensuun puheissa, haastatteluissa ja kirjoituksissa. Hän korosti, että avioliittoneuvonta pyrki auttamaan kaikkia eikä tuominnut ketään. Hän painotti neuvonjen salassapitovelvollisuutta ja hienotunteisuutta. Toisin kuin Väestöliitto, seurakunnat eivät halunneet käyttää nimeä avioliittoneuvola. Se olisi paljastanut ulkopuolisille keskuksessa asioiden tilanteesta liikaa. Joensuu kertoi lisäksi käyntien olevan maksuttomia, koska työ oli jo maksettu kirkollisveroina.¹⁰⁶

Vuonna 1953 helsinkiläisten avioliittoneuvonta siirtyi Palvelukeskukselta seurakunnille. Toimitilojen nimeksi annettiin

Perheasiain neuvottelukeskus. Ruotsinkielistä neuvontaa tarjosi aluksi Förbundet för Svenskt Församlingsarbete i Finland, kunnes senkin työ siirtyi seurakuntayhtymän tehtäväksi.¹⁰⁷

Seurakuntien avioliittoneuvonta oli helsinkiläispariskuntia auttavaa yhteiskunnallista työtä. Se ei ollut uskonnollista, vaikka työn motivaatio löytyikin avioliiton pyhyyttä ja sitovuutta korostavista kristillisistä näkemyksistä. Perheneuvontatyössä toteutettiin 1950-luvulla niin sanottua social casework -metodia. Sen mukaisesti vaikeuksissa olevia ihmisiä ei opetettu tai neuvottu, vaan heitä tuettiin omaan pohdintaan ja omien ratkaisujen löytämiseen.

Pappien ja perheasiainneuvottelukeskusten työntekijöiden käymät keskustelut saivat kuitenkin vuodesta 1949 lähtien toisellakin tavalla yhteiskunnallisen luonteen. Avioliittolain pykälä 84a velvoitti kirkkoherrat ja seurakuntien avioliittoneuvojat käymään eroa haluavien kanssa sovittelukeskusteluja ja antamaan niistä todistuksia. Sovitteluissa käynti oli pakollista niille pariskunnille, jotka halusivat avioeron vuoden mittaisen asumuseron jälkeen. Vasta sovittelusta saadun todistuksen jälkeen asumusero voitiin laittaa vireille. Sovittelukokemukset saivat helsinkiläiset kirkkoherrat pessimistisiksi. Useimpien erilleen ajautuneiden puolisoitten väliset ristiriidat olivat syviä ja pitkäkestoisia. Sovittelut eivät estäneet eroamista, mikä kirkkoherroista merkitsi epäonnistumista.

Kirkon rooli asumuserosovitteluissa säilyi vahvana huolimatta kuntien kehityksestä avioliittoneuvonnasta ja 1960-luvulla tulleesta asumuserouudistuksesta. Ennen asumuseroa vaadittujen sovittelu- jen määrä nostettiin kolmeen. Menettely poistui lainsäädännöstä vuonna 1988.¹⁰⁸

Kirkkoherrojen kokemuksista huolimatta seurakuntien avioliittotyö, jota sittemmin alettiin kutsua perheneuvonnaksi, sai hyvän vastaanoton helsinkiläisten parissa. Asiakkaita riitti niin paljon, että halukkaat joutuivat odottamaan vastaanotolle pääsyä. Vuodesta 1962 lähtien keskuksen toimintaan kuului myös nuorisoneuvonta. Kuusikymmenluvun lopulla keskuksessa oli kahdeksan perhe- ja kolme nuorisoneuvojaa. Perheneuvonnassa asiakkaita oli yli 100, käsiteltyjä tapauksia 871 ja pidettyjä neuvottelutilaisuuksia 4609. Vaikeudet liittyivät yleisimmin keskinäiseen epäsuupuun, alkoholiin, mielen- terveysongelmiin, uskottomuuteen ja lapsiin. Asiakkaiden enemmistö oli 25-39- vuotiasta työikäistä väestöä, josta suurin osa oli seurakuntien kanssa tekemisissä vain kirkollisten toimitusten yhteydessä. Nuorten ongelmat liittyivät enimmäkseen kodin ristiriitoihin ja psyykkisiin häiriöihin.¹⁰⁹

Perheneuvonta pysyi kaupunkilaisten arvostamana kirkon työmuotona. Varsinkin 1990-luvun lama lisäsi helsinkiläisperheiden tarvetta käyttää perheasiainkeskuksen palveluja. Vuonna 1992 asiakkaiksi pyrki kolme kertaa enemmän kuin

Risto Nivari, Jouni Apajalahti ja Kaija Siirala Perheasiainneuvottelukeskuksessa 1960-luvulla. *Kirkko ja kaupunki -lehden arkisto. Erkki Tavila.*

Risto Nivari, Jouni Apajalahti och Kaija Siirala i familjeråd-givningscentralen på 1960-talet. *Kirkko ja kaupunkis arkiv. Erkki Tavila.*

Järjestystä kesäsiirtolassa. Helsingin seurakuntien kesäsiirtoloissa kaupungin lapsille tarjottiin mahdollisuus niin hengellisesti kuin fyysisestikin virkistävän ja turvallisen lomaviettoon. *Helsingin kirkkosanomissa* kuvattiin vuonna 1950, kuinka lapset muuttaman kuukauden maalla olon jälkeen palasivat kaupunkiin ruskettuneina ja »posket punaisina vitamiinivarastosta». Sen lisäksi oli »sydämen maaperään hyvähenkissä yhteiselämässä tullut koko elämän varaksi kylvetyksi pysyvää, jaloa siementä». *Kirkko ja kaupunki -lehden arkisto. Laatu kuva.*

Ordning på torpet i sommarkolonin. Församlingarnas sommarkolonier gav stadens barn möjlighet att tillbringa sommarlovet i en andligt och fysiskt trygg miljö. *Helsingin kirkkosanommat* beskrev år 1950 hur barnen efter några månader på landet återvände till staden, brunbrända och med röda kinder. »Under sommaren hade ett bestående, ädelt frö sätts i hjärtats goda jordmån under sommaren andligt stimulerande samvaro.» *Kirkko ja kaupunkis arkiv. Laatu kuva.*

saatettiin ottaa. Kolme vuotta myöhemmin asiakkaina voitiin ottaa alle 30 % halukkaista. Muita ohjattiin paikallisseurakuntien työntekijöille. 1990-luvun lopulla keskuksen asiakkaiden määrä vaihteli vajaasta 900:sta noin 1000:een. Perhe-neuvonnassa kohdattujen helsinkiläisten määrä kasvoi kolmessakymmenessä vuodessa erittäin paljon. Seurakunnat eivät kuitenkaan kyenneet kohtaamaan kaikkia halukkaita. Resursseja perheneuvontatyö sai jatkuvasti liian vähän.¹¹⁰

Lastenseimestä perhetyöhön

Seurakunnat kohtasivat seurakuntalaisten tarpeet myös lastenhoidon ja perheleirien kautta. Lasten kokopäivähoidon tarjoaminen sai alkunsa toisen maailmansodan aikaan. Diakoniakeskus piti 3-vuotiaille tarkoitettua lastenseimeä vuosina 1942 - 1951, jotta äidit pääsisivät töihin. Hie-man vanhemmille lapsille se perusti lähes 70:n lapsen päiväkodin, jossa oli kaksi kokopäiväosastoa.¹¹¹

Lasten päiväkerhotoiminta alkoi Helsingissä Meritullin seurakuntatiloissa 1950-luvun alussa. Siinä seurattiin työmuodon aikaisemmin aloittaneiden tamperelaisten ja turkulaisten seurakuntien esimerkkiä. Päiväkotien ja päiväkerhojen perustamisesta tuli suosittua helsinkiläis-seurakunnissa 1960-luvulla, mutta paikallisseurakunnat etenivät asiassa eri tahtiin. Esimerkiksi Kulosaarissa ensimmäinen päiväkerho aloitti 1961, Malmilla saman vuosikymmenen loppupuolella.

Työn kehittämistä motivoi halu auttaa koteja, joilla oli vaikeuksia päivähoiton järjestämisessä. Innokkuuteen vaikuttivat lapsipsykologiset näkemykset siitä, kuinka lasten viisi ensimmäistä elinvuotta vaikuttivat ratkaisevalla tavalla myöhempiin

vuosiin. Kirkon edustajat halusivat taata lapsille turvallisen lapsuuden ja sitä kautta hyvän aikuisuuden.¹¹²

Päiväkerhojen perustaminen ja päiväkodin ylläpito keskustelutti seurakuntien päättäjiä, mikä heijasti yhtäältä seurakunnan ja yhteiskunnan tekemän työn välistä rajanvetoa, toisaalta siitä saattoi välillisesti lukea myös naisia koskevia käsityksiä. Vuonna 1962 yhteisen kirkkovaltuuston mielestä päiväkodit ja lastentarhat eivät kuuluneet kirkon vaan yhteiskunnan tehtäviin. Seurakuntien ei sen mielestä siis tullut edistää perheenäitien työssäkäyntiä. Päiväkerhot valtuusto sen sijaan näki kristillisen kasvatustyön näkökulmasta tärkeiksi. Päiväkerhotyön tulevaisuutta vuonna 1970 kartoittanut mietintö vaati kerhotyöhön lisää resursseja ja seurakuntayhtymän yhteisten kerhojen perustamista seurakunnissa tehtävän työn tueksi. Seurakuntien päiväkerhojen tärkeimpänä tehtävänä se näki perusturvallisuuden antamisen lapsille.¹¹³

Päiväkoti- ja päiväkerhotoiminta säilyi kuitenkin seurakunnallisena työmuotona, koska kysyntää riitti ja seurakunnilla oli varaa ylläpitää toimintaa. Kunnille päivähoiton tarjoaminen tuli pakolliseksi vasta 1970-luvun alussa. Uudistus ei kuitenkaan vähentänyt päiväkerhoja, koska vanhemmat pitivät niitä tärkeinä ja koska ne olivat suosittuja. Seurakuntien koululaisille järjestämät iltapäiväkerhot olivat niin ikään arvostettuja. Kun pyhäkoulujen vetovoima alkoi hiljalleen kadota, päiväkerhojen pito seurakunnissa tuli aiempaa tärkeämmäksi. Niiden kautta saatettiin ylläpitää lasten uskontokasvatusta, joka olisi muuten heikentynyt. Seurakuntayhtymän päiväkotit sen sijaan lopetettiin 1980-luvun puolivälissä.

Lasten osallistuminen päiväkerhoihin laski esimerkiksi väkirikkaassa Malmin

seurakunnassa vasta 1990-luvulla tulleen uuden päivähoitolain jälkeen. Se tarjosi kaikille alle 3-vuotiaille subjektiivisen oikeuden kunnalliseen päivähoitoon. Perinteisten päiväkerhojen tilalle alettiin sen jälkeen järjestää perhekerhoja ja esimerkiksi yksinhuoltajien ryhmiä. Perheiden tukeminen näkyi vuosisadan loppupuolella muullakin tavoin. Seurakunnat alkoivat järjestää Gordonin perhekouluja, äiti-lapsi-piirejä ja isä-lapsi-leirejä.¹¹⁴

Nuorisotyön erityiset kysymykset

Seurakuntien nuorisotyö sai toisen maailmansodan jälkeen yhteiskunnallisia piirteitä, kun sen avulla haluttiin sopeuttaa maaltamuuttajanuoret uuteen kotiympäristöönsä. Seurakunnat alkoivat vuodesta 1949 lähtien järjestää kaupunkiin muuttaneille nuorille omia tilaisuuksia. Seurakuntien tarve kumpusi siitä tosiasiaista, että muuttoliike oli ennen kaikkea nuorten muuttoja maaseudulta Etelä-Suomen kaupunkeihin.¹¹⁵

Seurakuntien nuorisotyö sai välillisesti myös asuntopolitiikkaa koskevia piirteitä. Kodit olivat ahtaita, ja osaltaan siksikin lapset ja nuoret kuluttivat paljon aikaa ulkona ja kaduilla. Seurakunnat järjestivät asuntoahtaudesta kärsiville nuorille kesäleirejä omistamissaan kesäkodeissa, kuten Mustasaarella ja Kivisaarella. Heille haluttiin tarjota parempi vaihtoehto kaduilla kuljeskelun sijaan. Seurakunnan nuorisotoiminta oli sitäkin tärkeämpää, kun kaupungin toiminnan katsottiin olleen puutteellista. Malmin seurakuntalaisissa se, ettei kaupunki ollut järjestänyt toivottuja nuorisotiloja, herätti kirpeää arvostelua. Heidän mielestään nuoriso kuljeksi kaduilla ja teillä, koska sillä ei ollut mitään tekemistä. Tilanteen nähtiin johtavan

nuorison etäännyntymiseen seurakunnasta ja kunnallisina pidetyistä arvoista.¹¹⁶

Malmilaisten käsityksillä lienee ollut tekemistä myös uuden nuorisokulttuurin mihinnousun kanssa. Rock'n'roll saapui Suomeen vuosina 1955-1956. Lättähattujen ja muiden nuorisoryhmien syntyä seurattiin pelon vallassa. Aikalaiskeskustelussa rock kytkettiin lättähattukulttuuriin puhumalla esimerkiksi »pimuista» ja »pärinäpojista».¹¹⁷

Seurakuntien tekemän nuorisotyön yhteiskunnallisia piirteitä ja yhteiskunnallista tarvetta vahvistivat kaupunginvaltuuston puheenjohtajan, pääjohtaja Teuvo Auran julkisesti esittämät näkemykset siitä, kuinka kaupungin ja seurakuntien tulisi yhteisvoimin hoitaa kaupungin nuorisongelmia.¹¹⁸

Seurakunnat aloittivat erityisnuorisotyön eli »jengityön» kokeilun vapaaehtoisin voimin vuonna 1961. Varsinaisesti »jengityö» lähti liikkeelle 1967. Vielä 2000-luvun alussakin toimiva erityisnuorisokeskus Snellu sai puolestaan alkunsa 1968, kun työlle saatiin tilat Snellmanninkatu 19:stä. Paikasta tuli »vilkkaan» ja »kokeilevan» toiminnan keskus, joka joutui epäluulojenkin kohteeksi. Huhut väitivät paikan edistävän huumeiden käyttöä, josta oli tullut helsinkiläisnuorten ongelma. Erityisnuorisotyö kohtasi kritiikkiä myös siksi, että Snellussa ei pidetty hartaushetkiä, ei laulettu hengellisiä lauluja eikä rukoiltu yhdessä. Kielteisiä mielikuvia lienee vahvistanut sekin, että paikan kantajengin pojilla oli pitkät tukat. Kristillisen nuorisotyön uudet muodot herättivät epäilyksiä toiminnan kirkollisesta sopivuudesta.¹¹⁹

Seurakuntien erityisnuorisotyö eriytyi siis jo alkuvaiheessaan uskonnollisista toimintatavoista. Se osallistui ahkerasti Helsingin nuorisotyöjärjestöjen yhteis-

työelimeen. Se loi hyvät yhteydet myös kaupungin nuorisotoimiston ja huolto- sekä poliisiviranomaisten kanssa. Seurakuntien nuorisotyö kytkeytyi monin tavoin kaupungin tekemään huoltotoimintaan. Vuonna 1968 valmistui seurakuntien ylläpitämä tytöille tarkoitettu Lehtisaaren nuorisokoti, joka sijaitsi aikaisemmin Leppävaarassa. Vuonna 1970 valmistui puolestaan pojille Myllypuron 15-paikkainen nuorisokoti, joka toimi vuoteen 1978. Sinne otettiin asuntoa vailla olevia ja ammattiin valmistuvia poikia sekä poikia, jotka kotiolojen takia muuttivat kotoa. Lehtisaaren 18-paikkaiseen kotiin puolestaan otettiin muun muassa erilaisista sopeutumis- ja käyttäytymishäiriöistä kärsiviä tyttöjä. Osaa asukkaista hoidettiin psykiatrian poliklinikalla, osa sai ryhmäterapiaa lastensuojeluvirastolta. Koti jatkoi toimintaansa vielä 2000-luvullakin.¹²⁰

Seurakuntien erityisnuorisotyössä seurakunnat auttoivat kotiongelmia omaavia, käyttäytymishäiriöisiä, päihteitä ja huumeita käyttäviä ja mielenterveysongelmista kärsiviä helsinkiläisnuoria. Nuoria toimitettiin psykiatrille, Hesperian sairaalaan, aluelääkärille, nuorisopoliklinikoille ja lastensuojeluvirastoon. Seurakunnat myös sijoittivat nuoria uusiin koteihin. Lisäksi pidettiin nuorille ryhmiä ja klubi-iltoja sekä Saapas-katupartiota. Asiakastapaamisten määrät kohosivat, vuonna 1970 erityisnuorisotyöntekijät saivat kontaktin yli 10000:een nuoreen.¹²¹

1990-luvun kehityksen takia erityisnuorisotyön tarve kasvoi huomattavasti. Työmuotoihin kuuluivat yksilö-, perhe- ja ryhmätoiminta, joita tehtiin yhteistyössä monien eri auttajayhteisöjen kanssa. Lasten ja nuorten syrjäytyminen nousi työalan keskeiseksi kysymykseksi. Ratkaisumalleja seurakunta etsi yhdessä kau-

pungin ja yksityisten auttajayhteisöjen kanssa. Katupartiot toiminta jatkui. Yhteistyötä tehtiin esimerkiksi Mellunkylän, Malmin ja Roihuvuoren seurakuntien sekä sosiaalipäivystyksen ja nuorisopoliisin kanssa.¹²²

Palveleva puhelin

Helsinkiläisten ja kirkon yhdeksi kohtaamispaikaksi muodostui 1960-luvun alusta lähtien myös Palveleva puhelin. Anonyymi kriisi- ja sielunhoitopuhelintoiminta syntyi 1950-luvun alun Englannissa, mistä se levisi nopeasti eri puolille maailmaa. Suomessa hätäpuhelinpäivystyksen otti ilmeisesti ensimmäisenä käyttöön Van-

Lauttasaaren kirkon ovella. 1960-luvulla kolmannen maailman ongelmat nousivat esiin seurakunnan nuorisotyössäkin. *Kirkko ja kaupunki* -lehden arkisto.

Vid S:t Jacobs kyrka. På 1960-talet aktualiserades tredje världens problem också i församlingens ungdomsarbete. *Kirkko ja kaupunki* arkiv.

Palvelevassa puhelimessa syntyi yhteys tuntemattoman lähimmäisen kanssa. *Kirkkoja kaupunki -lehden arkisto. V. Nyman.*

Genom samtalstjänsten skapas kontakt till den okända medmänskan. *Kirkko ja kaupunkis arkiv. V. Nyman.*

hankirkon seurakunta vuoden 1958 tietämällä. Se järjesti maallikoiden ylläpitämän puhelinpalvelun, joka otti vastaan puhelua iltaisin ja tapasi soittajia tarpeen vaatiessa myöhemmin.

Soittajien ja vastaajien anonymiteettiin perustui hätäpuhelin, jonka Helsingin yliopiston opiskelijoiden osakunnan Nylands Nationin jäsenet perustivat kolmeksi kuukaudeksi vuonna 1959. Idea syntyi seurakuntayhtymän diakoniakeskuksen työntekijöiden kanssa käydyissä neuvotteluissa. Ylioppilaat vastailivat puhelimeen kolmen kuukauden ajan. He kuuntelivat ja ohjasivat tarvittaessa ammattiauttajalle.

Myönteisten kokemusten innoittamana Diakoniakeskus ehdotti seurakuntien yhteisen puhelinpalvelun perustamista kirkkoherrojen kokoukselle. Puhelin sielunhoitovälineenä herätti vastustusta, mutta kirkkohallintokunta hyväksyi 1964 valmistelutyöryhmän ehdotuksen koko kaupungin kattavasta sielunhoidollisesta puhelinpalvelusta. Nimi Palveleva puhelin valittiin heijastamaan toiminnan kaikille avointa luonnetta. Toiminta alkoi lokakuussa 1964. Seurakuntien työntekijät päivystivät vuorollaan öisin klo 21-06 välisenä aikana. Palvelu sai paljon julkisuutta. Ensimmäisen toimintavuoden aikana puhelujen määrä oli noin 2400.¹²³

Seuraavina vuosikymmeninä vastaanotettujen puheluiden määrä kasvoi. Kehitystä tuki Suomen mielenterveysseuran perustaman SOS-palvelun eli itsemurhien ehkäisykeskuksen kanssa tehty yhteistyö. SOS-palvelu vastasi Palvelevan puhelimen numeroon päivisin. Seurakunnat tukivat sen toimintaa taloudellisesti. Vuonna 1970 keskustelujen kokonaismäärä oli 4626. Yhdessä SOS-palveluajana käytyjen keskustelujen kanssa kokonaismäärä ylsi lähes 7500 puheluu.

Soittajien yleisimmät huolenaiheet koskivat yksinäisyyttä, aviopuolisoiden välisiä ongelmia, alkoholia ja masentuneisuutta. Yli 60 % soittajista oli naisia.¹²⁴

Kahdeksankymmenluvulla Espoon ja Vantaan seurakunnat liittyivät Helsingin seurakuntayhtymän Palvelevan puhelimen ylläpitäjiin. Seuraavalla vuosikymmenellä toiminta laajeni Keravalle ja muihin Uudenmaan seurakuntiin. Vastaanotettujen soittojen määrä lisääntyi alueen laajetessa, mutta myös taloudellisen laman aiheuttaman ahdistuksen ja vaikeuksien takia. Soittajista yhä useampi alkoi olla työtön. Työhön, taloudellisiin ongelmiin, seksiin ja itsemurhauhkauksiin liittyneitä puheluita tuli aikaisempaa enemmän. Ihmissuhteet, sairaus ja yksinäisyys olivat soittajien enemmistön ongelmia.

Päivystysaika lyheni kolmeen aamu-yöllä, mutta silti Palvelevassa puhelimessa käytiin enimmillään yli 10 000 keskustelua vuodessa. Yhteydenottojen määrä alkoi laskea vuosien 1997-1998 aikana. Syyinä lienee ollut se, ettei monilla köyhillä, ylivelkaantuneilla ja sosiaaliturvan varoilla elävillä enää ollut omaa puhelinta käytettävissä. Toisaalta yhä useampi kaupunkilainen oli siirtynyt matkapuhelimen käyttöön, ja pitkät neuvottelupuhelut alkoivat sen myötä käydä myös kalliiksi. Luultavasti myös Suomen Mielenterveysseuran aloittaman valtakunnallisen kriisipuhelimen toiminta vähensi seurakunnallisen puhelinpalvelun soittomääriä. Vuonna 2000 käytyjä keskusteluja oli silti edelleen yli 8000.¹²⁵

Julistuksesta arkiseen ja hengelliseen kohtaamiseen

Sukupuolittunut seurakunta

Miehet seurakuntatyön haasteena

Muun yhteiskunnan tapaan kirkossakin on vähitellen havahduttu huomaamaan, miten paljon jako kahteen sukupuoleen on vaikuttanut yhteisöjen toimintaan. Helpoimmin tämä on ollut havaittavissa vallankäytön mahdollisuuksien osalta. Seurakunnissa naisten toimintavaltuudet laajentuivat hitaammin kuin esimerkiksi kristillisissä yhdistyksissä, joissa heillä oli jo 1800-luvun lopulla laajat oikeudet. Suomen luterilaisessa kirkossa puolestaan naisten mahdollisuus esimerkiksi pappisvirkaan avautui vasta 1988.

Seurakuntien käytännön toiminnan ja seurakuntalaisten kohtaamisen näkökulmasta sukupuolijaon merkitys näkyi kuitenkin aivan päinvastaisella tavalla. Ongelmaksi ei koettukaan naisia vaan ennemminkin miehet. Seurakunnat löysivät helpommin yhteyden naisiin kuin miehiin.

Miehiä kävi jumalanpalveluksissa, mutta vähemmän kuin naisia. Miehet myös osallistuivat ehtoolliseen naisia huomattavasti vähemmän. Vähimmillään vain viidesosa ehtoollisvieraista oli miehiä, kuten Eteläisessä suomalaisessa seurakunnassa vuosina 1927 ja 1930. Enimmillään miehiä oli kolmasosa, kuten Pohjoisessa suo-

malaisessa seurakunnassa vuosina 1927 ja 1930. Miesten osuus on säilynyt samoissa rajoissa myöhemminkin niin keskustassa kuin muuallakin kaupungissa. Helsinkiläismiesten vähäisempää ehtoollisosallistumista naisiin verrattuna ei selitä se, että enemmistö kaupunkilaisista ja useiden seurakuntien jäsenistä oli naisia. Miehet nimittäin osallistuivat suunnilleen saman verran alttarin sakramenttiin, olipa kyseessä naisvoittoinen seurakunta tai ei.¹²⁶

Se, että seurakunnat eivät tavoittaneet yhtä hyvin miehiä kuin naisia, kävi ilmi muillakin tavoin. Seurakunnat huomasivat, että oli tarpeen ryhtyä suunnittelemaan toimintaa ottamalla miehet huomioon. Pohjoinen Suomalainen seurakunta perusti Mustasaaren lasten kesäsiirtolan 1930-luvulla. Tarkoituksena oli tarjota kaupungin lapsille mahdollisuus tervehkiseen virkistykseen, mutta taustalla piili myös tarve tukea perheenäitien kristillistä kasvatustyötä. Seurakuntasisaren muistelmien mukaan kun monet miehet eivät päästäneet lapsiaan pyhäkouluun.¹²⁷

Sörnäisten suomalaiseen seurakuntaan puolestaan perustettiin uusi papinvirka toisen maailmansodan loppuvuosina. Virka oli tarpeen seurakunnan suuren jäsenmäärän takia. Tärkein perustelu ei kuitenkaan ollut tämä. Kirkkoherran esityksen mukaan »erityisesti seurakuntamme miehin aines vaatii seurakunnallista

Vartiokylän seurakunnan
Miesten piiri kokoontui
Puotilan kappelissa torstaisin
kello 18.30. Piirin vetäjä oli
Aarno Heikurainen. Kuva on
otettu teemaillassa, jossa
Heikki Nurmi ja Olavi
Riihijärvi alustivat aiheesta
»Miten stressistä selviäisi».
*Kirkko ja kaupunki -lehden
arkisto. Erkki Talvila.*

Mansgruppen i Vartiokylän
seurakunta samlades varje
torsdag kl 18.30 i Botbygårds
kapell under ledning av
Aarno Heikurainen. På bilden
talar Heikki Nurmi och Olavi
Riihijärvi under rubriken
»Hur hanterar man stress».
*Kirkko ja kaupunkis arkiv.
Erkki Talvila.*

hoivaa ja huolenpitoa». Samaan henkeen seurakunnassa suunniteltiin myös seuraavan, 1950-luvulla perustetun papin viran työtehtäviä.¹²⁸

Seurakuntien oli vaikeaa tavoittaa erityisesti nuoria aikuisia ja työikäisiä miehiä. Hankalaa yhteyden löytäminen oli myös työväenluokan miehiin, jotka poliittis-yhteiskunnallisten syiden takia vieraantuivat kirkosta jo 1900-luvun alkupuolella. Vieraantumista edesauttoivat kirkon hierarkkinen ja kontrolloiva suhtautumistapa ja kirkon asettuminen valkoisten puolelle sisällissodan aikana. Vasta yhteinen huoli isänmaan kohtalosta sekä talvi- ja jatkosodan rintamaolot lähensivät papistoa työväen miehiin, mikä todettiin työväkivaltaisessa Kallion seurakunnassakin. Lähentyminen virkisti jossain määrin miesten osallistumista seurakunnan toimintaan, mutta tästä huolimatta seurakunnassa oli 1950-luvun alkupuolella vain muutama miesten raamattupiiri. Naisten raamattupiirejä sen sijaan oli lukuisia.¹²⁹

Miesten piirejä oli vähän, eikä seurakuntien muukaan toiminta vedonnut heihin kuten naisiin. Heitä ei saatu pyhäkoulujen oppilaiksi sen enempää kuin opettajiksi. Miesten puutetta opettajakunnasta valiteltiin niin Kalliossa 1920-luvulla kuin Malmilla 1980-luvulla. Välillä miehiä oli

hankalaa saada poikakerhojen vetäjiksikin. Laulaminen kirkkokuorossakaan ei houkuttellut kaikkia, sillä esimerkiksi Malmin kuoro kärsi miesäänien puutteesta niin 1950- kuin 1970-luvulla. Kuorotoiminnassa tilanne vaihteli kuitenkin seurakunnittain. Kallion seurakunnassa sekakuoro oli 1920-luvulla ainoa toimintamuoto, johon nuoria miehiä saatiin mukaan.¹³⁰

Kiintein yhteys helsinkiläismiesten ja kirkon välillä syntyi varhaisnuorisotyössä. Poikakerhot vetivät väkeä, 1940—1950-luvulla jopa enemmän kuin voitiin ottaa. Töölössä poikien tapaamiset olivat tilojen harvalukuisuuden takia suuria. Niissä pojat suunnittelivat ja järjestivät itse ohjelmaa. Niissä seurakunnissa, joissa tilaongelmia ei ollut, toimivat monipuoliset poikakerhot. Malmilla esimerkiksi 1950-luvun kerholaiset urheilivat, tekivät jääkiekkomailloja ja sukellusveneitä ja kokoontuivat radiokerhoihin.¹³¹

Sotainvalidien kirkkotilaisuudet ja perinteiset itsenäisyyspäivän jumalanpalvelukset vetivät aikuisia miehiä eniten. Siltä tilanne ainakin Malmin seurakunnan näkökulmasta vaikutti.¹³²

Miesten naisia etäisempään seurakuntasuhteeseen kiinnittivät huomiota myös seurakuntalaiset, niin miehet kuin naisetkin. *Helsingin kirkkosanomien* haastattelussa vuonna 1951 tehtaassa töissä ollut nainen kuvasi työväestön kirkkosuhdetta toteamalla, että työväenluokkaiset perheenäidit kuuluivat kirkkoon mutta että aviomies oli usein kirkosta eronnut. Kristillisyyden itselleen tärkeäksi kokeneet miehet kiinnittivät puolestaan huomiota siihen, miten vähän seurakuntien toiminta tavoitti miehiä. Helsinkiläinen Yrjö Karilas arvioi tilannetta 1962 kirjeessään ystävälleen. Hänen mukaansa naisilla oli seurakunnassa monenlaista toimintaa - heillä oli »Martan ja Marian osa». Hän jatkoi ky-

symällä, olivatko miehet puolestaan »Lasa-ruksen kanssa haudassa». Karilas ja monet muun samanmieliset perustivat Helsingin seurakuntamiehet -nimisen yhteisön, joka järjesti 1960-luvulta lähtien miesten piirejä ja yhteistapahtumia. Heidän tavoitteenaan oli kasvattaa miesten maallikkovastuuta ja lisätä miehille sopivia toimintamuotoja seurakuntien ohjelmaan.¹³³

Pyhäkoulut, ompeluseurat ja kodinhoitokurssit naisten foorumina

Monet helsinkiläisnaiset osallistuivat aktiivisesti kirkonmenoihin, mutta sen lisäksi he pitivät pyhäkouluja ja osallistuivat erilaisiin ompeluseuroihin, joilla koottiin muun muassa varoja diakonia- ja lähetystyöhön. Naistyöstä sen enempää kuin miestyöstä ei seurakunnissa kuitenkaan puhuttu ennen 1950-1960-lukuja. Tytöille ja pojille järjestettiin omat kerhonsa, joiden ohjelma vaihteli sukupuolen mukaan. Tytöt ompelivat ja askartelivat, pojat urheilivat ja rakentelivat. Seurakuntien toiminnan sukupuolittuminen oli siten varsin selvää niin varhaisnuoriso- ja nuorisotyössä kuin aikuistyössäkin. Esimerkiksi Kallion seurakunnassa vuonna 1931 ompelupiirejä oli tarjolla kaikenikäisille naisille. Niitä olivat pikkutyttöjen ompelukerho Pikkaraiset, äitien ompeluseurat, Lasten kesäsiirtolan ompelukerho, Pyhäkouluompeluseura, Lähetysompeluseura ja Diakoniaompeluseura. Nuorille tarkoitettujen ompeluseurojen nimet kuvasivat hyvin toiminnan asenteita. Tytöt toimivat muun muassa Ahertajat ja Muurahaisten -nimisissä ompelukerhoissa.

Sukupuolittuminen kerhotyössä oli monisäikeistä, sillä toiminnan sisällön lisäksi myös tavoitteet olivat erilaisia tytöille ja pojille. 1900-luvun alkupuolen tyt-

tökerhoissa tyttöjä kasvatettiin ompelutöillä hyväntekeväisyyteen ja varainhankintaan. Tyttökerhoissa työskenneltiin yleisesti jonkin hankkeen, kuten esimerkiksi köyhien lasten auttamiseksi. Poikien kerhotoiminta sen sijaan näytti enemmän keskittyvän yhteishengen ja seurakuntayhteyden synnyttämiseen. Pyhäkoulunopettajien enemmistön naispuolisuus taasen kertoi yhteiskunnassa yleisesti vallinneista sukupuolikäsityksistä. Lasten kasvatus ja opettaminen oli määritelty naisille sopiviksi tehtäviksi jo 1800-luvun puolella.¹³⁴ Vaikka seurakunnan toiminta vetosi helsinkiläisnaisiin enemmän kuin helsinkiläismiehiin, ei tilanne merkinnyt sitä, että naisia olisi arvostettu kovin korkealle uskonnollisina ajattelijoina tai toimijoina. Helsingin seurakuntien vuoden 1938 vuosikirjan mukaan »seurakuntien naiset, jotka haluavat osallistua aktiiviseen seurakuntatyöhön, löytävät siihen tilaisuuden ompeluseuroissa». Naiselle tarjottu aktiivisen seurakuntalaisen rooli merkitsi siis ennen kaikkea ompelutyötä ja hengellisen sanoman vastaanottoa.¹³⁵

Isien ja poikien leirillä Kivisaassa 1986. *Kirkko ja kaupunki -lehden arkisto. Kalevi Hujanen.*

Far och son läger på Stenholmen 1986. *Kirkko ja kaupunkis arkiv. Kalevi Hujanen.*

Naiset olivat Vartiokylän kirkkokokouksen kantava voima. *Kirkko ja kaupunki* -lehden arkisto. Laatuksena.

Damerna utgjorde den bärande kraften i Botby kyrkokör. *Kirkko ja kaupunki* arkiv. Laatuksena.

ESKO M. LAINE Seurakunnan tyttökerhot Malmilla 1950-luvulla

Vuonna 1953 itsenäistynyt Malmi oli poikkeuksellisen suuri, työväestön hallitsema seurakunta, johon kuului peräti 15 vanhasta emäpitäjästä irrotettua taajamaa Konalaa, Herttoniemeä, Vartiokylää, Mellunkylää ja Laajasaltoa myöten. Alueella asui noin 35 000 seurakuntalaista, mutta väestö oli jatkuvassa kasvussa.

Rippikoulun lisäksi seurakunnalla oli omaa nuoriso- ja varhaisnuorisotyötä alusta lähtien. Siitä vastasi koko 1950-luvun tyttöjen osalta teologian kandidaatti, sittemmin kappalainen Anna-Maija Laitinen. Malmi peri emäseurakunnaitaan neljä tyttökerhoa, mutta jo 1953 niitä perustettiin 11 lisää. Kerhojen määrä kasvoi koko 1950-luvun. Vuonna 1958 niitä oli 75. Kerhoja pitivät vapaaehtoiset kerhonojajat. Kerholaisia oli vuosikymmenen lopulla yli 1500. Syksyllä 1953 Malmin kerhotalolla kokoontuneessa Muuttolintu-kerhossa kävi kuusi tyttöä. Lumikeijuihin kuului 23, Sinisiskoihin 20 ja Pörräisiin 19 tyttöä. Puistolankansakoulussa pidetty Tähtösten tyttökerho päihitti malmilaiset menen tullen 52 jäsenellään.

Tyttökerhot pyrkivät tavoittamaan kaikki

On silti huomattava, ettei seurakunnallinen toiminta näyttänyt tarjoavan aktiiviselle miehellekään 1930-luvun lopulla kirkonmenojen, raamattupiirien ja kirkkokokouksen ohella sen erityisempää sijaa seurakuntaelämässä. Olennaista kuitenkin oli, että enemmistö seurakuntaviroistakin oli yksin miesten saavutettavissa. Miehillä oli halutessaan mahdollisuus päästä papiksi tai kanttoriksi. Naiset saattoivat edetä kirkollisella urallaan diakonissaksi. Seurakuntasisaren roolissa kristillisen sanoman ajateltiin tulevan esille silti vain käytännön auttamistyössä, ei julistuksena.

Monille helsinkiläisnaisille sanankuulijan rooli oli kuitenkin ilmeisen mieluisa, sillä piirit olivat suosittuja. Ne, jotka kaipa- sivat mahdollisuuksia monipuolisempaan uskonnolliseen toimintaan, etsiytyivät eri-

alle rippikouluikäiset tytöt kolmivuotiaista lähtien. Työn ongelmana oli jatkuvasti tilojen puute. Kerhot kokoontuivat nuorten kerhotalon lisäksi kansakouluissa sekä muun muassa lentokentällä ja Herttoniemen Karhullinnassa. Kussakin toimipisteessä toimi useita eri-ikäisille tytöille tarkoitettuja kerhoja. Pienimmät, 3-8-vuotiaat tytöt, kuuluivat Pikkupiriniöihin, Pikkusiskoihin, Palleroihin, Ruususiin, Hiutaleisiin tai Hippäisiin. Teinitytöille oli tarkoitettu Muuttolintu, Toivon tytöt, Revontulet, Tipsukat ja Korpikaisat. Tavoitteena oli kehittää toimintaa vaihtelevaksi lapsille sopiviksi katsottujen harrastusten, askartelun, laulun, leikkien tai nuotioitujen pohjalta. Tytöt järjestivät myös juhlia ja myyjäisiä. Vanhemmille tytöille oli lisäksi lähetyspiirejä. Jokavuotiset retket seurakunnan kesäkodille Lehtisaareen kuuluivat asiaan itseäänselvyyksinä, samoin voimistelu. Toiminta oli vahvasti hengellisesti motivoitua. Vuosikertomuksissa toistui tunnuslause »tytöt Kristukselle». Kokki-kerhot ja ompeluseurat palvelivat samanaikaisesti kuitenkin myös sukupuolitunutta sosiaalistumista väistyvän pula-ajan hengessä.

laisiin naisyhdistyksiin. Laaja-alaisin niistä oli Helsingin NNKY, jonka jäsenet muun muassa ylläpitivät asuntolaa, ruokalaa ja kirjakauppaa, järjestivät uskonnollisia tilaisuuksia ja raamattu-, ompelu- ja rukouspiirejä, pitivät puheita ja johtivat rukouksia sekä tekivät ja tukivat lähetys- ja sisälähetystyötä.¹³⁶ Helsingin NNKY:n ja Helsingin seurakuntien naistyön välillä olikin siten huomattava ero. NNKY:ssä naiset olivat omaehtoisia toimijoita, ajattelijoita ja puhujia, mutta seurakunnissa ennen kaikkea vastaanottajia.

Helsingin seurakuntien naistyö kehittyi sittemmin laaja-alaisemmaksi. Silti naisten kasvattaminen ja ohjaaminen naisen keskeisimpänä pidettyyn perheenäidin rooliin tuli ilmi monissa seurakuntien tilaisuuksissa. Vuodesta 1943 lähtien seurakunnat järjestivät kodinhoitokursseja naimisiin menossa oleville nuorille naisille, mutta myös muiden ikäluokkien naisille. Sukupuolirajat murtuivat hieman 1970-luvulla, jolloin kursseille osallistui jonkin verran myös nuoria miehiä. Keittiöasiat säilyivät kuitenkin selvästi enimmäkseen naisten kiinnostuksen kohteina. Vielä vuonna 1980 Meritullinkadulla sijainneessa opetuskeittiössä pidettiin maksullisia ruoka- ja kotitalouskursseja. Opetuskeittiön toiminta lakkautettiin 1980-luvun alkupuolella.¹³⁷

Maallikosta seurakuntalaiseksi

Sukupuoli vaikutti myös siihen, millä tavalla maallikosta kehkeytyi merkittävä seurakuntalainen ja päättäjät. 1900-luvulle tultaessa vain miehet saivat äänestää ja asettua ehdolle kirkollisissa vaaleissa. Kirkollinen vaalitapa heijasti yhteiskunnan käytäntöä. Kun vuoden 1906 eduskuntavaaliuudistuksessa myös naiset saivat äänioikeuden ja vaalikelpoisuuden valtiollisissa vaaleissa, alettiin

kirkossakin pohtia naisten mahdollisuutta osallistua kirkollisiin vaaleihin. Tämä toteutuikin, mutta hitaasti. Kirkollista äänioikeutta alettiin puuhata vuonna 1908, mutta sen toteutuminen vei vuoteen 1918. Naisen pääsy luottamusmieheksi eli vaalikelpoisuus oli äänioikeutta hankalampi kysymys. Kirkolliskokouksessa vastustajat pelkäsivät tehtävien »vieroittavan» naiset kodin piirissä tapahtuneesta kutsumustyöstä. He uumoilivat pääsyn luottamustehtäviin johtavan aikaa myöten myös naispappeuden toteutumiseen. Naisten oikeus asettua ehdolle kirkkoneuvostoihin toteutui vasta 1925. Vaalikelpoisuus kokonaiskirkon asioista päättävään kirkolliskokoukseen naisille myönnettiin vasta 1933.¹³⁸

Helsingin suomalaisten seurakuntien kirkkoneuvostoihin naisia alkoi tulla 1930-luvun tietämillä, ensin Pohjoisessa ja Eteläisessä seurakunnassa ja vasta myöhemmin työväenvaltaisessa Sörnäisten seurakunnassa. Esimerkiksi 1920-1930-lukujen taitteessa Pohjoisen suomalaisen seurakunnan kirkkoneuvoston 12 jäsenestä kolme oli naisia: kansakoulunopettajatar Avena Sahlberg, NNKY:n Liiton liittosihteeri Sanni Lampen ja entinen vakuutusvirkailija Fanny von Hertzen. Sörnäisten suomalaisen seurakunnan kirkkoneuvostossa sen sijaan ei ollut vielä yhtään nais-

Paavalin seurakunnan vanhus-
tenkerho. *Kirkko ja kaupunki*
-lehden arkisto. Laatuksiva.

Seniorklubben i Paavalin
seurakunta. *Kirkko ja kaupunki*
-lehtien arkiv. Laatuksiva.

Nainen oli harvinaisuus 1950-luvun kirkkovaltuustossa. 2000-luvulla naiset ovat enemmistönä yhteisessä kirkkovaltuustossa. *Kirkko ja kaupunki* -lehden arkisto.

På 1950-talet fanns det inte många damer i fullmäktige-församlingen. På 2000-talet utgörs majoriteten av gemensamma kyrkofullmäktiges medlemmar av damer.

Kirkko ja kaupunkis arkiv.

ta. Ruotsinkielisissä seurakunnissa naiset tulivat kirkkoneuvostoihin myöhemmin. Sissi Lindström ja Elly Söderlund valittiin Sörnäisten ruotsalaisen seurakunnan kirkkoneuvostoon vuonna 1950. Kirkkoneuvostoon valittujen naisten määrän kasvu vei aikaa vuosikymmeniä huolimatta siitä, että naiset osallistuivat miehiä aktiivisemmin kirkon toimintaan ja että Helsinki oli yliopistokaupunki ja monien koulutettujen naisten ja miesten kotipaikka.¹³⁹

Naisten osuus Helsingin seurakuntien luottamustehtävissä kasvoi vuosisadan loppua kohden. Vuonna 1949 kirkkoneuvostoissa naisia oli 16 %, vuonna 1969 27%. Kirkkovaltuustossa naisten määrä kasvoi kyseisinä vuosina 8 prosentista 17 prosenttiin. Merkittävä muutos tapahtui 2000-luvun alussa, jolloin naiset saivat enemmistöaseman yhteisessä kirkkovaltuustossa.¹⁴⁰

»Pakkokirkosta» uskonnolliseksi enemmistöyhteisöksi

Tapakulttuuri muuttuu

Kun 1700-luvun lopulla ruotsinkieliset jumalanpalvelukset alkoivat aamulla puoli

kymmeneltä ja suomenkieliset kello seitsemältä, sunnuntain päiväjumalanpalveluksen alkamisaika vakiintui kello 10:ksi 1930-luvun loppuun mennessä. Vielä 1920-luvun lopussa sunnuntain jumalanpalvelukset alkoivat esimerkiksi Vanhassakirkossa yhdeksältä ja Suurkirkossa klo 12. Vuonna 1930 molempia siirrettiin tuntia myöhemmäksi, mikä aiheutti sen, että Vanhankirkon jumalanpalveluksen osallistujamäärä lisääntyi, mutta Suurkirkon pieneni.¹⁴¹

Jumalanpalveluksen alkamisajankohdan ja osallistujamäärän välillä oli siten jo vuosisadan alussa kytkös. Mitä pidemmälle vuosisata kului ja mitä enemmän erilaiset vapaa-ajan riennot lauantai-iltaisain lisääntyivät, sitä aikaisemmalta kello 10:n jumalanpalvelus alkoi monista tuntua. Alun perin agraarisen maatalousyhteiskunnan päivärytmin mukaan muotoutuneet jumalanpalvelusajat eivät sopineet urbaaniin elämänmuotoon. Vielä 1920-1930-lukujen taitteessa sunnuntaiaamun jumalanpalveluksissa kirkot olivat melko täynnä, mutta tilaa alkoi jo löytyä. Esimerkiksi Kallion 1500-paikkaisessa kirkossa väkeä kävi kesäsunnuntaisin 800-900 ja talvisin 1000-1500.¹⁴²

Sunnuntaiaamujen jumalanpalvelusten

kävijämäärä laski 1900-luvun loppua kohden koko ajan, joskin seurakuntien välistä vaihtelua esiintyi jonkin verran. Vuoden 1950 jälkeen määrä kääntyi laskusuuntaan. Kallion kirkon kävijämäärä tipahti vuoteen 1960 tultaessa keskimäärin 300 henkeen sunnuntaipalvelusta kohti. Muutos kuvasti koko kaupungin tilannetta. Helsingin asukasmäärä kasvoi 1960-luvulla, mutta kirkossakäyntimäärät eivät kasvaneet samassa määrin. Kirkossakäyntimäärä väheni 1960-luvulla koko maassa, mutta Helsingissä käyntimäärä väheni suhteessa eniten. Vuonna 1965 haastattelututkimuksen mukaan 49 % helsinkiläisistä sanoi käyneensä kirkossa viimeksi yli vuosi sitten. Vaikka helsinkiläisten kirkossakäyntimäärä laski, ehtoollisella käyntien määrä kohosi. Sen johtui siitä, että ehtoollinen yleistyi jumalanpalveluksissa.¹⁴⁵

Kirkossakäyntimäärään ei vaikuttanut yksin alkamisajankohta vaan myös se, että kirkollinen tapakulttuuri alkoi hiiptä. Myös muiden maailmankatsomusten nousu kristillisten käsitysten rinnalle verotti kirkkoaktiivisuutta. Vuoden 1922 uskonnonvapauslaki poisti puolestaan kirkkoon kuulumisen pakon. Kirkonmenoihin osallistumiseen vaikutti epäilemättä sekin, että sunnuntaiamuisin kaupunkilaisille oli tarjolla paljon erilaista vapaa-ajantoimintaa. Esimerkiksi *Työmies-lehden* mukaan eräänä toukokuisena sunnuntaina 1906 kirkonmenojen aikaan pidettiin »sampolaisten», »Ponnistuksen», harjantekijöiden, sementintekijöiden, kirvesmiesten ammattiosaston ja valajien ammattiyhdistyksen kokoukset. Lisäksi tarjolla oli »Veljeyspiirin venematka» ja »puunjalostus konetyöntekiäin kä-

Joulun alusajan konsertit vetävät kirkkosalin täyteen. Helsinkiläisten osallistuminen jumalanpalveluksiin laski 1960-luvulta lähtien. Vain iltakirkkojen suosio kasvoi. Aikainen aamuherätys sopi kaupunkilaiseen elämäntyyliin huonosti. *Otavan kuva-arkisto.*

Adventskonsserterna drar fullt hus. På 1960-talet minskade gudstjänstbesökarna i Helsingfors. Bara kvällsgudstjänsternas popularitet ökade. Att stiga tidigt upp passade inte in i stadsbornas livsstil. *Otavas arkiv.*

velyretki». Edellisten lisäksi sunnuntaiaamuun tarjosivat tehtävää monet muutkin yhdistykset. Vuosina 1908-1909 kaupungissa oli työväenliikkeeseen, politiikkaan, kulttuurielämään, urheiluun, hyväntekeväisyyteen, naisasiaan ja nuorisotyöhön liittyneitä yhdistyksiä peräti 555 kappaletta. Niistä uskonnollisia ja kirkollisia yhdistyksiä oli yhteensä 27.¹⁴⁴

Seurakunnat sen sijaan pitivät kiinni lepöpäivän pyhittämisestä. Ne eivät pitäneet urheilua sopivana sunnuntaipäivän vietotapana 1950-luvulla, vaikka järjestivät paljon urheilutoimintaa varsinkin pojille. Muita syitä kirkossakäyntien vähenemiseen seurakunnissa löydettiin tansseista, huvituksista, alkoholinkäytöstä, nuorten urheilukilpailuista ja sunnuntaityöstä viljelyspalstoilla.¹⁴⁵

Kaupunkilaiset kirkossa

Seurakuntalaisten mielestä jumalanpalveluksista ja muista kirkonmenoista poisjääntiin vaikutti se, että tilaisuudet olivat liian »jäykkiä» ja »kaavamaisia», kuten eräs teollisuustyötä tekevä helsinkiläisnainen asian ilmaisi *Helsingin kirkkosanomien* haastattelussa vuonna 1951. Hän kaipasi tilaisuuksiin kodikkuutta ja yksinkertaisuutta. Pahinta hänen mielestään kuitenkin oli pappien asettuminen politiikassa työväkeä vastaan. Papin piti hänestä olla epäpoliittinen ja suhtautua kaikkiin samalla tavalla. 1960-luvulla helsinkiläiset toivoivat puolestaan jumalanpalveluksen ajankohdan myöhentämistä, musiikin ja laulun lisäämistä, hyvää saarnaa ja kirkkoihin tunnelmallisuutta.¹⁴⁶

Jo 1900-luvun alussa kirkossa kävivät eniten naiset ja vanhemman ikäpolven edustajat. Työväenluokkaiset miehet olivat kirkossa melko harvinainen näky. Niin oli-

vat myös »lahjakkaat ja sivistyneistö», kuten presidentinrouva Ester Ståhlberg asian ilmaisi päiväkirjassaan lokakuussa 1923. Ståhlbergin omat näkemykset osoittivat koulutetun väestön suhdetta kirkkoon. Hänelle usko Jumalaan oli tärkeää, mutta hän vierasti kristillisiä dogmeja. Helsinkiläisten sivistyneistönaisten joukossa oli Ståhlbergia kauemmaksikin etääntyneitä naisia, kuten Risto Rytin puoliso Gerda Ryti ja hänen ystävänsä kirjailija Helmi Krohn. He olivat kiinnostuneista spiritismitä ja yhteydenpidosta henkiin. He pitivät itseään spiritualisteina.¹⁴⁷

Muutamaa vuosikymmentä myöhemmin Malmin seurakunnassa kirkonmenoista poisjääneiden yhteiskunnallinen tausta ilmaisiin hieman toisin. Vähiten kirkossa kävi työläisiä ja varakkaita helsinkiläisiä. Myös liike- ja virkamiehet olivat alkaneet etääntyä merkittävässä määrin kirkosta.¹⁴⁸

1960-luvun lopussa jumalanpalveluksissa kävivät eniten yli 65-vuotiaat, naiset ja nuoret, lukuun ottamatta työväenluokkaan kuuluneita nuoria. Eri elämäntilanteissa olleista leskien osuus sanankuulijoista oli korkein. Ruotsinkieliset osallistuivat suomenkielisiä hieman ahkerammin. Alempiin sosiaaliryhmiin kuuluneet naiset ja vanhuksat kävivät uskollisemmin kuin ylempien sosiaaliryhmien väki.¹⁴⁹

Sunnuntaiaamujen jumalanpalvelusten kävijämäärä ei kuitenkaan ollut koko totuus helsinkiläisten kirkkoaktiivisuudesta. Joulukirkot vetivät väkeä huolimatta siitä, että kirkossakäynti muuten oli laskusuuntainen. Lisäksi muiden kirkkotilaisuuksien käyntimäärä kohosi koko ajan. Ilta-kirkkojen ja muiden kirkossa järjestettyjen tilaisuuksien suosio ohitti sunnuntaijumalanpalvelusten suosion 1970-luvulla. Lisäksi monet helsinkiläiset kuuntelivat radiosta kirkonmenoja aamukahviaikaan.

Uskonnollisuuden muuttuminen yksityiseksi asiaksi ja kirkollisen tavan heikkeneminen oli silti tosiasia, mistä kertoivat esimerkiksi helsinkiläiskirjailijoiden muistelmät kotikaupungistaan. Niissä kirkko oli lähinnä osa kaupunkimaisemaa tai maamerkki, jonka avulla osasi suunnistaa postilaatikolle.¹⁵⁰

1900-luku ei ollut merkittävä yksin helsinkiläisten kirkossakäyntiaktiivisuuden suhteen. Vuosisadan aikana luterilaisen kirkon yhteiskunnallinen asema ja suhde valtioon muuttuivat paljon. Vuosisadan alun valtionkirkosta, johon lähes kaikki kansalaiset pakosta kuuluivat, tuli vuoden 1922 uskonnonvapauslain myötä kansan enemmistön kirkko, jota on kutsuttu kansankirkoksi. Vuosisadan loppupuolelle tultaessa käsitys koko kansan kokoavasta kirkosta tuli haastetuksi, kun kirkon kokonaisjäsenmäärä alkoi vähetä. Vielä vuonna 1970 koko maan väestöstä luterilaiseen kirkkoon kuului noin 95 %. Merkittävä taitekohta oli vuosi 1983, jolloin koko maan väestöstä ensimmäistä kertaa alle 90% kuului kirkkoon (89,8%). Vastaava raja alitettiin kaupunkien väestön osalta hieman aikaisemmin, vuonna 1980. Jäsenmäärän supistuminen näkyi ensimmäisenä kaupungeissa, ja erityisesti 1950-luvulla perustetun Helsingin hiippakunnan ja siihen kuuluneen Helsingin kaupungin alueella. Valtionkirkosta muotoutui uskonnollinen enemmistöyhteisö.¹⁵¹

Helsinkiläiset rippikoulussa ja toimituksissa

Vaikka helsinkiläisten kirkossakäynnin aktiivisuus kokonaisuudessaan laski, esimerkiksi toimitukset ja rippikoulut säilyttivät suosionsa seurakunnan jäsenten keskuudessa. Monille ne muodostivat

tärkeimmän yhdyssiteen seurakuntaan 1900-luvun lopulla.

Helsinkiläisten kasteet ja avioliittoon vihkimiset toimitettiin pääasiassa kirkossa ja kirkkoherranvirastossa eli pastorinkansliassa vuosisadan puolivälin tienoille saakka. Se johtui ilmeisesti lähinnä pappien riittämättömästä määrästä. Helsinkiläiset eivät nähneet tapaa ongelmana. Kasteiden lisäksi myös kirkollinen haetaan siunaaminen ja avioliittoon vihkiminen säilyttivät asemansa uskonnonvapauslaista huolimatta. Lähes kaikki helsinkiläiset valitsivat kirkollisen avioliiton solmimisen ennen vuosisadan puoltaväliä. Sen jälkeen siviilivihkimisen suosio kasvoi. Vuonna 1975 sen valitsi helsinkiläisistä 8 %. Myös avoliittojen yleistymisen Helsingissä 1960-1970-luvuilla haastoi kirkollisen avioliittoon vihkimisen.¹⁵²

Helsinkiläiskotien ja seurakuntien kohtaamispaikkoja olivat myös rippikoulut ja siihen liittyneet tilaisuudet. Suurin osa nuorista kävi rippikoulun, ja vuosisadan loppua kohden rippikoulun asema vahvistui entisestään. Esimerkiksi Kallion seurakunnassa 1970-luvun alussa nuorista noin 70 % kävi rippikoulun, mutta vuonna 2000 peräti 95 %. Malmilla suorittivat rippikoulun vuonna 1969 lähes kaikki nuoret ja vuonna 1999 puolestaan 93 %.¹⁵³

Ihmisten etsintää ja uuden kokeilua

Seurakuntatyön synty ja muutos

Seurakuntien kiinnostus uusiin työmuotoihin heräsi suurelta osin niin sanotun nuorkirkollisen suuntauksen ansiosta 1900-luvun alussa. Helsinkiläinen nuorkirkollinen papisto korosti seurakuntalaisen yhteyttä seurakuntaan. Kaupungistumisen, materialististen maailmankatso-

Pastori Kalervo Kumpulainen opetti kristinopin perusteita Suomenlinnassa. *Kirkko ja kaupunki -lehden arkisto.*

Pastor Kalervo Kumpulainen undervisar i den kristna lärans grunder på Sveaborg. *Kirkko ja kaupunkis arkiv.*

Tarpoilan rippileirillä. Leiririppikoulujen järjestäminen lisäsi rippikoulujen suosiota. *Kirkko ja kaupunki -lehden arkisto. Kalevi Hujanen.*

Skriftskoleläger i Tarpoila. Lägren ledde till ökat intresse för skriftskolorna. *Kirkko ja kaupunkis arkiv. Kalevi Hujanen.*

musten vahvistumisen ja vapaakirkollisen liikehännän leviämisen puristuksessa eläneet seurakunnat tarvitsivat kuitenkin uusia toimintatapoja, jotta seurakuntalaiset olisivat löytäneet yhteyden kirkkoonsa nuorkirkollisten toivomalla tavalla. Siksi seurakunnat ottivat vähitellen ohjelmaansa yhdistysten tekemän pyhäkoulu-, diakonia-, lapsi-, nuoriso- ja aikuistyön. Uudistukset lähtivät kuitenkin usein yskähdellen liikkeelle. Esimerkiksi Pohjoisen suomalaisen seurakunnan alueella pyhäkoulutyö siirtyi yhdistyksiltä seurakunnille 1910-luvulla, mutta se hiipui ensimmäisinä seurakunnallisina vuosinaan.¹⁵⁴

Niin lapsi-, nuoriso- kuin aikuistyössäkin seurakuntaelämän synty merkitsi pienryhmätoiminnan sekä uudentyypisten isojen kokousten alkua. Seurakuntayhteyden herättämiseksi alettiin järjestää esimerkiksi seurakuntailtoja. Tilojen puutteesta kärsivissä Sömäisten seurakunnissa pidettiin ulkoilmatilaisuuksia. Uusien työmuotojen myötä seurakuntiin palkattiin uusia työntekijöitä: diakonissoja, tyttö- ja

poikatyöntekijöitä ja naisteologeja, joista ensimmäinen otettiin Pohjoiseen suomalaiseen seurakuntaan vuonna 1932. Helsingin seurakunnat olivat edelläkävijöitä naisteologioiden kirkollisina työnantajina.¹⁵⁵

Toisen maailmansodan jälkeen seurakuntatyö muuttui monella tapaa. Yhtäältä syynä oli se, että tapakulttuuri, arvostukset ja yhteiskunnallinen elämä muuttuivat sotien jälkeen paljon. Kirkon toiminnan muutokset heijastivat yleistä asennemuutosta: hierarkkisuus alkoi hiipua. Toisaalta seurakunnat muuttivat toimintaansa, jotta ne tavoittaisivat perinteisestä kirkollisesta tapakulttuurista etäännyneen modernin ja television katselun aloittaneen helsinkiläisen. Esimerkiksi vanhastaan ehtoolliselle pääsyt yhtenä edellytyksenä toiminut rippikirjoitus päättyi Helsingin seurakunnissa 1950-luvun aikana. Kirkkolaista se poistui vuonna 1959.¹⁵⁶

Asenteiden tasolla muutos näkyi siinäkin, että seurakunnan toiminta tuli yhä enemmän osaksi seurakuntalaisten arkea ja tavallista elämänpäiriä. Juhlallisten ja

yksinomaan hengellisten tilaisuuksien rinnalle kehittyivät uudentyyppinen vapaa-muotoisempi toiminta, joissa hengellinen sanoma ei ollut pääosassa tai päällekkävää kuten monissa vuosisadan alkupuolen tilaisuuksissa. Yhtäältä kuitenkin myös suorasanainen ja kohti käyvä julistustyö säilytti asemansa. Se näkyi esimerkiksi seurakuntien yhteisessä katulähetystyössä. Toimintamuotojen monipuolistuminen heijasti myös seurakuntalaisten uskonnollisten näkemysten heterogeenisuutta. Kaupungista löytyi niin perinteisten herätysliikkeiden, kuten lestadiolaisuuden ja herännäisyyden, kannattajia sekä uuspietistisen liikkeen eli esimerkiksi Kansan Raamattuseuran ja Kansanlähetyksen kannattajia. Helsinkiläisten joukossa eli vahvana myös kristillisyyden kriittinen arviointi sekä valmius tarkastella Raamattua ja kristillistä oppiperinnettä uusien teologisten tutkimustulosten valossa. Kirkkoon kuului myös harvakseltaan seurakunnan toimintaan osallistuvia sekä seurakuntaan ja uskontoon välinpitämättömästi suhtautuvia kirkon jäseniä.¹⁵⁷

Uudentyyppistä seurakuntatyötä edustivat esimerkiksi Töölön ja Meilahden seurakuntien kesäisin järjestämät uskonnollisten yhteislaulujen illat Soutustadionilla, Malmin seurakunnan kesällä 1960 organisoima kokoussarja Kannelmäen ostokeskuksen aukiolla, koulupastoritoiminnan aloittaminen vuonna 1969 ja opiskelijatyön aloittaminen 1970-luvun alussa. Kuuntelevaa sielunhoidollista ja vuorovai-kutteista toimintaa edusti puolestaan Töölön seurakunnassa 1960-luvulla järjestetty »keskustelupalvelu».¹⁵⁸

Uutta seurakuntatyötä oli myös 1950-luvulla aloitettu teollisuustyö. Se aloitettiin Kalliossa, jossa seurakuntaa pidettiin »suurena teollisuusseurakuntana». Siellä koettiin, että »työväki kulkee elämän suuressa virrassa suureksi osaksi kirkon ohii». Työ-

väestöön yhteyttä etsinyt teollisuuspappi kierteli tehtaissa ja työpaikoilla ja organisoiki kirkon, työntekijöiden ja työnantajien keskinäisiä tapaamisia. Työmuodot noudattivat kirkon teollisuustyötä kehittäneen pastori Toivo I. Palon luomia malleja. Helsingin seurakuntayhtymään palkattiin 1970-luvun alussa työntekijä organisoimaan kaikkien seurakuntien vastaavaa toimintaa. Vuosikymmenen kuluessa teollisuustyön nimi muuttui yhteiskunnalliseksi työksi, mikä heijasti ajatusta kirkon ja seurakuntien laajasta sosiaalis-eettisestä vastuusta. Helsingin seurakuntien yhteiskunnalliseen seurakuntatyöhön kuului 1980-luvulta lähtien esimerkiksi seurakuntien ja ammattiyhdistysliikkeen helsinkiläisten paikallisjärjestöjen yhteistoiminta. Tapaamisissa on käsitelty muun muassa työssä jaksamista ja uupumista. Yhteistoiminnan alkuvuosina kohtaamisia sävytti ammattiyhdistysväen kirkkoon kohdistama arvostelu. Neuvotteluihin osallistunut pappi sai tehdä »tiliä» erityisesti kirkon asettumisesta valkoisten puolelle sisällissodassa.¹⁵⁹

Kirkon ja työväen kohtaamista alettiin aktiivisesti edistää 1940-luvun lopulta lähtien. Työpaikoilla alettiin järjestää kirkon ja sen jäsenten tapaamisia ja hartaushetkiä. Töölön seurakunnan piispantarkastukseen 1959 liittyi vierailu Weilin+Göösön kirjapainoon. *Kirkko ja kaupunki -lehden arkisto.*

På 1940-talet började man aktivt satsa på mötet mellan kyrkan och arbetstagarna. På arbetsplatserna anordnades andaktsstunder och träffar för kyrkan och dess medlemmar. Vid biskopsvisitationen i Töölön finska församling är 1959 ingick också ett besök på Weilin+Göös boktryckeri. *Kirkko ja kaupunki arkiv.*

LIISA JÄRVINEN

Naispapin
päiväkirjan lehdiltä

Valmistuin Helsingin yliopiston teologisesta tiedekunnasta 1964. Olin töissä Oulunkylän seurakunnassa tammikuusta 1965 lähtien, ensin nais-teologina ja sitten lehtorina. Pappisvihkimyksen sain huhtikuussa 1988 ja olin sen jälkeen Oulunkylässä kappalaisen virassa kesäkuuhun 2003.

10.04.1988

Olen tehnyt työtä kirkossa yli 23 vuotta, ja koko ajan on pääni päällä loistanut kuin kultakruunu näkymätön mutta selvästi havaittava tieto »ei saa»: tämä teologi ei saa kastaa, ei saa vihkiä, ei saa haudata, ei saa toimittaa jumalanpalvelusta. Sitten tulee muuan sunnuntai lukemattomien ja taas lukemattomien sunnuntain saatossa, jolloin Piispa laskee kätensä painavasti tuon kultakruunun kohdalle, ja kas, hetkessä sana »ei» on poispyyhitty, ja pääni päällä lukee nyt »saa»: tämä teologi saa kastaa, vihkiä, haudata, toimittaa jumalanpalveluksen, hän saa käyttää stolaa ja messukasukkaa, hän saa kutsua itseään papiksi.

18.04.1988

Ilkka, virallinen apulainen, laski tässä yhtenä päivänä leikkiä, että joskus hän vielä pukeutuu pitkiin hiuksiin ja korvarenkaisiin ja mennä viipottaa »hippinä» miestä pyytäneiden luokse ja il-

moittautuu kynnyksellä silmäripsiään räpsytel-
len: »Minä olen nyt se miespappi.»

30.04.1988

Talon isäntä esittelee minut toisille »hengen
naisena», mikä omasta mielestäni on varsin
osuva arvonimi, ellei pastoria tahdo (tai siedä)
käyttää...

24.05.1988

Myöhemmin kotivirastossa kysyin virkaveljiltä, oliko heille sanottu koskaan samalla tavalla kuin minulle hääjuhlien ruokapöydässä morsiamen isän suulla: »Niin kuin tämä viehättävä pastori äsken kirkossa sanoi...» Ei ollut sanottu eikä tultaisi kuulemma sanomaankaan.

16.07.1988

Ihan vihaksi pistää tämä ilo, joka on riistetty minulta näin kauan! Vihaksi pistää, kun ajatellen, miten monta vuotta olen ollut paitsi näitä töitä, kasteita, häitä ja hautajaisia. Ilo kulkee lävitseni palatessani kierrokseltani, sellainen mielenkepeys, joka voi nousta vain syvältä pohjavesistä joita häät ja hautajaiset liikuttavat.

NAISPAPIN PÄIVÄKIRJA (1989)

Pappisvihkimys
Helsingin
tuomiokirkossa
kesäkuussa 2005.
Papeiksi vihittiin
kymmenen naista
ja kaksi miestä.
Seppo J. Sirkka.

Prästvigning i
Helsingfors dom-
kyrka i juni 2005.
Tio kvinnor och
två män
prästviges. *Seppo
J. Sirkka.*

Kallion seurakunnan Merihaan seurakuntakoti toimi korkean tornitalon alakerroksessa. Sen edessä olevalla terassilla tanssittiin israelilaisia kansantansseja 1980-luvulla. Tilaisuus päättyi iltahartauteen. Kesällä 1986 osallistujia oli yli 400. *Kirkko ja kaupunki -lehtien arkisto. Tauno Manninen.*

Berghälls finska församlings församlingshem i Havshagen är inrymt i bottenvåningen på ett av tornhusen. På 1980-talet dansades israelisk folkdans på terrassen. Evenemanget avslutades med aftonandakt. Sommaren 1986 uppgick deltagarantalet till drygt 400. *Kirkkoja kaupunkis arkiv. Tauno Manninen.*

Uudenlaisen seurakuntatyön synty ja kehittyminen merkitsivät sitä, etteivät pappit ja kanttorit enää olleet seurakuntien ainoita hengellisen työn tekijöitä. Vuonna 1906 seurakuntien palkkalistoilla olivat pappien ja kanttorien lisäksi urkurit, vakinainen kanslia-apulainen ja kirkon ovenvartijoita eli kirkonpalvelijoita. Vuonna 1938 seurakuntien työntekijäkuntaan kuului edellisten ammattiryhmien lisäksi diakonisseja, koulutukseltaan kirjava joukko nuorisotyöntekijöitä sekä kirkon-, rakennus- ja hautauskonttorien talous-, hallinto- ja kanslia-asioista vastaavat henkilöt. Myöhemmin henkilökuntaan tulivat muun muassa päiväkerhojen lastenohjaajat. Kuva seurakunnan työntekijästä muuttui vuosisadan kuluessa niin Helsingissä kuin muuallakin Suomessa. Myös pappiskuva sai uusia piirteitä naispappeuden toteutumisen myötä. Helsingissä vuoden 1988 aikana seurakuntien ja seurakuntayhtymän palvelukseen tuli 56 naispappia.¹⁶⁰

Autokirkko ja tivolipappi

Seurakuntalaisia tavoiteltiin tavanomaisen seurakuntatyön lisäksi myös evankelioinnin avulla. Sen tehtävänä oli tavoittaa kirkosta etäännyneet suoralla sananjulistuksella esimerkiksi katulähetystyössä ja evankelioimisilloissa, jotka vetivätkin kirkkoihin paljon väkeä.

»Yksi nykyajan rytmiä kuvastava seurakunnallinen toimintamuoto» oli autokirkko, joka jäi monien muiden uusien työmuotojen tavoin verrattain lyhytkestoiseksi. Se oli reaktio 1960-luvun lopulla tulleeeseen vapaa-aikaa lisänneeseen viisipäiväiseen työviikkoon. Helsingiläis seurakunnissa pelättiin, että vapaus johtaisi holtittomuuden, alkoholisuuden ja muiden vaarallisina pidettyjen asioiden kasvuun.

Toiminnan ulottamiseen viikonloppuvapaisten ja kesälomien ajaksi kesämökeille maaseudulle lähteneiden helsinkiläisten keskuuteen koettiin siksi tarvetta.¹⁶¹

Niinpä 1970-luvun alussa muiden palveluautojen eli linja-, meijeri-, kauppa-, pankki- ja kirjastoautojen lisäksi eteläsuomalaisella maaseudulla vastaan saattoi huristella myös Helsingin seurakuntien kirkkoauto. Joukko seurakuntien työntekijöitä ja maallikoita kiersi kesäisin pakettiautolla Helsingin lähipitäjissä, kuten Siuntiossa, Sammatissa ja Karjalohjalla. Auton kiertoreitistä ja tilaisuuksista ilmoitettiin lehdistä etukäteen. Iltapäivisin autokirkkolaiset vierailivat huviloilla. Illansuussa he järjestivät kirkkohetken. Telttatuolit avattiin, kovaääninen nostettiin auton katolle ja auton eteen koottiin alttari. Sen eteen asetettiin mikrofoni. Musiikkia varten laitettiin magnetofoni tai levysoitin päälle. Koolle tullut seurakunta katseli tilaisuuksien aikana alttarin asemasta auton kylkeen maalattuja raamatunlauseita ja takaa avautuvaa kesäistä maisemaa.¹⁶²

Modernit lähestymistavat ja kohtaamiset lomaseuduilla vetosivat lomaileviin helsinkiläisiin jossain määrin. Perheenäidit arvostivat sitä, että ohjelmaa oli aikuisten lisäksi tarjolla myös lapsille. Kaiken kaikkiaan tilaisuuksia pidettiin kesässä 50-60. Paikalle tuli keskimäärin 20-30 henkilöä. Sananjulistuksen tueksi heille ja muille automatkoilla tavatuille jaettiin traktaatteja.¹⁶³

Tivolipappi puolestaan tavoitteli helsinkiläisiä Linnanmäellä 1970-luvun alkuvuosina. Sunnuntaipäivisin Peacock-teatterissa pidettiin Papin pätkis -hetkiä. Ohjelmasisältö oli vaihtelevaa ja avaramielistä. Mukana oli sekä kristillistä julistusta että ohjelmanumeroita. Arkisin pappi oli tavattavissa omassa mökissään, jonka ulkoseinään kiinnitetty kyltti kutsui ker-

tomaan papille »rohkeasti» huoliaan ja murheitaan. Vastaanotoilla kävi kuitenkin harvakseltaan väkeä.¹⁶⁴

Kirkkokuulutuksista viestintään

Kirkollisten kuulutusten asema seurakunnallisen tiedotuksen tärkeimpänä elementtinä säilyi pitkään. Pitkiä olivat kuuluksetkin, sillä ne kestivät yleensä 15 minuuttia vielä 1920-1930-lukujen taitteessa. Kirkkoväki ei jaksanut niitä kuunnella, vaan osa poistui niiden takia kirkosta kesken jumalanpalveluksen. Kuulutusten rinnalle kehittyi ilmoittelu päivälehdissä. 1920-luvun kuluessa kaikilla kuudella seurakunnalla oli oma lehti. Niitä jaettiin pastorinkanslioissa ja jumalanpalveluksissa, joten kovin monille helsinkiläisille ne eivät tulleet tutuiksi.¹⁶⁵

Monissa seurakunnissa nuoret toimittivat omia lehtiä, joista monet olivat alkuun käsinkirjoitettuja. Suomalaiset seurakunnat julkaisivat yhdessä vuosina 1935-1961 nuorille tarkoitettua *Nuori kirkko* -lehteä.

Seurakunnat tulivat uudella tavalla osaksi helsinkiläisten arkea, kun posti kantoi kotiin vuodesta 1960 lähtien keran viikossa ilmestyneen seurakuntien yhteisen lehden *Kirkko ja kaupungin*. Ruotsinkielisetkin saivat postissa oman lehensä, joka 1970-luvun alusta lähtien oli nimeltään *Kyrkpressen. Kirkko ja kaupunkia* edelsi *Helsingin kirkkosanomiat*, mutta sen painos oli verrattain pieni, ja lehti julkaistiin harvakseltaan. Yhteisistä lehdistä huolimatta seurakunnat julkaisivat edelleen omia lehtiään.¹⁶⁶

Helsinkiläisseurakuntien tiedotustoiminta oli aluksi ennen kaikkea seurakunnallisia tapahtumia koskenutta ilmoittelua ja yksisuuntaista tiedottamista. Tiedotustoiminnan tarkoituksena oli myös muo-

vata helsinkiläisten maailmankuvaa ja toimintaa, sillä tiedottamisella pyrittiin ta-voittamaan kirkosta etäännyneitä. Tavoitetta palvelivat niin lehdet kuin Asematunnelin julkaisu. Vuoden 1959 neljänhden seinän varaaminen 1970-luvun alussa seurakuntien käyttöön ilmoitusten ja julistusten kiinnittämistä varten.¹⁶⁷

Vähitellen tiedotuksessa tapahtui näkökulman muutos. Tiedotuksesta kehittyi modernia vuorovaikutteista viestintää, Helsingfors finska ev.-luth. församlingars språkrör *Helsingin kirkkosanomiat*. Paradsidan i nr 4/1959.

HELISINGIN KIRKKOSANOMAT

N:o 4 — 17. vuosikerta Helsingin suom. ev. lut. seurakuntien julkaisu 1959

Helsingin piispa Martti Simojoki:

MEIDÄN OLISI NÄHTÄVÄ Jeesuksen silmin ihminen ihmisessä

”Kristuksen aikeleissa kulkeva pääkaupungin kansa on kutsuttu työhön ja toimeen sen puolesta, mikä saattaisi vaikuttaa siten, että ihmisen — olipa hän ken tehansa — olisi vaikeampi olla paha ja helpompi olla hyvä, kuten joku on sanonut”, lausuu Helsingin hiippakunnan piispa Martti Simojoki ohjeissa lervhdyksessään pääkaupungin asukkaalle. Hänen viitoittamansa yhteistä työnäkyyä kuvaa myös toleamus: ”Eiköhän nykyinen puseritava olo, joka tuhoaa paljon ja vanhaa elämää, johdukin juuri siitä, että ihmisestä lopulta niin vähän nykyään välitetään. Ei ole niitä henkilöitä, jotka Jeesuksen silmin katsolisivat elämää. Sitä syytä ihmisen on turvaton ja silttiina raasteleville pahan valloille.”

Piispa kirjoittaa:

— Saanen sanoa jotain tunsaa rakkaat kuvat. Elämän Helisingin läsen muuttaneen-juuria on varoen hoitettava. Tässä ei oikeastaan enää ole eroa vanhojen ja uusien Helisingiläisten välillä. Kaikki me olemme suuren muutoksen keskellä. Toinen selvitytty paremmin kuin toinen, toisrohkeneen sanon — haastunut piispansa muuttuise: kerran katoaa rohkeasti eteen-ajatuksene, että työmää pienessä ja suurissa piireissä päin silmää, missä toinen pet-saa suorittaa Savon ja Kar-keskustellut maaseudun väes-tynenä ja katkerottuneena jalan, Iitä-Hämeen ja Kymen-tön mlieialoista juuri maalta suikeutu suoreena. Sun-nuntalappia on harvassa. Ei taivise muuta kuin siltoisin tehdä lyhyt kävelyymatka kaupunkimme kaduilla Van-han yllöppölahtalon tai ase-tymän valheilla, niin tästä jo

● Jatkuu siv. 2

Martti Simojoki, Helsingin piispa 1. 7. 1959 alkaen.

TÄSSÄ NUMEROSSA MM:

Raamattun luomiskertomuksen innoittama kuva-
 aukeama ● Tärkeiä uutisia kirkollisesta
 ● Keskuksella alokuvista ● Galileo Galilein
 elämä — ajankohtainen näytelmä ● Paavolin
 seurakunta esittäytyy ● Kuka on kristitty?

● Jatkuu sivulla 3

TARVITSEMME PAPPEJA jotka uskaltavat olla sitä mitä ovat: ihmisiä

— Haastatteleme Ensio Rislakkaa —

Ensio Rislakki alias Valentin, papipöppö ja pap-piesuvun vasa, päätoimittaja ja pakoiteja, kirjailija ja näytel-mäkirjailija. Hän on tässä kaikkea ja lisäksi jotain, mitä me muut-kin, sekä lukijat että toimijat: hän on seurakuntamme jäsen. Sellaisena ja kaikkeana muuna, mitä hän on, hän puhuu meillä pappihokina muistelu, lähes perinteistä ja kirkosta oman lapsuutensa aikana sekä siitä kirkosta, jonka vaikutuspiirissä hän on miehuutensa viettänyt. Jotkut hänen sanansa ovat kir-pöitä, mutta ne lausutaan rehellisesti ja rakentavassa mielessä ja sellaisena ne pysähtyvät ajattelemaan. Sitä arvostelutkin takaa pilkkaeta aina hänen sanansa: ”Pidän kirkkoa ja kristilli-syyttä niin suurena voimavälittäjänä, että jos ne häviävät, ei mitään sitten olekaan jäljellä”.

● Jatkuu sivulla 3

jossa ei kerrottu vain seurakuntien toiminnasta vaan myös niistä asioista, joiden ajateltiin helsinkiläisiä kiinnostavan. Lehdissä näkyi halu puolustaa seurakuntayhtymää ja kristillisiä arvoja, mutta samaan aikaan siinä annettiin tilaa myös seurakuntalaisten kirjeille ja kommenteille. *Helsingin kirkkosanomien* myös kartoitti ahkeaan kaupunkilaisten mielipiteitä varsinkin 1950-luvun alussa. Lehden toimittajakunta haastatteli kadulla vastaantulevia tuntemattomia helsinkiläisiä näiden kirkko- ja uskontosuhteista. He menivät myös koteihin haastattelemaan ihmisiä.¹⁶⁸

Kirkko ja kaupungin modernia linjaa kuvasti se, että siinä julkaistiin humoristisia pakinoita siinä missä asiapainotteisia artikkeleita ja hartauskirjoituksiakin. Mielipidekirjoituksissa ja artikkeleissa saatiin esittää myös voimakkaita, jopa kriittisiä mielipiteitä. Lehteä arvosteltiin heti 1960-luvun alusta lähtien. Vuosikymmenen lopussa sitä syytettiin politisoitumisesta ja maallistumisesta. *Kirkko ja kaupunki* -lehden linja ärsytti varsinkin helsinkiläisiä uuspietistejä. Lukijakirjeet sisälsivät voimakasta kritiikkiä. Lehteä syytettiin muun muassa helsinkiläisen uuspietistien johtohahmoon professori Osmo Tiililään kohdistuneista »typeristä» ja »vähä-älyisistä kannanotoista». Tiililä puolestaan ilmoitti päätoimittaja Erkki Kariolle, ettei halunnut olla lehden »kanssa missään tekemisissä».¹⁶⁹

1960-luvun puolivälissä helsinkiläisistä lehteä luki hyvin paljon 15% ja jonkin verran 58%. Lehti tavoitti siis lähes 3/4 vastaanottajakunnastaan. *Kirkko ja kaupunki* ei merkinnyt vain kiinnostavaa luettavaa. Se tarjosi monille helsinkiläisille myös mahdollisuuden saada äänensä kuuluviin seurakunnallisissa tai muissa asioissa. Mielipidepalstojen aiheet vaihtelivat laidasta laitaan varsinkin 1980-1990-lu-

vuilla, mutta ne myös herättivät kiinnostusta. Lehden artikkelit ja pääkirjoitukset edustivat puolestaan terävää ja ajankoh- taista kirkollista journalismia.¹⁷⁰

Kyselyt, kampanjointi ja muu suunnitelmallinen tavoittaminen

1950-luvulta lähtien seurakunnat pyrkivät yhä suunnitelmallisemmin löytämään yhteyden helsinkiläisiin, muutenkin kuin tiedotuksen ja *Helsingin kirkkosanomien* kautta. Seurakuntalaisille ryhdyttiin lähettämään kutsuja jumalanpalveluksiin. Esimerkiksi Keski-Helsingin seurakunta pyysi liike- ja virkamiesväkeä näille varta vasten suunniteltuihin kirkkohetkiin. 1960-luvun myötä seurakunnat alkoivat järjestää myös erityisiä perhekirkkoja, joissa otettiin huomioon lapsetkin.¹⁷¹

Seurakunnat olivat myös erittäin kiinnostuneita hankkimaan tietoja kaupunkilaisten uskonnollisista ajatuksista. Parhaimmaksi välineeksi koettiin erilaiset haastattelut ja kyselyt, joiden kulta-aika oli 1950-1970-luvuilla.¹⁷²

Seurakuntalaisia pyrittiin tavoittamaan myös koko kaupunkiin ulottuvilla laaja-alaisilla aktio-viikoilla, joita pidettiin esimerkiksi vuosina 1958, 1970 ja 1981. Niiden tarkoituksena oli synnyttää uutta uskonnollista ajattelua uskonnollisesti välinpitämättömien tai passiivisten kaupunkilaisten keskuudessa. Viikkojen aikana oli monenlaista tapahtumaa jumalanpalveluksista ajankohtaisiin keskusteluiltoihin, musiikkihetkiin ja pienryhmiin saakka. Seurakunnista tehtiin helsinkiläiskoteihin myös kotikäyntejä, joita tehtiin kampanjaviikkojen jälkeenkin.

Kampanjaviikot herättivät kiinnostusta tapahtumissa nähtiin runsaasti osanottajia. Viikot keräsivät kuitenkin eniten

»Pidän häntä yhtenä kirkkomme kaikkein merkittävimmistä henkilöistä tällä vuosisadalla», totesi professori Osmo Tiililä rovasti Urho Muromasta. Samalla tavalla lienee ajatellut Muroma Tiililästä. Nämä kaksi vaikuttivat voimakkaimmin uuspietistisen liikkeen syntyyn ja linjaan. Liikettä on kutsuttu myös viidenneksi herätysliikkeeksi ja evankelioivaksi herätyskristillisyydeksi.

Liikkeen juuret ovat 1900-luvun alussa Suomen Lähetysseuran yhteydessä vaikuttaneessa hengellisessä liikkeessä, jota on lähetyssaarnaaja Frans Hannulan (1855-1914) mukaan kutsuttu Hannulan herätykseksi. Urho Muroma (1890-1966) kokosi 1920-luvulta alkaen paljon kuulijoita kaikkialla, missä hän puhui. Uskonnolliseen herätykseen tulleiden yhdyssiteeksi hän perusti 1929 HERÄÄ VALVOMAAN -lehden, jolla oli suurimmillaan 1960-luvun alussa noin 40 000 tilaajaa. Toimittuaan usean eri kristillisen järjestön palveluksessa hän perusti 1939 säätiön, jonka tuli jatkaa hänen aloittamaansa evankelioimistyötä ja perustaa Raamattuopisto. Järjestön päätapahtuma, Hengellisen elämän syventymispäivät, pidettiin 1940-luvulta alkaen Helsingissä, aluksi Kallion, myöhemmin Johanneksen kirkossa.

»Hän on ollut kirkon ehkä voimakkain ase lahkoja vastaan, ja toisaalta ovat eräät lahkot

saattaneet nimenomaan viitata häneen omaksi puolustukseksi», kirjoitti Tiililä Muromasta. Muroma oli saanut kääntymiskokemuksestaan alkaen vaikutteita angloamerikkalaisesta kristillisyydestä, mikä näkyi muun muassa, hänen kasteopissaan. Muroma pyrki julistuksellaan määrätietoisesti auttamaan ihmisiä uskonratkaisuun ja kokonaan antautumaan Jumalalle.

Osmo Tiililä (1904-1972) toimi dogmatikan professorina Helsingin yliopistossa 1942-1967. Hänen vaikutuksensa ulottui teologian ylioppilaista tavalliseen seurakuntaväkeen. Hän sai paljon kuulijoita erityisesti ns. kirkkokansan herätyspäivillä, jotka joinakin vuosina pidettiin Helsingin Messuhallissa (nyk. Kisahalli). Tiililä arvosteli kirkkoa siitä, että sen toiminnan painopiste oli siirtynyt pelastussanomasta ja tuonpuoleisesta ajallisen elämän asioihin. »Kirkko on, koska täällä kuolla», hän tiivisti sanomansa. Protestinsa Tiililä kärjisti eroamalla kirkosta marraskuussa 1962.

Viidenteen herätysliikkeeseen on luettu Raamattuopiston lisäksi mm. Kansan Raamattu-seura (1945) ja Suomen Evankelisuterilainen Kansanlähetys (1967). Liikkeelle on ollut tyyppillistä Raamatun merkityksen, henkilökohtaisen uskon ja evankelioimisen ja ulkolähetystyön korostaminen.

TIMO JUNKKAALA Muroma, Tiililä ja uuspietistinen liike

Osmo Tiililä. *Kirkko ja kaupunki* -lehden arkisto.

Osmo Tiililä. *Kirkko ja kaupunki* arkiv.

jo entuudestaan seurakunnan toimintaan osallistuneita helsinkiläisiä ja etenkin naisia. Viikot eivät siten onnistuneet alkuperäisessä tavoitteissaan. Vuoden 1981 Se löytyy- kampanja synnytti kuitenkin jonkin verran uusia pienryhmiä seurakuntiin.¹⁷³

Koko kaupunkiin ulottuneiden kampanjaviikkojen ohella myös paikallisseurakunnat alkoivat 1970-luvulla järjestää aktioita ja projekteja. Malmin seurakunta oli niiden järjestämisessä erityisen ahkera, mikä johtui seurakunnan suuresta koosta. Seurakunnan alueella oli monta keskusta, joihin kampan-

jat keskitettiin. Esimerkiksi Jakomäessä seurakunta järjesti Täällä on Kirkko- tapahtuman. Sen avajaiset pidettiin kirkon ja ostoskeskuksen välisellä aukiolla.¹⁷⁴

Uskonnollisten elämysten keskusta

Elämyksellisyys

Kun pienet kulosaarelaiset koulutyöt kirjasiivat kokemuksiaan kirkkokäynnistä 1959, kävi ilmi, kuinka monella tavalla ko-

kemus liittyi elämyksellisyyteen. Tyttöihin teki vaikutuksen urkujen ja kirkonkellojen soitto, seurakuntalaisten virrenveisuu ja papin saarnaamistapa. Jumalanpalvelus stimuloi kuuloaistia ja mielikuvitusta. Joidenkin mieleen nousi kuvia enkeleistä ja Jumalasta, toisia sen sijaan kirkonmenot alkoivat pidemmän päälle nukuttaa.¹⁷⁵

Mielikuvat ja aisteihin perustuneet kokemukset eivät 1900-luvun alun helsinkiläisissä jumalanpalveluksissa olleet toiminnan keskipisteitä tai tavoitteita. Luterilaiset kirkonmenot painottuivat sanaan ja sakramentteihin. Seurakunnan tehtävänä oli kuunnella, vastaanottaa ja osallistua virrenveisuuseen. Elämyksellisyys koki kuitenkin nousun kirkon toiminnassa vuosisadan edetessä. Tilaisuuksien tunnelmaan alettiin kiinnittää huomiota siinä missä sanomaankin. Pastori Ilmo Launis järjesti Töölön kirkossa vuonna 1963 pääsiäisyön ja adventtiaaton »yövalvojaiset». Ne pidettiin puolenyön aikaan. Kirkko tuli molempina öinä tupaten täyteen ihmisiä eivätkä kaikki mahtuneet sisälle. Kirkossa oli tunnelmaa luova kynttilävalaistus, ohjelmanumeroina muun muassa Pyhän maan kuvia ja seurakuntanuorten kulkue.¹⁷⁶

Launoksen järjestämät yökirkot vastasivat seurakuntalaisten toiveisiin, minkä jo runsas osallistujamääräkin paljasti. Helsinkiläiset kaipasivat kirkkoihin 1960-luvulla lisää nimenomaan elämyksellisyyttä. Kirkkojen haluttiin olevan tunnelmallisempia. Musiikkia ja lauluja toivottiin lisää.¹⁷⁷

Helsinkiläisten toiveiden säilyminen samankaltaisina näkyi osaltaan siinä vastaanotossa, minkä Tuomasmessu ja 1980-luvun loppupuolelta lähtien järjestetty Via Crucis -kulkue on saavuttanut. Kumpikin nousi nopeasti suosioon, jopa ilmiöksi asti. Molemmat poikkesivat huomattavasti totutusta luterilaisesta kirkollisesta tapahtuudesta.¹⁷⁸

Hiljaisuuden nousu

Elämyksellisyyden kaipuun lisäksi myös hiljaisuus alkoi puhutella helsinkiläisiä 1900-luvun lopulla. Kallion seurakunnassa huomattiin 1950-luvun alussa, kuinka »hiljaisen hartauden etsijöitä» oli vuosi vuodelta enemmän.¹⁷⁹

Modernin retriittiliikkeen eli hiljaisuuden viljelyn alku Suomessa on yleensä sijoitettu 1960-1970-lukujen taitteeseen, jolloin Helsingin seurakuntien suomenkielisen nuorisotyön piirissä virisi keskustelu hiljentymisen tarpeesta. Ensimmäiset hiljaiset päivät pidettiin 1970-luvun alussa. Helsingin seurakunnat olivat siten yksi modernin retriittiliikkeen rantautumisreiteistä Suomeen. Seurakuntayhtymän kiinnostuksen ansiosta liike sai kirkollista jalansijaa, kun se sitä ennen oli levinnyt Suomessa erilaisten yhteisöjen mukana. Retriittitoiminnan edelläkävijöitä ennen helsinkiläisseurakuntia olivat muun muassa kveekarit ja NNKY, jonka ruotsinkieliset jäsenet alkoivat vaalia vaitioloon, rukoukseen ja mietiskelyyn perustuvaa spiritualiteettia 1950-luvun alussa.¹⁸⁰

Helsingin seurakunnissa hiljaisuuden viljely lisääntyi vuosisadan viimeisillä vuosikymmenillä. Seurakunnat alkoivat järjestää hiljentymispäiviä, retriittejä ja Hiljaisuuden ääni -nimisiä kursseja.¹⁸¹ Hiljaisuudesta tuli kirkon ja helsinkiläisten uusi kohtauspaikka.

Keskustan vetovoima ja alueellisuuden mureneminen

Vuosisadan alussa seurakuntien toiminta oli painottunut kaupungin keskustaan siitä yksinkertaisesta syystä, että seurakunnalliset tilat sijaitsivat keskustassa. Rakenustoiminnan edetessä kirkko ja helsinki-

Jumalanpalveluselämää on uudistettu aktiivisesti Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa 1900-luvun aikana. Virallisen jumalanpalveluselämän uudistustyön rinnalla on esiintynyt pyrkimyksiä luoda vaihtoehtoisia jumalanpalveluksia. Niistä tunnetuin ja vaikutukseltaan merkittävin on Helsingin Agricolan kirkossa vuonna 1988 alkunsa saanut Tuomasmessu, jonka kokonaisvaltainen kokemuksellisuus ja maallikkovastuun varaan rakentuva toteutus antoivat runsaasti virikkeitä jumalanpalveluksesta 1990-luvulla käytyyn keskusteluun ja vuonna 2000 käyttöön otetun käsikirjan valmistelutyöhön.

Tuomasmessutoiminnan käynnistymisen takana oli pieni mutta aktiivinen valmisteluryhmä, joka aloitti toimintansa yksityisestä aloitteesta. Ryhmän keskeisiä vaikuttajia olivat Olli Valtonen, joka oli vetänyt Aamupiiriä vuodesta 1980 lähtien, Miikka Ruokanen, joka oli kokeillut Kansanmessujen järjestämistä 1980-luvulla, ja Anna-Maija Raittila, joka oli välittänyt Suomeen jo 1970-luvulta alkaen vaikutteita Taizé-yhteisön rukouselämästä ja yhteisöllisestä elämäntyylistä.

Tuomasmessun toteutus ilmentää taustaryhmän moninaisuutta. Kyseessä on ehtoollisjumalanpalvelus, jossa käytettävä liturginen aineisto on peräisin monista eri lähteistä ja jonka toteutus-tapa ja tyylit vaihtelevat sunnuntaista toiseen. Messun kulku noudattaa lännen kirkon messun kaavaa. Johdannon ja sanaosan väliin on kuitenkin perinteestä poikkeavasti sijoitettu laaja esirukousjakso, jonka aikana on mahdollisuus erilaisiin toimintoihin: hiljaiseen rukoukseen, meditatiivisten rukouslaulujen laulamiseen, esirukouspyyntöjen kirjoittamiseen, henkilökohtaiseen esirukoukseen ja sielunhoitoon sekä vaelteluun kirkkoon rakennettujen rukousalttareiden äärellä. Messun ehtoollisliturgia on rikas ja yhdessä ripin aseman korostuksen kanssa se ilmentää sakramenttien arvostusta.

Musiikki on Tuomasmessun keskeinen elementti. Se on usein populaarityylistä: lauluvalinnoilla ja sovituksilla pyritään madaltamaan messun kynnystä. Musiikki koostuu virsistä, hengellisistä lauluista, gospelmusiikista, Taizé-lauluista, ortodoksisesta kirkkomusiikista ja soitinmusiikista.

Messua varten on sävelletty myös omaa liturgista musiikkia (alkusiunaus, ehtoollisvuorolaulu, Pyhä ja Jumalan Karitsa).

Tuomasmessujen järjestämisestä vastaa yhdistysmuotoinen Tuomasmessu ry., joka toimii yhteistyössä Tuomiokirkkoseurakunnan ja seurakuntayhtymän kanssa. Messuja pidetään Helsingissä nykyään viikoittain. Ensimmäinen Tuomasmessu järjestettiin 10.4.1988 ja siinä oli läsnä yli 800 henkeä. Vuonna 1995 Agricolan kirkon Tuomasmessut kokosivat yhteensä 41 000 kävijää, vuonna 2000 kävijöitä oli 34 000 ja vuonna 2004 31 500. Agricolan kirkosta saadun mallin mukaisia Tuomas-messuja vietetään säännöllisesti myös muissa suurimmissa Suomen kaupungeissa sekä esimerkiksi Ruotsissa ja Saksassa. Tuomasmessut ovat selkeästi urbaani, kaupunkien keskustaan liittyvä ilmiö.

Tuomasmessu on vaihtoehtoisena jumalanpalvelus, mutta se voidaan nähdä myös yhteisönä, joka kokoontuu näiden jumalanpalvelusten ympärille ja osallistuu niiden toteuttamiseen, sekä kirkollisena uudistusliikkeenä, joka toimii jumalanpalveluselämän ja hengellisyyden uudistamiseksi. Kaikista näistä näkökulmista Tuomasmessua voidaan luonnehtia postmodernin spiritualiteetin ilmentymäksi. Elämyksellisyys, erilaisten traditioiden ja tyylien yhdistäminen, symbolisten toimintojen korostaminen, yksilöllisen kokemuksen arvostus ja samanaikainen yhteisöllisyyden kaipaus leimaavat sen hengellisyyttä, jossa suomalainen herätysliikekristillisyyttä, ekumeeniset vaikutteet ja modernin ihmisen epävarmuus ja epäily sulautuvat yhteen..

HEIKKI KOTILA

Tuomasmessu -
epävarmojen
ehtoollisjumalan-
palvelus

Tuomasmessu, messun
toimittajia ja avustajia.
Ehtoollisen asetussanat.
Kotimaa.
Pentti Lempiäinen.

Tuomasmessun, mässför-
rättare och assistenter.
Nattvardens instiftelseord.
Kotimaa.
Pentti Lempiäinen.

Seurakuntien yhteiskunnalliseen työhön kuului myös asunnottomien auttaminen. Seurakunnat tarjosivat toisen maailmansodan jälkeen häätämajoitusta Agricolan kirkon kellarisuojassa ja seurakuntatiloissa. Ne myös avustivat asuntojen rakentamista koddittomille miehille ja ylläpitivät miesten ja naisten asuntoiloita. 2000-luvulla Helsingin seurakuntien omistamista asunnoista lähes puolet vuokrataan tukea tarvitseville helsinkiläisille. Kuva on asunnottomien yöstä Alppilan kirkolla vuonna 2000. *Suomen Kuvapalvelu. Hamu Lindroos.*

Församlingarnas samhällsarbete innebar också hjälp till de bostadslösa. Efter kriget erbjöd församlingarna nödbostäder i Agricolakyrkans källare och församlingens utrymmen. Man byggde också bostäder för bostadslösa män och upprätthöll härbärgen för män och kvinnor. På 2000-talet hyrdes nästan hälften av samfällighetens bostäder ut till hjälpbehövande helsingforsare. Bilden tagen under de bostadslösas natt i Alphöjdens kyrka år 2000. *Suomen Kuvapalvelu. Hamu Lindroos.*

läiset alkoivat kohdata toisiaan keskustan laitamille rakentuneissa kaupunginosissa, niin Vallilassa, Käpylässä kuin Jakomäessä. Jokainen seurakunta sai kirkon ja seurakuntatilat, joista seurakunnan näkökulmasta katsottuna parhaimmassa mahdollisessa tapauksessa tuli kaupunkilaisten olohuoneita.

Kirkollisen työn laajeneminen koko kaupungin alueelle ei kuitenkaan merkinnyt keskustan vetovoiman sammumista. Kaupungin ydin tarjosi kirkolle mahdollisuuden tavoittaa siellä töissä käyviä tai vapaa-aikaansa viettäviä kaupunkilaisia. Monille keskustassa liikkeellä olleille puolestaan oli luontevaa poiketa jossain keskustan seurakunnan kirkoista iltatilaisuudessa tai vaikkapa aamuhartaudessa.

Keskustan vetovoimalla oli suuri merkitys varsinkin nuorisotyössä. Paikalliseu-

rakunnissa nuorille tarjottiin 1950-luvulla pienryhmätoimintaa ja keskustassa ja kantakaupungin alueella järjestettiin suuria nuorisokokouksia. Niille sopivia paikkoja olivat esimerkiksi elokuvateatteri Rex, jossa järjestettiin nuorisokokous vuonna 1950. Messuhallin nuorisokokouksista tuli useita vuosia kestänyt perinne. Koko kaupungin nuorisolle suunnattuja tapahtumia järjestettiin myös Kallion ja Meilahden kirkoissa sekä Tuomiokirkossa.¹⁸²

1960-luvulla keskusta-alueen seurakunnissa puhuttiinkin »City-seurakunnista». Niihin laskettiin kuuluviksi ennen kaikkea Vanhankirkon ja Tuomiokirkon seurakunnat. Niiden ajateltiin kantavan vastuuta keskustassa käyvien hengellisestä elämästä ja iltaisin kaduille kokoontuneista nuorista. Keskustan merkitys uskonnollisen toiminnan kannalta ei koskenut vain luterilaisia seurakuntia. Merkittävä osa muidenkin uskonnollisten yhteisöjen toiminnasta keskittyi keskustaan tai sen lähelle.¹⁸³

Taivallahden piispantarkastuksessa 1975 todettiin, että keskustaseurakuntien rajat olivat vain kartalla, eivät todellisuudessa. Esikaupungeista matkattiin keskustan jumalanpalveluksiin, mutta ei päinvastoin. Ilmiö selitti pienen Taivallahden seurakunnan korkeat kirkossakäyntiluvut. Sama ilmiö nosti pysyvästi myös Tuomiokirkon jumalanpalveluksiin osallistuneiden määrää. Seurakunnissa alueellisuuden mureminen synnytti kilpailuhenkeä.¹⁸⁴

Seurakuntien alueellisuuden mureminen kasvoi hiljaisuuden ja elämyksellisyden nousun myötä 1980-1990-luvuilla. Mikael Agricolan kirkossa pidetyt Tuomasmessut samoin kuin Via Crucis vetivät väkeä joka puolelta kaupunkia. Keskustan painoarvoa lisäsi sekin, että Kallion, Alppilan ja Tuomiokirkon seurakunnat aloittivat nuorisotyössä rajat yittävän toiminnan 1990-luvulla.¹⁸⁵

MARJO-RIITTA ANTIKAINEN

- 1 Työmies 259/8.11.1907.
- 2 Työmies 265/15.11.1907.
- 3 Murtorinne 1967, 19; Jalava 2005, 229-236, 403-411.
- 4 Murtorinne 1967, 54-75; Nokkala 1986, 114-126,383.
- 5 Larkio 1967, 110, 220-221; Jalava 1997, eri kohdin.
- 6 Åström 1956, 165-175; Waris 1980,21-32.
- 7 Neljännesvuosisataa 1932, 29, 69; Virkkunen 1956, 440-458; Kansanaho 1964,9; Lautamo 1987,165-169 ja eri kohdin.
- 8 Neljännesvuosisataa 1932, 29,69; Virkkunen 1956, 440-458; Kansanaho 1964,9; Lautamo 1987, 165-169 ja eri kohdin.
- 9 Kansanaho 1964, 13, 16,22.
- 10 Neljännesvuosisataa 1932, 29; Virkkunen 1956,466,494; Aho 1980,89.
- 11 Virkkunen 1956, 495-496; Kansanaho 1964, 22. Myös Pelustusarmeijalla oli toimintaa eri puolilla kaupunkia. Markkola 2002, 124—125.
- 12 HSHA Ca 2 ykv pk 9.12.1912 § 5; Tuomikoski 1998, 29-49, 68-79; Markkola 2002, 124-125,217-218,223-226; Antikainen 2005, eri kohdin.
- 13 TKSA VSA II De 1 PSS kuulutus 16.9. 1906.
- 14 TKSA VSA II Cd 1 Keski-Helsingin srk:n pt 1948; K&K 4/1960; PSS 25v 1932,8; Kansanaho 1964,66.
- 15 Virkkunen 1956,495; Kansanaho 1964,32.
- 16 Murtorinne 1967,21.
- 17 KSA II CI SSS vanhinten kok. pk 1907, liitteenä oleva kirjanen 1907; Kirkkolaki 1869 § 101, 331,337 ja 347.
- 18 Kortekangas 1965,310-311.
- 19 Åström 1956,41-58; Siipi 1962, 173-194.
- 20 TKSA VSA PSS III Ab kirkkoherran muistinpäätökset 1908-1958; II Cb 1 kn pk:t 1906-1910; JSA ESS II C kn pk:t 1906-1910; KSA II CI SSS vanhinten pk:t 1895-1915; Helsingfors Norra 1932,105; Larkio 1967,238; Tuomikoski 1998,60-63.
- 21 Kansanaho 1964, 10.
- 22 TKSA JSA II C ESS kn pk 27.2.1907, 28.10.1907 ja 29.10.1908.
- 23 TKSA JSA II Db 1 ESS kirkollisten ilmoitusten kirja 27.5.1906. Nuorkirkollisuudesta Veikkola 1980,178 ja eri kohdin; Murtorinne 1995,82-83.
- 24 KSA II Ca 1 kirkon kokous 21.5.1906; Waris 1973, 108-110; Heikinheimo-Lindholm 1992,16-18.
- 25 KSA II Ca 1 SSS kirkkokokouksen pk 11.6.1907 § 3 ja II CI SSS vanhinten kok. pk:t 1907, liitteenä oleva painettu kirjanen seurakunnan vanhimista 1907. Luterilaisesta kutsumusopista Hammar 1999, 23-26,251.
- 26 KSA II CI vanhinten pk:t 1907-1915; Neljännesvuosisataa 1932, 36; Larkio 1967, 148-150; Heikinheimo-Lindholm 1992, 16-18.
- 27 Larkio 1967,150,234-238.
- 28 KSA II CI SSS vanhinten pk 18.12.1907 § 2.
- 29 KSA II Dd 1 Kertomus Sörnäisten suomalaisen srk:n tilasta 1927-1931; II CI SSS vanhinten pk:t 1895-1915.
- 30 KSA I Hb kurituettelo, tapaukset 6, 13, 14 ja 15.
- 31 Esim. HKs 1943; K&K 1970. Kuloaarelaisista Hintikka 2002,226.
- 32 PSS Seurakuntalehti 1.1.1932,20-21.
- 33 Töölön srk 1953 ja 1954.
- 34 Kuloaaren srk 1962; Kolbe 1988,271,274-277; Hintikka 2002,219-220.
- 35 MSA Malmin Ptpk 1970,1989 ja 1999; Malmin srk 1969 ja 1998.
- 36 HSHA ykn 14.9.1995 § 9, ykn 7.3.1996 § 3, ykn 11.4.1996, ykn 30.5.1996 § 1, ykn 8.8.1996; ykv 22.8.1996 § 16; K&K 1994-1999; Arppe 2002. Muun muassa seurakuntien vaikutus alueellisen ja kielellisen identiteetin muotoutumiseen osoittaa, ettei 1900-luvun kirkkohistoriaa koskeissa tutkimuksissa usein korostettu näkemys kirkon kansallisesta roolista kykene tyhjentävästi kattamaan seurakuntalaisten kirkolle antamia merkityksiä.
- 37 TKSA VSA PSS kn pk:t 1906-1915 ja ISA ESS kn pk:t 1906-1915.
- 38 Kyrkstigen våren 1966, 16-17; Sörnäs svenska 1932, 39; Kansanaho 1964, 34-35; Serenius 1980,226-227,233-235; Perkiö 1992,122-126.
- 39 TKSA VSA Vanhankirkon srk:n Ptpk 1961; Seurakuntien tilastollinen vk 1977; Kansanaho 1964, 37; Serenius 1980, 225-228; Henrik Andersenin tiedonanto 7.10.2005. Ruotsinkielisten helsinkiläisten määrästä Waris 1980,27-28; Turpeinen 1997,26-28.
- 40 Koskelainen 1968,104-105; Laurinkari 1968,75; Henrik Andersenin tiedonanto 7.10.2005.
- 41 Viljanen 1955, 190-200; Meinander 1999, 11-39.
- 42 Helsingfors Norra 1932,49-51;Neljännesvuosisataa 1932,107-108; Tuulio 1950,310;Murtorinne 1995,117-121; Antikainen 2005, eri kohdin.
- 43 Kirkon poliittisesta asennoitumisesta Murtorinne 1995, 17-121.
- 44 Viljanen 1955,204.
- 45 Suomen Kuvalehti 31/1918; Viljanen 1955,205.
- 46 HSHA Cf 1 kirkkoherrojen kok pk:t 27.9.1939, 11.10.1939,18.10.1939 ja 13.11.1939; Seura kuntien vk 1940,38-48.
- 47 HSHA Cf 1 kirkkoherrojen kok pk 10.9.1941, 14.11.1941 ja 22.9.1943; Seurakuntien vk 1940, 38-48.
- 48 HSHA Cf 1 kirkkoherrojen kok pk 28.11.1939, 16.3.1944 ja 12.9.1944; Palveluksen työ 1941, 4-5; Keski-Helsingin srk 1942, 3-4; Kansanaho 1964,39.
- 49 Kansanaho 1964,37,44.
- 50 KSA II Dd Kertomus Kallion seurakunnasta 2000; II De Kallion srk:n vsk:t 1997-1999; Kirkonkello 4/1983; Malmin srk 1999; Suomen evankelis-luterilainen kirkko 1980-1983, 174-175. Yhtymään perustettiin 1990-luvun puolivälissä työpaikkapapin virka. Pekka Hietasen tiedonanto 25.10.2005.
- 51 Helsingin seurakuntayhtymän toimintakertomukset 1993-1999; Taivallahden srk 1994; K&K 37/1994 ja 41/1994.
- 52 Muistojen tiheyttä Kolbe 2002,132.
- 53 Työmies 118/23.5.1906; Viljanen 1955,191-200; Kolbe 2002, 138-142.
- 54 TKSAVSA II Cd 1 Keski-Helsingin srk:n pt 1948 ja pt 1961; Suomen kuvalehti 6/1951; Likander 2001,20,42,54,109; Kolbe 2002, 138-140.
- 55 TKSA TKA Tuomiokirkkorikin Ptpk 1976.
- 56 Taivallahden srk 1972. Valtiovierailuista Tuomiokirkkoon Kolbe 2002, 138.
- 57 KSA II Cd 3 Kallion Ptpk 1964; MSA Malmin Ptpk 1955; TKSA VSA Keski-Helsingin srk:n Ptpk 1961; Mehtälä 2003, 164.
- 58 PSS Seurakuntalehti joulukuun 1928; Keski-Helsingin srk 1953,21; Helander 2002,72.
- 59 Kaupunki tilana on kiinnostanut mm. sosiologeja ja kulttuurihistorioitsijoita. Myös Helsinkiä on tutkittu viime aikoina tästä näkökulmasta. Laitinen 2005; Mäenpää 2005, 35-63 ja eri kohdin.
- 60 Koskivaara 1968,59-67.
- 61 Haavio & Koskimies 1992, 541, 568 ja eri kohdin; K&K 20/1994, Yhteiset olohuoneet Päri-näpirtti ja Kakkonen.
- 62 HKs 5/1948.
- 63 TKSA TKA Tuomiokirkko srk:n Ptpk 1976; II De 5 Kertomus I Helsingin Tuomiokirkkosrk:sta 1984; TaSA Taivallahden srk:n Ptpk 2000; Taivallahden srk 1972 ja 1978.
- 64 Kolbe 2002, 142.
- 65 HSHA CA 2 ykv pk 5.10.1910 § 10 ia liitteet; Hirvi 1992,52-53.
- 66 Hirvi 1992, eri kohdin; Markkola 2002, 188-195.
- 67 HSHA CA 2 ykv pk 5.10.1910 § 10 ja liitteet; ykv 30.1.1912 §6; Hirvi 1992,52-53.

- 68 Åström 1956,264-266; Määttä 2005,50-51, 146-155 ja eri kohdin.
- 69 Siipi 1962, 300-301,332.
- 70 Kansanaho 1964,50; Larkio 1980, 160-161; Huotari 1980b, 201.
- 71 Seurakuntien vk 1938.
- 72 Siipi 1962,331; Urponen 1994,195-197.
- 73 Seurakuntien vk 1938; Seurakuntien vk 1939,23.
- 74 Kansanaho 1964,62; Markkola 2002, eri kohdin.
- 75 Kansanaho 1964,49; Mustakallio 2002,205-219.
- 76 KSA II Cd 1 Ptpk 1928; HKs 5/1956, Kolme vuosikymmentä seurakuntasarena Helsingissä; Kansanaho 1964,49; Larkio 1980,153. Sairaala-sielunhoidon vaiheista Helsingissä Sippo 2004, 28-29 ja eri kohdin.
- 77 KSA II Cb 1 SSS kn 17.11.1932 § 3.
- 78 Seurakuntien vk 1938; Helsingin tilastollinen vk 1995, 19.
- 79 HSHA Ca 15ykv pk 25.5.1943, liitteenä oleva Diakonikeskuksen vuosikertomus 1942; Kansanaho 1964,51.
- 80 Kansanaho 1964, 49-52; Larkio 1980, 160-161; Huotari 1980b, 201-202. Kehitysvammapastorin virka perustettiin seurakuntayhtymään vuonna 1988. HSRKY tmk 1985 ja 1988.
- 81 HKs 5/1949,2/1950 ja 7/1952.
- 82 Malmin srk 1953 ja 1960; Malmin entisen diakonissan, sittemmin Helsingin seurakuntayhtymän johtavan diakoniasihteerin Riitta Korhosen muistelmat 8.8.2005 ja haastattelu 8.8.2005; Laine 2003. Kaupungin ja seurakunnan tiivis kytkös näkyi siinäkin, että Malmin seurakunnan pastori Pentti Tähtinen toimi 1950-luvulla oman toimen ohella myös kaupungin huoltovalvojana. MSA Malmin Ptpk 1955.
- 83 Kallion srk 1953,5-6.
- 84 MSA Malmin Ptpk 1978; Riitta Korhosen muistelmat 8.8.2005 ja haastattelu 8.8.2005; Sihvo 1974, 19-21; Malkavaara 2002a, 246-249.
- 85 HSRKY tmk:t 1982-1983; Malkavaara 2002a, 255.
- 86 KSA II Cd Kallion Ptpk 1989; HSRKY tmk:t 1985-1990.
- 87 HSRKY tmk 1998; Pulma 2000,329-330.
- 88 HSHA Seurakuntien toimintakertomus 1995; MSA Kertomus Malmin srk:n tilasta piispantarkastusta varten 1999; Helsingin kaupungin tilastollinen vk 1995, 19; Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 1992-1995, 349; Vaitoja 1996, 60-69, 83-86; Iivari & Karjalainen 1999,23-24,29-30.
- 89 Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 1992-1995, 152-153,165-167; K&K 6/1994.
- 90 KuSA II Dc Kertomus srk:n tilasta 2003; KSA II vsk:t 1994-1995 ja kertomus srk: n tilasta 2000; TaSA Ptpk 1990 ja 2000; Taivallahden srk 1994; Riitta Korhosen tiedonanto 24.10.2005.
- 91 Iivari 2000, 293-307.
- 92 KSA II kertomus 2000; MSA Kertomus Malmin piispantarkastusta varten 1999; K&K 4/1994; K&K 11/1994; Iivari & Karjalainen 1999, 63-66. Ruokapankkitoiminnan kehityksestä Malkavaara 2002b, 298-303.
- 93 MSA Malmin Ptpk 1999; K&K 11/1994.
- 94 KSA II kertomus 2000; MSA Kertomus piispan tarkastusta varten 1999.
- 95 KSA II kertomus 2000; MSA Kertomus piispan tarkastusta varten 1999; Malkavaara 2002b, 301-304.
- 96 HSHA kirkkoherrojen kokousten pk:t 22.1.1937 ja 24.11.1941; Seurakuntien vk 1938.
- 97 HKs 6/1949 ja 3.2.1951; Huotari 1980b, 202; Pulma 2000, 123-130.
- 98 HKs 2/1950.
- 99 HSHA k. 47 DK vsk 1968 ja 1970; Seurakuntien vk 1938; Seurakuntien tilastollinen vk 1971; HKs 30/1960; Huotari 1980b, 202.
- 100 TKSA TKA Keski-Helsingin srk:n Ptpk 1961; HSRKY tmk 1988; K&K 2/1972; Pulma 2000, 190-198.
- 101 HKs 3.2.51; HSHA k 47 DK vsk 1968; Pulma 2000, 223-226.
- 102 TKSA VSA PSS III Ab Kirkkoherran muistiinpanoja 1908-1958.
- 103 Kansanaho 1964, 37-38; Turpeinen 1997, 33-39; Laine 1999.
- 104 HKs 7/1948, Huotari 1980b, 207; Viika 1994, 18-26,31-35,58-59.
- 105 Sorri 2003,320.
- 106 HKs 3/1950 ja 6/1950.
- 107 Huotari 1980b, 208; Viika 1994,39-40.
- 108 Kirkkoherrojen sovitteluista esim. TKSA VSA PSS II Ab Kirkkoherran muistiinpanoja 1908-1958; MSA Malmin srk:n kertomus w. 1952-1956. Perheneuvonnan työmuodoista ja asumusosovitteluista Makkonen 1991, 35-37; Viika 1994, 81-83, 86-93 ja eri kohdin; Satka 1995,136-138.
- 109 K&K 43/1970; Huotari 1980b, 207.
- 110 HSRKY tmk:t 1992,1995 ja 2000.
- 111 HSHA DK:n vsk 1942 ja 1968; Huotari 1980b, 202. Molempien toiminta lopetettiin 1900-luvun loppupuolella. Seurakuntien tmk 1985.
- 112 MSA Ptpk 1970; HKs 3/1960 ja 21/1970; Huotari 1980a, 183; Hintikka 2002,248; Malkavaara 2002a, 233.
- 113 HSHA k. 47 yhteisen pyhäkoulu- ja päiväkerhotoiminnan vsk 1970
- 114 Huotari 1980a, 184-185. Päiväkerhoista ja päivähoidosta KSA II Cd 4 Ptpk 1972; KuSA seurakuntaneuvoston pk 14.3.2000 § 20 liitteessä tmk 1998; MSA Malmin Ptpk:t 1970, 1978, 1989 ja 1999; Malmin srk 1969 ja 1998; Seurakuntayhtymän tmk 1985. Pyhäkouluista esim. KSA II Cd 4 Ptpk 1972; KuSA Ptpk 1973; K&K 1990, 1994, 1999. Uskontokasvatuksen vaikea asema päiväkodeissa vahvisti seurakunnallisten päiväkerhojen asemaa. Päiväkodeista Vaalgamaa 2003.
- 115 Pulma 2000, 247-248; Haapala 2003, 71-72.
- 116 MSA Malmin Ptpk 1955.
- 117 Heiskanen & Mitchell 1985, 73, 109-242; Pulma 2000,249-254; Haapala 2003,71-73.
- 118 HKs 1/1960.
- 119 HSHA k. 47 Seurakuntien nuorisotoimiston vsk 1968; K&K 7/1970; Huotari 1980b, 214.
- 120 HSHA k. 47 ia 48 Seurakuntien nuorisotoimiston vsk 1968 ja Diakonikeskuksen vsk 1970; Seurakuntien tmk 2000; K&K 8/70; Huotari 1980b, 203.
- 121 K&K 33/1994.
- 122 HSRKY tmk:t 1991-2000.
- 123 HSHA khk 5.2.1964 § 1; K&K 1960; Huotari 1980b, 208; Sorri 1984,9-19. Helsingistä Palveleva puhelin levisi vähitellen ympäri Suomea. Se pysyi seurakunnallisena työmuotona.
- 124 HSHA Painotuotteet k. 47 ja 48 Palvelevan puhelimen vsk:t 1968 ia 1970; Huotari 1980b, 209; Sorri 1984,19.
- 125 HSRKY tmk 2000.
- 126 Tekstissä on nostettu esiin vain muutamia lukuja, mutta jo hieman laajempi tarkastelu osoittaa miesten ehtoolliskäyntien määrän pysyneen 1/3—1/5:n välillä. Ehtoolliskäyntimäärät on katsottu seuraavista vuosista seuraavista seurakunnista: Eteläinen suomalainen srk 1927-1931, Pohjoinen suomalainen srk 1927-1931, Malmin srk 1954, 1960 ja 1971, Kallion srk 1960 ja 1966 sekä Kallion kirkko 1945, 1950, 1960, 1970, 1980 ja 1982, Taivallahden srk 1965 ja 1980, Tuomiokirkkosrk 1956, 1960, 1971 ja 1976 sekä Tuomiokirkko 1945, 1950,1960,1970, 1980, 1982; Töölön srk 1953 ja 1964. KSA II Af Kallion kirkon jumalanpalveluspäiväkirjat; TKSA 'TKA 'Tuomiokirkon jumalanpalveluspäiväkirjat; ESS kertomus 1927-31; PSS kertomus srk:n tilasta vv. 1927-1931; Malmin srk 1954, 1960 ja 1971; Kallion srk 1960 ja 1966; TKSA Tuomiokirkkosrk:n kertomukset srk:n tilasta 1956-60 ja 1976. Miesten ja naisten suhdeluista myös Kansanaho 1964, 38-39; Larkio 1980, 138. Naisten ja miesten määrätstä kaupungissa Waris 1980, 26; Turpeinen 1997,25.
- 127 HKs 5/1956, Kolme vuosikymmentä seurakuntasarena Helsingissä.
- 128 KSA II Cb 1 SS kn 1943 § 2 ja 3; Kallion srk 1954. Vuonna 1943 uuden papin työala määriteltiin samoin myös piispantarkastuksessa. KSA II Cd 2 Ptpk 1943.
- 129 Esim. KSA II Cd 1-2 Kallion Ptpk 1928 ja 1943; Kallion srk 1954; MSA Malmin Ptpk 1955; Malmin srk:n kertomukset 1952-1956

- ja 1970; HKs 1/1949. Työväenluokan naisten ja miesten kirkkosuhteesta myös Markkola 2002.
- 130 Pyhäkoulusta KSAAI Cd 1 Kallion Ptpk 1928 ja MSA Malmin Ptpk 1989. Kirkkokuorosta MSA Ptpk 1978 ja Malmin srk 1954. Poika-kerhoista MSA Malmin Ptpk 1970.
- 131 MSA Malmin Ptpk 1955; Malmin srk 1962; HKs 2/1952.
- 132 MSA Malmin Ptpk 1955; Malmin srk:n kertomus vv. 1952-1956; Kertomus Malmin srk:n tilasta 1970.
- 133 TKSA Seurakuntamiesten kokoelma Yrjö Karilas Eerolle 2.8.1962 ja seurakuntamiesten kokousten pkt ja kirjeenvaihto 1962; HKs 2/1951.
- 134 Kerhoista esim. Seurakuntien vk 1938, 19; Palveluksen työ 1933, 8. Naisista kasvattajina esim. Ollila 1998,43-45.
- 135 Seurakuntien vk 1938,30.
- 136 Seurakuntien vk 1938, 30. NNKY:stä KA NNKY-liiton arkisto Hb 103 Helsingin NNKY:n vuosikertomus 1938.
- 137 HSHA k. 48 Kodinhoitokurssien tmk 1972; Seurakuntayhtymän tmk:t 1980-1985; Pekka Hietasen tiedonanto 25.10.2005; K&K 34/1980.
- 138 Kansanaho 1976, 106-107; Juva 1980, 88-89; Helander 2003, 245-246,250-251. Maallikkouden muutoksesta seurakuntalaisuudeksi laajemmin ks. Kataja 1994.
- 139 TKSA VSA PSS kertomus srk:n tilasta vv. 1927-1931; KSA II Dd 1 kertomus srk:n tilasta vv. 1927-1931; Granvik 1992, 148.
- 140 Seurakuntayhtymän tmk:t 2001-2003; Holkeri 1970,74-76.
- 141 PSS Seurakuntalehti syyskuu 1928 ja tammi-kuu 1930; Seurakuntien vk 1938,8.
- 142 KSA II Dd 1 kertomus srk:n tilasta w. 1927-1931.
- 143 Kallion srk 1960; Koskelainen 1965; Uuksulainen 1968,4; Huotari 1980a, 170-171; Murtorinne 1995,361-364.
- 144 Työmies 19.5.1906 ;Åström 1956,80-81.
- 145 Malmin srk:n kertomus vv. 1952-1956.
- 146 HKs 2/1951; Koskelainen 1968,13,98.
- 147 TKSA VSA PSS kertomus srk:n tilasta vv. 1927-1931; Vitikka H. & O. 1985, 232-234. Krohnin ja Rydin maailmankatsomuksista Leskelä-Kärki 2005, eri kohdin. Kallion ylivahimestarin mukaan Kallion kirkon täyttivät 1910-luvulla säätyläiset, vuonna 1943 tavallisten kansa. KSA II Cd 2Kallion Ptpk 1943.
- 148 Malmin srk:n kertomus vv. 1952-1956;
- 149 Laurinkari 1968, 75-77; Uuksulainen 1968, 72-74; Koskelainen 1968,103-107.
- 150 KuSA II De Kertomus srk:n tilasta 1973; MSA Malmin Ptpk 1978; Minun Helsingini 1989.
- 151 Jäsenmäärästä Suomen evankelis-luterilainen kirkko 1980-1983, 58; Suomen evankelis-luterilainen kirkko 1988-1991, 46. Kirkon aseman muuttumisesta esim. Murtorinne 1995,294—297 ja eri kohdin.
- 152 KSA II Dd 1 Kertomukset srk:n tilasta vv. 1927-1931 ja 1942-1946; TKSA TKA Kertomus srk:n tilasta vv. 1956-1960; Larkio 1980,139-140; Huotari 1980a, 173-174; Turpeinen 1997,33-39.
- 153 KSA II Cd 4 Kallion Ptpk 1972 ja Kertomus srk:sta 2000; Malmin srk 1969 ja 1999.
- 154 PSS Seurakuntalehti 1.1.1932
- 155 Kansanaho 1965, 41, 45-50; Larkio 1980, 148-149; Nieminen 1995, 28-40; Lehtiö 2004, 124-126.
- 156 KSA II Kertomukset srk:n tilasta 1927-1931 ja 1956-1960; MSA Malmin srk:n kertomus vv. 1952-1956; Heikkilä 1969,20-21.
- 157 Herätysliikkeistä Helsingissä esim. Malmin srk:n kertomukset w. 1952-1956 ja 1970; Malmin srk 1960; Kallion vsk:t 1960, 1994 ja 1999; Taivallahden tmk 1994; Vuollo 1999. Helsinki läisten uskonnollisista katsomuksista 1960 esim. Koskelainen 1968 ja Alapuro 1969.
- 158 HSHA srk:n yhteisen nuorisotyön vsk 1970; KSA II Cd 3 Kallion Ptpk 1964; Malmin srk 1960; Töölön srk 1963; Taivallahden srk 1972.
- 159 HSHA k. 47 Helsingin seurakuntien teollisuustyö vuonna 1968 ja vuonna 1970; Kallion srk 1960; Raija Korhosen tiedonanto 20.7.2005. Kirkon teollisuustyöstä Helen 1997.
- 160 HSHA Ca 2 yhteinen kirkkokokous 5.12.1906; Ca 2 khk pk 7.6.1906 § 4; Seurakuntien vk 1938, 51-72; HSRKY tmk:t 1980 ja 1988; Huotari 1980a, 184. Ensimmäiset päätoimiset nuorisohjaajan virat perustettiin Helsingin seurakuntiin vuonna 1961. Malmin srk 1969. Luterilaisen kirkon työntekijäkunnan muutoksesta Murtorinne 1995,343-346,411-413.
- 161 Viisipäiväisen työviikon tulosta esim. Meinander 1999,379-384.
- 162 HSHA k. 48 evankelioimistoimikunnan kertomus kesän 1971 toiminnasta; K&K 24-25/1970, K&K 28/1970; Kotimaa 21.7.1970; Herättäjä 10.7.1970; Iltsanommat 3.7.1970.
- 163 HSHA k. 48 evankelioimistoimikunnan kertomus kesän 1971 toiminnasta; KK 24-25/1970; Herättäjä 21.7.1970.
- 164 Tivolipappitoiminnan malli saatiin Saksasta. HSHA k. 48 evankelioimistoimikunnan kertomus kesän 1971 toiminnasta; K&K 28/1970; Herättäjä 4.9.1970.
- 165 TKSA VSA PSS Kertomus srk:n tilasta vv. 1927-1931; Kansanaho 1964, 53; Huotari 1980a, 161-163.
- 166 KSA Touko 1928 ja Kesis 1938; Kansanaho 1964, 53; Huotari 1980a, 161-163,193; Huotari 1980b, 217-219. Mm. Kulosaaren srk:n oma lehti lak-
- kautettiin 1990-luvun laman vaatimien säästötoimien takia. Seurakuntalaisten mielestä tiedonkulku seurakunnan ja seurakuntalaisten välillä ei toiminut 1900-luvun lopun ja 2000-luvun taitteessa hyvin. KuSA II De Kertomus seurakunnasta 2003.
- 167 HSHA Kertomus seurakuntien tiedotustoiminnasta 1960 ja k. 48 Tiedotustoimikunnan vuosikertomus 1972; Huotari 1980a, 162.
- 168 Esim. HKs 1950-1951.
- 169 HSHA Cf 2 kirkkoherrain kok. pk 28.1.1969 § 16 ja 17; Ea 1 O. Tiiliä E. Kariolle tammi-kuussa 1962 ja O. Pulliainen E. Kariolle 15.11.1962; Kertomus tiedotuskeskuksen toiminnasta 1961.
- 170 HSHA k. 47 Kertomus tiedotuskeskuksen toiminnasta vuonna 1968; K&K 1980-1981,1990, 1994 ja 1999.
- 171 HSHA. k. 48 Kertomus seurakuntien yhteisestä pyhäkoulu- ja kerhotoimesta vuonna 1970; MSA Malmin srk:n kertomus vv. 1952-1956; Keski-Helsingin srk
- 172 Esim. TKSA TKA II Dd 2 Haastattelututkimus Helsingin tuomiokirkkoseurakunnassa tammi-helmikuussa 1976; MSA Malmin Ptpk 1978; HKs 1950-51, varsinkin nro 2/1951, Ehkä vielä joskus löydän Jumalan; Kallion srk 1968; Malmin srk 1971 ja 1975.
- 173 HSHA Selvitys Helsingin kirkkotapahtumasta 1970; KuSA Kulosaaren srk:n kertomus 2003; Vartiokylän srk 1965; Ikonen 1971. Kotikäyntityöstä tarkemmin Kataja 1994.
- 174 MSA II D da 1 painopiste-kansio; Malmin Ptpk 1978; Malmin srk 1976; Salmensuu 1974.
- 175 Kulosaaren kirkkosanommat huhtikuu 1959.
- 176 Töölön srk 1963.
- 177 Kallion srk 1968.
- 178 Suomen Kristillinen Ylioppilasliitto järjesti Via cruciksen eli latinalaisen Amerikan perinteestä nousseen pääsiäisen Ristisaaton ensimmäisen kerran Helsingissä vuonna 1987. Seurakuntayhtymän toiminnaksi Via Crucis tuli 1990-luvulla. Kristitty, ylioppilas ja etsijä 1997, 101; Seurakuntien tmk:t 1995-1999.
- 179 Kallion srk:t 1954 ja 1960.
- 180 Häyrynen & Kotila 2003,104-105,115; Häyrynen 2005; Antikainen 2005,188-190.
- 181 Esim. KSA II Kallion tmk:t 1994-2000; KK 37/1994, KK 32/1999
- 182 HSHA k. 47 ja 48 Seurakuntien nuorisotoimiston vsk 1968 ja 1970; HKs 3/1950.
- 183 TaSA Ptpk 1975; Koskelainen 1968, 10-11; Vanhankirkon srk 1987,5-11.
- 184 TaSA Ptpk 1982; TKSA TKA II De 4 kertomus Tuomiokirkkosrk:n tilasta 1976.
- 185 KSA II De Kallion srk:n vsk:t 1994 ja 1999; Tuomiokirkko 3/1980; K&K 27/1980.